

SUOMEN JA SAAMEN KIELEN JA LOGOPEDIAN LAITOKSEN JULKAISUJA
PUBLICATIONS OF THE DEPARTMENT OF FINNISH, SAAMI AND LOGOPEDICS

OULUN KOULUN SATOA

Toimittanut

Jari Sivonen

**Nro 22
2003**

ISBN 951-42-7107-6

Saatavana myös painettuna
(ISBN: 951-42-7106-8)

OULUN YLIOPISTOPAINO
Oulu 2003

Sisältö

Lukijalle

Pauli Saukkonen

Mikä on kaunokirjallisen tekstin persoonallista tyyliä ja mikä ei 7

Helena Sulkala

Oulun koulusta mieleen 17

Antero Niemikorpi

Mitä Oulun tyylikoulusta syntyi? 31

Merja Karjalainen

Oulun-otoksen jalanjälkiä lapsenkielen tutkimuksessa 45

Tuomo Jämsä

Morfeemin kaksi puolta 55

Vesa Heikkinen

Teksti ja tyyli 78

Ebba Askonen

Objektin sijanvalinnasta 92

Irmeli Pääkkönen

Viisikymmentä paperikääröä 104

Harri Mantila

Pohjoisen suomen kielen tutkimus Oulun yliopistossa 116

Niina Kunnas	
Karjalan kielten tutkimus Oulun yliopistossa	125
Markku Varis	
Teurastuksen tabut	140
Leena Saarela	
Miten saisin oppilaat innostumaan äidinkielen ja kirjallisuuden opiskelusta?	153
Tuula Uusi-Hallila	
Koulu, kieli ja opettajan asenteet	163
Satu Inkala	
Voiko relatiivilauseisiin rakastua	169

Lukijalle

Käsillä olevan artikkelikokoelman kirjoittajille ja kirjoituksille on yhteistä se, että ne kaikki liittyvät tavalla tai toisella Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian (ent. suomen ja saamen kielen) laitokseen. Valtaosa kirjoittajista on opiskellut laitoksessa, osalle taas laitos on tai on ollut työpaikkakin.

Artikkelikokoelma ei kuitenkaan ole pelkästään oululaisen suomen kielen tutkimuksen läpileikkaus, vaan ennen kaikkea laitoksen entisten työntekijöiden merkkipäiviä juhlistava juhlakirja. Akateemisissa piireissä juhlakirjoja on ollut tapana tehdä yhdelle ansioituneelle tutkijalle kerrallaan, mutta *Oulun koulun satoa* poikkeaa perinteestä: sen avulla juhlistetaan ei vain yhden vaan peräti kolmen merkittävän fennistin 70-vuotispäivää.

Kuin sattuman oikusta sekä SUOSALON emeritusprofessorit Pauli Saukonen ja Matti Pääkkönen että emeritalehtori Irmeli Pääkkönen ovat syntyneet samana vuonna. Kun nämä laitoksessa kunnioitettavan ja pitkän päivätyönsä tehneet fennistit vuonna 2003 täyttävät 70 vuotta, päätettiin merkkipäiviä juhlistaa Oulussa 12. ja 13. syyskuuta 2003 pidettävällä juhlaseminaarilla ja kutsua merkkipäivän viettäjiä entisiä, suomen kielen alalla ansiotuneita oppilaita esiintymään. Tämän seminaarin esitelmien laajennettuja versioita kokoelman artikkelin ovat. (Teos on luettavissa myös Internetissä osoitteessa URL: <http://herkules oulu.fi/isbn9514271076/>.) Tavanomaisesta akateemisesta juhlakirjasta poiketen mukana on myös päivänsankareiden esityksiä.

Oulun koulun satoa -kokoelman artikkelit käsittelevät oululaista suomen kielen tutkimusta laidasta laitaan ja tuovat esille SUOSALON tutkimuksellisia painoaloja. Mukana on katsauksia tyylin ja tekstin tutkimuksesta, puhekielen tutkimuksesta, semantiikasta, lapsenkielen tutkimuksesta, varhais-

nykysuomesta, kieliopista ja äidinkielen opettamisesta. Kokoelman sivuilla lukija saa tutustua niin teurastuksen tabuihin kuin relatiivilauseiden rakenteisiin ja kielifilosofiaan.

Kaiken kaikkiaan *Oulun koulun satoa* pyrkii olemaan edustava näyte siitä innostuneesta ja ennakkoluulottomasta tiedeyhteisöstä, jonka keskeisiä vaikuttajia Pauli Saukkonen, Matti Pääkkönen ja Irmeli Pääkkönen työssään ovat olleet.

Oulussa 14.8.2003

Jari

Sivonen

Mikä on kaunokirjallisen tekstin persoonallista tyyliä ja mikä ei?

Pauli Saukkonen

Tyyli määritellään hyvin yleisesti siten, että kysymyksessä on saman vakioisena pidettävän asian ilmaiseminen vaihtelevilla tavoilla. Se on ollut ja on myös oma lähtökohtani. Mutta siitä seuraa monia jatkokysymyksiä. Kun puhutaan koko tekstin tyylistä, ensimmäiseksi olisi tämän määritelmän perusteella kysyttävä, mikä jokaisessa tekstissä on sitten sellaista vakiota, joka ei ole persoonallista variaatiota. Tarkastelen tätä rajankäyntiä teokseni ”Maailman hahmottaminen teksteinä” (2001) perusteista lähtien ja vastaan kysymykseen heti niin, että vakioina ovat tekstilaji (genre) ja teema.

Jokainen teksti kuuluu johonkin tekstilajiin, toisin sanoen jokainen tekstin tuottaja noudattaa oman kompetenssinsa ja tavoitteidensa mukaisesti kieliyhteisön tekstilajinormiston tiettyjä enemmän tai vähemmän vakioisia säännönmukaisuuksia. Jos teksti on esimerkiksi kertomus, vakioista tekstissä on kertomuksen skeema, tietynlainen hyvin yleisen tason sisältö, joka erottaa sen muista tekstilajeista. Ne tekstin ominaisuudet, jotka kuuluvat tällaiseen prototyyppiin kertomukseen, ovat konventionaalisia eivätkä kuulu kirjoittajan persoonalliseen tyyliin. Se, millainen on tekstilajin skeema, on kuitenkin hyvin tulkinnallinen asia eikä ole tarkkarajaisesti kuvattavissa. Varsin yleisesti kaunokirjallisen kertomuksen (romaanin, novellin) ylimmiksi elementeiksi on katsottu seuraavat: 1. Kertomus ja sen 2. Arviointi, 1.1. Tilanne, 1.2. Tapahtumat ja niiden 1.3. Arviointi, 1.2.1. Komplikaatio/Toiminta, 1.2.2. Ratkaisu. Tapahtumilla on keskenään sekä jäsenparilla Komplikaatio/ Toiminta–Ratkaisu temporaalis-kausaaliset roolisuhteet EDELTÄVÄ–SEURAAVA, VAIKUTTAJA(PROSESSOIJAJA)–TULOS, PERUSTE–JOHTOPÄÄTÖS. Sisällöllisesti tiivistetyt rakenneparit Tapahtumat–Arviointi ja Kertomus–Arviointi ovat kes-

kinäisessä eksplikatiivisessa roolisuhteessa SELITETTÄVÄ–SELITYS (mts. 65–67). Arviointi toisin sanoen sisältää selityksen selitettäville Tapahtumille.

Tekstilajin tavoin myös teema hallitsee koko tekstiä. Se on yhtä lailla rajoiltaan epätarkka, tulkinnallinen ja vaihtoehtoisina parafraaseina ilmaistavissa, mutta se on jokaisessa koherentissa tekstissä olemassa, parhaassa tapauksessa kattavana otsikkona. Tekstin teema jakautuu hierarkkisesti alateemoiksi. Kun tekstin teema on koko ajan vakio, alateemat ovat sen variaatiota, teeman ilmaisemista vaihtelevilla tavoilla siten, että samateemaisten tekstien erilaiset alateemat ovat persoonallista tyyliä ilmaista temaattinen sisältö (mts. 147).

Tulemme siihen johtopäätökseen, että tietyn sisällön ilmaiseminen erilaisin osasisällöin on tyyliä. Koko tekstin tyylin tasolla kysymys on täten aina semanttisen sisällön valinnasta, ja vaihtoehtoiset tyylilliset valinnat ovat aina erimerkityksisiä mutta yläteeman puitteissa samaan semanttiseen yläkokonaisuuteen kuuluvina meronyymisia sukulaisia.

Tekstin tyyliässä on siis mainitulla tavalla kysymys semanttisesta rakenteesta. Tässä vaiheessa on viitattava siihen vanhaan tavanomaiseen käytäntöön, joka erottaa tyylin ja rakenteen puhumalla tekstin rakenteesta ja tyylistä. Mutta eivät nämä käsitteet ole vastakohtia: kaikilla kielen elementeillä on rakenne. Tekstin rakenteella on tuonkaltaisessa vastakohtaistuksessa tietenkin tarkoitettu makrorakennetta ja tyylillä mikrorakennetta eli lauseen, sanojen ja muotojen rakennetta. Tähän sisältyy epäjohdonmukaisuus ja virhe: ei teksti eikä siis tekstin tyyli muodostu mikrorakenteesta ilman makrorakennetta. Lausetason tyyli on makrorakenteen, implisiittisten makropropositioiden, ilmaisemista valinnaisin tavoin; se ei siis suoraan edusta koko tekstin eikä sen yläteeman tyyliä. Makrorakenne, tekstin semanttisessa hierarkiassa ja tulkinnassa tärkein, on unohtunut, koska se on usein implisiittinen, vailla ilmauksellisia tunnusmerkkejä. Loogisesti poisjättöä ei voida mitenkään perustella.

Semanttinen variaatio reaalistuu ilmauksina – tai toisekseen jää mainitulla ta-

valla vain implisiittiseksi –, ja siten erilaiset leksikogrammaattiset ja grafeemiset/foneettiset koodit ovat viime kädessä tyylin edustajia, mutta sille tasolle en tässä tarkastelussa mene. Niissäkään tuskin koskaan on kysymys synonyymisestä variaatiosta.

Kuvaan persoonallista tyyliä semanttisesti sekä teeman että tekstilajiskeeman variaationa periaatteelliselta kannalta kahden esimerkkitekstin avulla. Ensimmäinen on Antti Hyryn novelli ”Kivi auringon paisteessa”.

Poika tuli kesäamuna pirtinovesta puukko kädessään, hänellä oli lyhyt-
hihainen paita päällä ja polvihousut jalassa. Pojan tukka oli vinossa ot-
salta pois pyyhkäistynä, silmät olivat tummanruskeat ja silmäripset oli-
vat pitkät. Koreasilmäinen poika, niin kuin mustalaisakka sanoi, kun hän
puhui emännälle. Poika käveli laotaläjän päälle istumaan. Hän aikoi
tehdä jousipyssyyn uuden nuolen.

Poika istui laotaläjän päällä ja vuoli. Pitkän ja ohuen puukappaleen toi-
nen pää oli rintaa vasten, ja terävä puukko kulki puuta pitkin. Valkeita
lastuja putoili ympärille, joka puolelle housujen ja paljaitten jalkojen
päälle. Tukka tahtoi tulla silmille, ja pojan piti pyyhkäistä se aina pois.

Jotakin oli polven yläpuolella. Poika pani puukon syrjään ja raaputti
ihoä kädellään, jolloin housun lahkeen reuna nousi ylöspäin. Silloin hän
pani nuolen laotojen päälle, ja hän katsoi: jalka oli paljaana polven ylä-
puolelle asti, ja jalkaterä oli kiven vieressä ruohojen päällä taivuttaen
niitä joka puolelle ja kiveä vasten lämpimässä auringon paisteessa. Au-
ringon kuumentama kivi lämmitti.

Pojan läpi kulki jokin tärisyttäen häntä, ja hän ihmetteli ja katsoi: onko
tuo minun, koko jalka alhaalta ylös asti, aivan kokonaan. Ja poika nousi
seisomaan. Hän kiersi hitaasti laotaläjän ja käveli pirtin taakse astuen
joka askeleen erikseen. Hän kiersi hitaasti rakennuksen ja meni sisälle
pirttiin. Hän istui penkille ja katseli kattoa ja nurkkia. Ajatus liikkui
polttavana polvihousujen ja lyhyt-
hihaisen paidan alla käsiin ja päähän.

Ja se pani häneen levottomuuden, joka kuljetti häntä pitkin ketoja ja vei
hänet kivisen kosken rannalle ja suvannolle. Ja hän näki ne kaikki, sileät
kaislat, joitten mustat päät heiluivat, ja maariankämmekät törmän alla
kosken rannalla, mutta ne muistuttivat häntä jostakin, joka poltti. Hän
kulki puukko mukanaan ja teki kaikkea, mitä tarvittiin, mutta aina, kun
hän teki jotakin, hän katsoi itseään ja käsiään niin kuin puukkoa, joka
tekee lastuja. Ja hän oli kuin keväällä tulevan haukan siivet, jotka ovat
kevyet ja voimakkaat mutta jotka on leikattu poikki, ja ne eivät tiedä,

mihin niitten pitäisi mennä.

Mutta sitten hän upposi johonkin, kun hänellä oli vaimo ja lapsia, niin, että hän joi iltaisin kahvia rauhassa ikkunan vieressä.

Ja jonakin päivänä hänen poikansa huomaa jalkansa kiven vieressä auringon paisteessa ja muutakin.

Toinen on Joni Skiftesvikin nimetön novelli (jonka analyysia ks. Saukkonen 2001: 66, 158).

Aurinko paistoi kuumasti tehtaan takaa ja värjäsi rantaveden turkoosiksi. Poika seisoi laiturilla luuta kädessä, paljain jaloin, siristeli silmiään auringon valossa. Laiturilla oli lihakimpaleita, joiden ylitse kesyt aallot kävivät. Lankut olivat tahmeassa veressä ja rannassa ui valkoista valaanrasvaa pitkinä riekaleina. Poika tunsu itsensä pieneksi ja alakuloiseksi. Laivaa oli odotettu kolme vuorokautta, se tuli väsyneenä mereltä ja sen valkoiset kyljet olivat kuoleman likaamat. Poika oli seissyt koko aamun katsomassa kuinka ruumasta nostettiin isoja, haisevia lihaläjiä. Satamamiehet olivat riisuneet paitansa ja sotkeneet ihonsa vereen kantaessaan lihakimpaleita satamalaiturilta tehtaan pakastamoon. Poika kasteli luidan veteen ja lakaisi hyytynyttä verta lihojen päältä. Hän tunsu surua. Kaikki nämä jäiset tunturit, vesi kaiken ympärillä, tahmea veri ja haiseva liha tulisivat olemaan myös hänen kohtalonsa. Hän eläisi vain siksi, että menettäisi elämän. Poika keräsi lihat muoviseen laatikkoon, kantoi sen tehtaalle ja pesi kylmällä vedellä veren jaloistaan.

Kaunokirjallisen tekstin teema on täysin tulkinnallinen asia. ”Teema on tekstin palautumaton merkitys, teksti paljaimmilleen riisuttuna. Teema on tekstin keskeisin, muuttumaton ydin. Teema on invariantti, jonka variaatiota kaikki muu tekstissä on.” (Suomela 2001: 142, jossa viittaus lähteisiin Zolkovski 1984, O’Toole 1975, MacKenzie 1987). Teema saattaa ilmetä jo kerronnan kielellisissä rakenteissa, tai sitten se on löydettävissä vasta teoksen syvimmistä kerroksista (mts. 152).

Skiftesvikin novellissa teema on löydettävissä melko suoraan viidestä viimeisestä virkkeestä. Tekstilajiskeemaan kuuluvina Tapahtumien Arviointina olen pitänyt pojan ajatuksia ja mielentilaa: ”Hän tunsu surua. Kaikki nämä jäiset tunturit, vesi kaiken ympärillä, tahmea veri ja haiseva liha tulisivat olemaan

myös hänen kohtalonsa. Hän eläisi vain siksi, että menettäisi elämän.” Lopullisena koko Kertomuksen Arviointina ja selityksenä olen pitänyt sitä, että poika tämän jälkeen tyytyy realistisesti kohtaloonsa: ”Poika keräsi lihat muoviseen laatikkoon, kantoi sen tehtaalle ja pesi kylmällä vedellä veren jaloistaan.” (Saukkonen 2001: 67, 158). Näistä voidaan novellin teemaksi tulkita ’Elämä ja kuolema, yksilön kohtalo ja siihen tyytyminen’.

Hyryn novellin teema on samansukuinen. Sekin paljastuu suurelta osalta lopun kahdesta virkkeestä, mutta ei kokonaan. Siihenastinen kertomus tuo esiin oman minän ja ympäröivän maailman löytämisen, etsimisen ja itsensä toteuttamisen ja toiminnan tarpeen. Teemana on lyhyemmin ilmaisten ’Elämän kiertokulku ja siihen sopeutuminen’ (kuten Mervi Ruokonen on luentokurssini harjoitustyössä 1987 jo tulkinnut). Tekstejä voi siis verrata melkein yhteisen teeman variaatioina.

Aina ei teema ilmene Arvioinniksi katsottavista eksplisiittisistä tekstin osista. Tällöinkin vallitsee samanlainen roolisuhte SELITETTÄVÄ–SELITYS Kertomuksen ja sen implisiittisen Teeman välillä. Teeman realisoiminen tekstin merkitysrakenteeksi on ylimmän tason ratkaisu, tekijän näkökulmasta katsottuna tietyn abstraktin sisällön ilmaisemista, purkamista osasisältöinä. Nämä osasisällöt ovat spesifisiä yksittäisiä Tilanteita ja Tapahtumia, joiden suhde teemaan on metaforinen. Yleistä ilmiötä edustaa siis yksittäinen ilmiö, Kertomus. Tulkitsijan tehtävä on päinvastainen: löytää yksittäisestä yleinen eli teema, selitys, merkitys selitettävälle eli Kertomukselle. Koska tämä kuvallinen yläraakenne on tekstilajinormin mukainen, se ei sinänsä edusta persoonallista tyyliä.

Kummassakin tekstissä teema realisoituu Tapahtumina, tapahtumasarjana. Sekään ei vielä edusta persoonallista tyyllillistä ratkaisua, koska se kuuluu mainitulla tavalla myös prototyyppiseen tekstilajiskeemaan. Sen sijaan yksityiskohdainen tapahtumasarja, jossa kokijana ja tekijänä kummallakin on nuori poika, on persoonallinen valinta. Toisiinsa verrattuina tekstien Tapahtumissa voi havaita temaattisessa ylärakenteessa semanttista yhtäläisyyttä mutta tietysti myös

eroja. Tekstien makrorakennetyylien voi siis katsoa olevan suhteellisen lähellä toisiaan. Teeman vaihtoehtoisia kuvallisia variaatiomahdollisuuksia on tietysti ääretön määrä. Suunnilleen samankaltaisen teeman, ihmisen elämän kulun, on esimerkiksi Arvid Järnefelt novellissaan ”Elämän meri” kuvannut vesipisaran matkana ja Volter Kilpi novellissaan ”Merellä” aaltona (Saukkonen 1987: 147).

Tapahtumien aikasuhteet EDELTÄVÄ–SEURAAVA, SEURAAVA–EDELTÄVÄ kuuluvat kertomuksen skeemaan, mutta se, millainen järjestys niistä muodostuu, on persoonallisen tyylivalinnan asia. Hyryllä on alusta loppuun yksinkertainen peräkkäinen kronologinen EDELTÄVÄ–SEURAAVA-jatkumo, jonka vääjäämättömyyttä korostaa kopulatiivinen ’ja’-kytkentä, kun taas Skiftesvikillä on hierarkkinen rakenne, jossa on taakampia. Hyvin tehokasta ja poikkeuksellista Hyryn aikarakenteessa on pitkä äkillinen hyppäys lopussa ja ilmi pantu kontrasti: kaksi viimeistä kappaletta ovat VASTAKOHDAN roolissa koko edeltävään VERTAILTAVAAAN tapahtumaketjuun.

Molemmat novellit noudattavat siis alussa esitettyä tekstilajin makrorakennemallia. Teema on saanut muotonsa tämän perusrakenteen puitteissa. Seuraavaksi on syytä tarkastella, miten persoonallinen tyylivalinta erottuu semanttisesti vakioisesta tekstilaji- ja teemamerkityksestä mikrorakenteessa, jona makrorakenne edelleen reaalistuu.

Vaikka kertomuksen prototyyppiä ei ole riittävän monipuolisesti selvitetty, siihen voinee lausesemantiikasta laskea sen, että nominaalisten jäsenten roolit VAIKUTTAJA, PROSESSOIJJA, EKSISTENTTI, LAJI/LAATU, PAIKKA, LÄHDE, KOHDE ovat keskeisiä. Näin ollen nämä eivät kuvaisi lainkaan persoonallista tyyliä vaan normatiivista vakiota. Näitä on kummassakin novellissa runsaasti. Jotkin poikkeukset eivät nouse hallitsevaan ja tyyliä karakterisoivaan asemaan. Nominaalisten jäsenten semanttiset yleispiirteet ovat niin ikään tekstilajissa universaaleja: ne ilmaisevat yleensä reaalisia inhimillisiä ja elottomia materiaalisia olioita. Prototyyppisen kertomuksen skeemaan kuulunevat odo-

tuksenmukaisesti yhteensä sellaiset semanttiset piirteet kuin 'reaalinen', 'inhi- millinen', 'tekijäkeskeinen', 'spesifinen', 'definiittinen' ja 'prosessuaalinen' (Saukkonen 2001: 106). Kun kuvataan jonkin kertomuksen persoonallista tyy- liä, tällaisia yleisiä ominaisuuksia ei voi siis lukea vapaan persoonallisen valin- nan tiliin.

Jos Hyryn novellin teemaksi katsotaan 'Elämän kiertokulku ja siihen sopeutu- minen', tämän merkitysrakenteen edustuminen tekstissä on vakiota. Tämänkin johdosta monet edellisessä kappaleessa mainitut prosessin osallistujaroolit ja koko tekstin yleinen 'prosessuaalisuuden, dynaamisuuden' piirre jäävät nor- maalin kertomuksen valinnaisuuden ulkopuolelle. Tämän temaattisen yläkäsit- teistön valinnaisia ilmentymiä ovat sen sijaan yläkäsitteisiin kuuluvat spesifiset tapahtumien yksittäiset oliot ja ilmiöt (poika, tulla, kesäaamu, pirtinovi, puukko, käsi jne.) ja niiden muodostamat lauseet. Teeman mukainen semantti- nen kenttä on siis vakiota ja sitä edustava kertomus tyylivariantti. Aivan sa- malla tavalla Skiftesvikillä ominta omaa ovat omaksi todetun tarinan vastaavat elementit, oliot ja prosessit.

Kaikki nämä käsitellyt semanttiset asiat kuuluvat systeemis-funktionaalisen teorian mukaiseen ideationaaliseen tasoon eli viittauskohteena olevaan maail- maan, joka näennäisesti edustaa 'tekijän' ulkopuolella olevaa todellisuutta. Mutta mikään ei ole 'tekijän' käsitteestä riippumatonta (käsitteestä ks. esim. Kaarto 2001). 'Tekijä' on hahmotellut abstraktin 'teeman' ja valinnut teemaa edustavan 'tarinan' ja 'kertojan'. Abstrakti teema puolestaan edustaa yleistyks- senä tekijän kokemaa tai kuvittelemaa konkreettia reaalimaailmaa (Saukkonen 2001: 181). Teema, tarina ja kertoja ovat siis tekijän näkökulman mukaisia va- lintoja. Kertoja on se, joka oman näkökulmansa mukaisesti varsinaisesti vastaa tarinan "persoonallisesta" tyyllillisestä toteutuksesta, tarinan muotoilusta kerto- muksena. Tarina on kertojan 'tekstimaailmaa', josta kertoja ideationaaliset merkitykset valitsee (tarinasta ks. esim. Ikonen 2001). Se, mikä tekstissä on persoonallista, on siis problemaattinen ja kaksikerroksinen asia, mutta tekijä- persoona kuitenkin perimmältään vastaa myös kertojapersonasta. Edellä käsi-

tellyt Kertomuksen tyylipiirteet ovat siis tarkemmin sanottuna kertojan ”persoonallisia” tyylipiirteitä, silloinkin kun kertoja yhtyy kertomuksen henkilöön. Kolmannella tasolla tulee vielä kysymykseen kertojan valitsema kertomuksen henkilön persoonallinen puhetyyli, mutta se ei ilmene esimerkkiteksteissä.

Interpersoonainen merkitys ilmaisee tekijän tai kertojan (ja myös kertomuksen henkilön) subjektiivisen asenteen ideationaaliseen tekstimaailmaan tai asenteettomuuden, näennäisen objektiivisuuden. Asenne voi olla todentava (verifioiva), arvottava tai ohjaileva. Näkyvimmin kaunokirjallisen tekstin asenne on Arviointiin sisältyvää arvottamista, jolla on välillistä ohjailevaa vaikutusta lukijaan. Kummankin esimerkkitekstin teema on arvoväritteinen, ja tekijä on ”verifioinut” arvottamistaan valitsemallaan tarinalla. Kertoja on puolestaan tekstittänyt implisiittisen tarinan sisältämän maailman valitsemallaan tavalla kertomukseksi kummassakin tapauksessa ilman omia kommenttejaan, ikään kuin totena. Tekstilajispesifiseksi piirteeksi voinee katsoa joka tapauksessa yleisen subjektiivisen arvottamisen, mutta persoonalliseksi valinnaksi sen, millaisesta arvottamisesta on kysymys ja kumpi arvottaa, tekijä vai kertoja vai molemmat, ja ovatko molempien arvotukset yhdenmukaiset vai ristiriitaiset. Sekä kertojan asennetta poikaan ja hänen ratkaisuihinsa että tekijän asennetta teemassa ja tarinassa voi pitää ’positiivisesti, myötätuntoisesti’ arvottavana tekstin persoonallisena interpersoonaisena tyylipiirteenä.

Tekstin kolmas semanttinen taso systeemifunktionaalissa teoriassa on tekstuaalinen merkitys, joka ilmaisee ideationaaliset ja interpersoonaiset merkitykset lopullisena hierarkkis-verkkomaisena tekstirakenteena lineaarisesti. Se tarkoittaa informaation etenemistä, alateemojen spesifointia niiden alateemoina ja kertomuksessa tapahtumaketjuina. Kaunokirjallisessa tekstissä teeman spesifointi tarinana (tai lukijan kannalta päinvastoin teeman implikointi tekstistä) on vailla yksiselitteisen suoraa kielellistä linkkiä. Kuvallisen tulkinnan varaan jäävää tekijän tarkoittamaa merkitystä ei ole helppo tavoittaa. Myös kertoja jättää kertomatta, fokusoimatta implisiittisestä tarinasta tiettyjä vaiheita, suuriakin aukkoja jättäen, kuten Hyryn novellissa. Näissä suhteissa tekstuaalista merki-

tystä voi kuvata piirteillä 'implisiittinen' ja 'tiivis'. Muuten itse kertomus on yleensä ja näissä esimerkeissä 'eksplisiittistä' ja hyvin 'erittelevää, toisteista'. Hyryn ja Skiftesvikin kertojilla on tekstuaalisen rakenteen tyyliero: Hyryllä pitkäkestoinen aikajatkumo on suoraviivaisen yksinkertainen, ja Skiftesvikillä ajallinen kesto on lyhyt mutta hierarkkinen ja "vaikeampi", kuten jo ideationaalisen merkityksen kuvauksessa on todettu. Tekijän näkökulmasta johtuva implisiittisyys ja kertojan näkökulmasta johtuva eksplisiittisyys ja erittelevyys ovat tekstilajin yleisiä ominaisuuksia eivätkä näissäkään teksteissä edusta persoonallista tyyliä.

Päätarkoituksena tässä kirjoituksessa on ollut tähdentää tekstin tyylin kokonaisvaltaisuutta makrorakenteesta lähtien ja toisaalta tyylin alan rajoittamista suhteessa tekstilajinormiin ja teemaan. Polemiikki joidenkin vanhojen teorioiden kanssa on tässä yhteydessä tarpeeton. Kuvaustapa, jota olen käyttänyt, on tekstistä riippumaton ja sopii sekä lingvistiseen että kirjalliseen tyylin tutkimukseen. Materiaalierona on kaunokirjallisen tekstin kerroksellisuus.

Lähteet

- Ikonen, Tomi 2001: Tarina ja juoni. – Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä (toim. Outi Alanko ja Tiina Käkelä-Puumala). 184–206. SKS, Helsinki.
- Kaarto, Tomi 2001: Romanttinen tekijäkäsitys, tekijän kuolema ja kirjailijafunktio. – Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä (toim. Outi Alanko ja Tiina Käkelä-Puumala). 163–183. SKS, Helsinki.
- Saukkonen, Pauli 1987: Näkökulmia näkökulmaan. – Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 41. 143–154. SKS, Helsinki.
- 2001: Maailman hahmottaminen teksteinä. Tekstirakenteen ja tekstilajien teoriaa ja analyysia. Yliopistopaino, Helsinki.
- Suomela, Susanna 2001: Teemasta ja sen tutkimuksesta. – Kirjallisuudentutki-

muksen peruskäsitteitä. (toim. Outi Alanko ja Tiina Käkelä-Puumala). 141–162. SKS, Helsinki.

Oulun koulusta mieleen

Helena Sulkala

Taustaa

Kuulun Oulun yliopiston ensimmäisiin suomen kielen opiskelijoihin ja olen saanut nauttia arvostettujen opettajieni opetuksen alkutaipaleen sadosta. **Lehtori Liisa Kylmänen** johdatti kuudenkymmenen suomen opiskelijan opinnot alkuun syksyllä 1966. **Apulaisprofessori Matti Pääkkönen** tuli opettajaksemme keväällä 1967 ja **professori Pauli Saukkonen** syksyllä 1967. Minua abiturienttivuonna lukiossa opettanut **lehtori, dosentti Irmeli Pääkkönen** tuli laitokseemme vuonna 1970. Edellä mainittujen pitkäaikaisten kollegojeni ja tämänhetkisten työtoverieni lisäksi haluan mainita tässä yhteydessä vielä minua keväällä 1968 opettaneen lehtori Tuuli Torvisen (nykyisin Huovila) ja seuraavat työtoverinani toimineet: lehtori, nykyisin professori Jorma Toivainen, lehtori Hilikka-Liisa Matihaldi ja viron kielen lehtoreina toimineet Tarton ja Tallinnan yliopistojen edustajat. Ensimmäiseen viron lehtorin saapumiseen Tallinnasta joulukuussa 1967 liittyy Pauli Saukkosen lähes legendaarinen taistelu Moskovan viranomaisten kanssa.

Koska syksyllä 2003 on kulunut 37 vuotta siitä, kun aloin kuluttaa suomen kielen laitoksen käytäviä opiskelijana, ja 35,5 vuotta siitä, kun aloitin työtehtäväni laitoksessa, sallittaneen hieman nostalgisenkin katsaus tänä vuonna 70 vuotta täyttäneiden emeritustemme Pauli Saukkosen ja Matti Pääkkösen ja emeritamme Irmeli Pääkkösen kunniaksi.

Artikkelini otsikko on tahallisesti monimerkityksinen. Haluan korostaa suuresti arvostamieni opettajien ja kollegoiden opetuksen ja tutkimuksen merkitystä nykyisiin käsityksiini kielestä ja sen kuvaamiseen liittyvistä periaatteista.

Perusoppimisia

Syksyllä 1966 sain kuunnella lehtori Liisa Kylmäsen yleisen kielitieteen ja suomen kielen äänne- ja sanaopin luentoja. Kielitieteen luennoista jäivät vasta yliopistoon astuneelle erityisesti mieleen huomiot **semantiikan** merkityksestä kielen tutkimuksessa. Luennoilla pohdittiin syvällisesti myös **kieliopillistumisilmiötä**. Keväällä 1967 Liisa Kylmänen opetti meille lauseoppia. Vaikka äänne-, sana- ja lauseopin oppikirjoina olivat tuohon aikaan vielä Setälän teokset, on mieleeni ja muistiinpanoihini jäänyt opettajan skeptisyys tietyissä kohdin. Erityisesti maininnat Siron lauseopin kannoista ja eroista Setälän kielioppiin verrattuna ovat pysyneet muistissani.

Keväällä ja syksyllä 1967 piti apulaisprofessori Matti Pääkkönen meille vuoden mittaisen suomen murteiden kurssin. Kurssiin johdatteli Matti Pääkkönen mm. seuraavin sanoin: ”Murteet käyvät nykyisin läpi muuttumis- ja tasoittumisprosessia, jonka tuloksena on puhujan kotimurteelle haiskahtava puhekieli. Murteentutkimus kansanperinteen tutkimuksen osana on tuomittu häviämään, mutta murteet elpyvät, jos kotiseutuperinne elpyy.” Miten osuvasti liittyvätkään noihin ajatuksiin **puhekielen murros** ja nykyinen **murrebuumi**. Keväällä 1967 saimme Matti Pääkköseltä myös johdatuksen karjala-aunuksen ja syksyllä 1967 vepsän kielen asemaan ja äännehistoriaan. Opimme, että kantakieli on epämääräinen ja tulkinnanvarainen käsite ja että kieli on todennäköisesti aina ollut jakautuneena murteisiin. Siksi kantakielen rekonstruktio ei oikeastaan ole mahdollinen. Opimme myös, että suomalais-ugrilaisia kieliä tutkivalla kielitieteillä ei ole käytettävissä vanhoja kielimuistomerkkejä ja siksi on turvaututtava vertailevaan kielentutkimukseen ja myös monien muiden tieteenalojen, kuten arkeologian, tutkimustuloksiin. Matti Pääkkönen korosti myös, että **kielen ja murteen erottamiskriteereinä** voivat olla muutkin kuin puhtaasti lingvistiset tekijät: esimerkiksi kansalliset ja uskonnolliset kriteerit erottavat vienankarjalan kielen suomen murteista.

Syksyllä 1967 piti professori Pauli Saukkonen meille kantasuomen äännehisto-

rian kurssin, joka alkusanoiksi olen kirjannut seuraavan: ”Kantasuomi on lähisukukielten vertailuun käytetty, täysin oletettu kielimuoto.” Samana syksynä ja seuraavana keväänä saimme kuunnella Pauli Saukkosen pitämää viron kielihistorian kurssia, jonka yhtenä analyysitehtävänä oli tuohon aikaan ehkä arkaluontoinenkin lause: Pea-aegu ühel ajal koitis vabaduse päev mõlematele, ja võitluste raskel ajal punus uusi sidemeid kahe vennasrahva vahele ühiselt nähtud tulevikusiht, mille eest soomlased ja eestlased kõrvuti võideldes verd valasid.

Edellä olevista maininnoista huomaa, että sain varsin **vankan kielihistoriallisen koulutuksen** viidellä eri kurssilla. Olen erittäin kiitollinen siitä, että olen saanut kuulua sukupolveen, jolle kielen historiallinen ja synkroninen rakenne ja kehitys on opetettu perusteellisesti ja myös kriittisesti. Vaikka olenkin itse myöhemmin päätenyt pääasiassa synkroniseen tutkimukseen, olen opetuksesani ja tutkimuksessani voinut hyödyntää ”selkäyttimeen” painuneita tietoja. Moittimatta mitenkään nykyisiä opetussuunnitelmia olen joutunut joskus hämmästelemään nuoremman tutkijapolven suomen kielen historian ja rakenteen perustietojen puutetta.

Metodikoulutusta

Keväällä 1968 professori Pauli Saukkonen aloitti Oulun yliopiston historian ensimmäisen suomen kielen proseminaarin teemana **yleiskielen johto-oppi**. Tehtävänäimme oli poimia Nykysuomen sanakirjasta hakusanoina olevat johdokset ja muodostaa yleisiä sääntöjä siitä, minkälaisiin sanoihin kukin johdin liittyy ja minkämerkityksisistä kannoista voidaan minkäkinlaisia johdoksia muodostaa. Tavoitteena oli synkroninen deskriptio johtimista ja niiden semantiikasta, mutta tavoite oli myös pedagoginen: tehdyn kuvauksen tuli auttaa siinä, miten suomea taitamatonkin voisi oppia suomen johtimet ja johtamisen.

Keväällä 1969 professori Pauli Saukkonen aloitti ensimmäisen metodikurssinsa

laudatur-opiskelijoille. Luennon tavoitteena oli oppia analysoimaan ja yhdistelemään kriittisesti todellista kielellistä materiaalia. Tutkimuksessa tuli ottaa huomioon **kielen ja sen käytön kokonaisstrukturi**. Kielen kuvauksessa ei riitä tiettyjen kategorioiden laadun nimeäminen, vaan kategorioiden keskinäiset suhteet on osoitettava myös kvantiteettien perusteella. Saimme tutustua venäläisen matemaatikko Markovin äänneiden ennustettavuustutkimuksiin. Meille esiteltiin varsinaisen kvantitatiivisen kielentutkimuksen aloittajana tunnettu Zipf (1945, 1949, 1968) ja makro- ja mikrolingvistisen tutkimuksen perustaja Mandelbrot (1960). Zipfin (1965: 27–31) mukaan polysemian ja sanan taajuuden suhteesta voidaan sanoa, että sanan kontekstuaalisten merkitysten määrä vastaa sen taajuuden neliöjuurta.

Ymmärsimme, että kielen tutkimus on aina **otantatutkimusta** ja että täydellistä kielen kuvausta on mahdoton tehdä. Tietystä kielellisestä perusjoukosta tulee siis valita erilaisin otantamenetelmin tutkimusaineisto. Perusjoukon jokaisella otoksella pitäisi olla periaatteessa yhtä suuri mahdollisuus päästä aineistoon mukaan. Perusjoukon parametrit ovat oikeita tunnuslukuja, valitun aineiston perusteella lasketut tunnusluvut taas ovat estimaatteja. Tämä tulee pitää mielessä, kun tekee päätelmiä analyyseista. Otoksesta saadut estimaatit eivät voi suoraan kuvastaa koko perusjoukon parametreja ja eksakteja suhteita, vaan ne esiintyvät tietyllä vaihteluvälillä. Näin päädyimme esiintymistodennäköisyyksiin ja tunnuslukujen luotettavuuteen: onko saavutettu tulos sattumaa vai todella relevantti tutkittavan kohteen kannalta. Sattumat voi eliminoida vain ottamalla **todennäköisyydet** huomioon.

Tilastometodit täsmentävät kielen tutkimuksessa yhtäläisyyksien ja erojen tutkimusta: esimerkiksi kun tunnetaan jonkin harvinaisen sanan **taajuus**, ei sana saa väärää painoarvoa eri otosten eroja etsittäessä. Vuoden 1969 metodikursilla sovelsimme tilastollisia menetelmiä koeaineistoihin ja saimme vastauksia mm. seuraaviin, nykyisinkin hyvin ajankohtaisiin kysymyksiin: vastaavatko oppilaiden ainekirjoitustaito ja kielioopin osaaminen toisiaan, miten kielenpuhujan positiivinen tai negatiivinen asenne vaikuttaa murteen puhumiseen, onko

substantiivien ja partikkelien määrä verrannollinen eri tyyllilajeissa, mikä on aktiivien partisiipin essiivimuotojen suhde kielenpuhujien ikään tietyllä murrealueella, mittaako verbien ja predikaattien määrä samaa asiaa eri tyyllilajeissa, onko substantiivien määrä verrannollinen lauseen pituuteen, mikä on pääkirjoituksen sanojen pituus, eroavatko miehet ja naiset svaa-vokaalin käytössä toisistaan merkitsevästi.

Hyvin nykyaikaisilta ja erityisen tuloksellisilta kuulostavat Pauli Saukkosen vuonna 1969 antamat ohjeet laudatur-työntekijöille: Laudatur-työn tekeminen kestää puoli vuotta. Yhden aineistosivun analyysi vie neljä minuuttia, yhden aineistoluokan analyysi päivän ja 60 aineistoluokan analyysi kaksi kuukautta. Kooditus kestää kaksi ja puoli viikkoa, tietokoneohjelmointi viikon ja lopullisen tekstin kirjoittaminen yhdestä puoleentoista kuukauteen.

Syventämistä ja syventymistä

Syksyllä 1969 alkoi ja keväällä 1970 jatkui professori Pauli Saukkosen deskriptiivisen lingvistiikan kurssi, jolla käsiteltiin tuolloin uusia, kannatusta saaneita malleja kielen kuvaamiseen. Pohdimme, miten voimme parhaiten **deskriptiivisesti määritellä kielen todellisuutta ja miten eri kielet strukturoivat ympäröivää todellisuutta**. Saukkonen koki erityisesti semantiikan vähäisen osuuden transformaatiokieliopin kuvauksessa ongelmalliseksi. Semantiikka oli ollut kielentutkimuksessa syrjittynä, mutta sitä ei Saukkosen mukaan saisi missään tapauksessa jättää kuvauksen ulkopuolelle. Generatiivisen tutkimuksen periaatteita käsiteltiin kurssilla kriittisesti.

Kurssilla kohdistui kritiikki myös perinteiseen syntaksiin: vanha sanakeskeinen lauseenjäsennys antaa epäluotettavan kuvan, koska hierarkiasuhteet ja kokonaisuudet eivät näy analyysissa. Totesimmekin, että on **epäoikeudenmukaista vetää raja syntaksin, morfologian ja fonologian välille**. Kurssilla Saukkonen vertaili muun muassa valenssimalleja, puukuvaimia ja konstituenttianalyysia

(IC-analyysi). Pohdimme myös, mikä on kieliopillisuutta ja mitkä ovat kieliopillisuuden asteet. Ominaista Saukkosen pohdinnoille suomen kielestä on ollut se, että hänellä on ollut aina mukana myös **vieraan kielen oppimisen näkökulma**.

Vuonna 1970 Pauli Saukkonen aloitti ensimmäisen **tyyliopin** kurssinsa. Tyyliopin kursseja pidettiin sen jälkeen monena vuonna. Koskaan kurssi ei toistunut samana, vaan joka vuosi kurssin sisältöön tuli uutta ja mielenkiintoista. Taisin istua ainakin viisi vuotta kuuntelemassa sitä, mistä tyyli syntyy. Eri vuosien tyyliopin luennoista nimittäin näkyy myös Saukkosen tyyliinteorian kehittymisen.

Saukkonen laajensi käsitteen tyyli estetiikkaan kuuluvasta käsitteestä lingvistikseksi tavaksi tai kielen lajiksi. Tyylin tekijät ovat sosiaalisia: puhuja/kirjoittaja ja kuulija/lukija taustoineen ja lähtökohtineen, tilannekonteksti ja tarkoitus (sisältöineen). Jokainen kielenkäyttäjä asennoituu sanomaansa roolinsa ja kulloisenkin tilanteen mukaan ja valitsee sanottavansa (salamannopeasti) kussakin kontekstissa. Tyylin valinta on kontekstin valintaa (esim. kontekstin mukaiset tulkinnat huudahdukselle *Mikä ihana päivä!*). Todellisuudessa **kielenkäyttäjä** ei siis voi vapaasti valita tyyliä, vaan hän on **sidoksissa kontekstiin**: vasta kontekstin valinnan jälkeen muu, esimerkiksi tyylin, valinta tapahtuu todennäköisyyksien vaihteluvälin rajoissa. Vaikka kielenkäyttäjällä on mahdollisuus varioida tyyliä rikkomalla kontekstin realiteetteja, on silloinkin kysymys kontekstin tekijästä, tarkoituksesta.

Saukkosen mukaan voidaan muodostaa abstraktio, jossa **tyyli on lingvististen yksikköjen kontekstuaalisten todennäköisyyksien summa**. Se on aina useamman kuin yhden lingvistisen yksikön tulos, ja tyyliintutkimuksen täytyy perustua lingvistisistä yksiköistä tehtyihin havaintoihin. Konteksti voidaan nimetä monenlaisin perustein. Käytännön analyysissä kysytään, mitä ilmauksia juuri tässä kontekstissa käytetään ja missä kontekstissa tietty ilmaus esiintyy. Tyyliintutkimuskin edellyttää jo alkuunsa valintoja siinä, mitkä lingvistiset yksiköt

toimivat tyyliä indikoivina, ts. ovat kontekstuaalisesti sidonnaisia. Jotkin yksiköt voivat olla korrelaatioissa keskenään, ja lingvististen yksikköjen todennäköisyyksien vaihtuminen on tyylin vaihtumista. Tyylin käsite nojautuu siten myös tilasto- ja todennäköisyysteoriaan.

Deskriptiivisessä kuvauksessa kielen ilmiö on Saukkosen mukaan määriteltävä kvalitatiivisesti, kvantitatiivisesti ja lokalisoidusti. Käytännössä kuvauksen kohde on rajattava luokitteludimensioiden mukaan ja aineiston on oltava tilastollisestikin edustava. Mikään kuvausmalli, esimerkiksi generatiivis-transformationaalinen, ei ole täyttänyt näitä ehtoja. Kuvauksesta on puuttunut kontekstuaalinen/kvantitatiivinen rajausta kokonaan, ja siksi on luotu esimerkiksi keinotekoinen tyylioppi. Kontekstin tärkeys ja merkitys kasvaa koko ajan koulutuksen ja liikkuvuuden myötä eri kontekstien hallinnan ja monikielisyyden vuoksi. Saukkosen mukaan **tulevaisuudessa konteksti voi olla määräävämpi tekijä kuin maantieteellinen dimensio**: kielen, tyylin ja murteen valinta tapahtuu kontekstin mukaan. Silloin kun murteen valinta on vapaaehtoista, se on tyylin valintaa. Näin kielen lajit menevät ristikkäin, ja sama tyyli voi olla alueellinen ja kontekstuaalinen. Saukkonen painotti luennoissaan, että laajeneva kansainvälinen integraatio lisää kontekstin määräävyyttä ja että jako kieliin tulee säilymään, vaikka esiintyisikin pyrkimystä yhteen maailmankieleen.

Kielioppi ja sanasto ovat täyttäneet kielen kuvauksen kvalitatiivisen osan, mutta kuvauksesta on aikaisemmin puuttunut se, minkä kontekstin kuvauksesta kulloinkin on kyse. Keskeisenä ja uutena seikkana tuli tutkimukseemme **kvantitatiivinen määrittely**. Luokittelimme konteksteja faktoreihin. Pääfaktoreina olivat viestinlähettäjän, viestinvastaanottajan, viestintätilanteen ja viestinnän tarkoituksen faktorit. Analyysiemme perusteella oli mahdollista laatia luettelo tyyli luokkien eroista suuruusjärjestyksessä ja erottaa ääriytylikokonaisuudet, poikkeamat, muista.

Kielen asema fyysis-psykkisessä todellisuudessa -kurssilla vuonna 1973 Pauli Saukkonen pohti **joukko-opillista ja loogis-matemaattista lähtökohtaa kie-**

len kuvaukselle ja totesi, että kieli on kieli vain sellaiselle, joka hallitsee merkityksen. Niinpä suomea osaamaton vieraskielinen voi hallita merkin mutta ei hallitse merkityksiä. Merkit ja merkitykset ovat tietyssä suhteessa, ja kieli on joukko-opillinen ilmiö, jossa joukot ovat järjestyksessä. Jokainen informaatio sijoittuu paikkaan ja aikaan, ja kielikoodi on kontekstin osajoukko ja riippuu kontekstista. Yksityinen kieli ei ole jakamaton, vaan siinä on erotettavissa periaatteessa rajattomasti variantteja. Kun kieli ajallisessa kontekstissa kehittyy, kieli väistämättä muuttuu.

Kielenkuvauksen perustehtäviin kuuluivat Saukkosen mukaan seuraavat: 1) Aihealueen tarkka määrittäminen merkitsee **kontekstin rajausta** kaikkien mahdollisten kontekstin faktoreiden perusteella. 2) Empiirisen **aineiston tulee olla kontekstia edustava otos**. 3) Joukot on kuvattava **kvalitatiivisesti, kvantitatiivisesti ja kombinatorisesti**. Sana tyylioppi tulee korvata sanalla kieliooppi, johon kuuluvat edellä mainitut kolme kuvausvaatimusta kaikkia kielen lajeja kuvattaessa. Pauli Saukkosen mukaan oli pyrittävä mahdollisimman yksinkertaiseen ja kielenkäyttäjän todellisen kompetenssin mukaiseen kuvaukseen, joka ottaa huomioon informaation etenemisprosessin. Kuvauksen lähtökohtana on siis (kon)tekstia, ei lausetta, vastaava kokonaisuus (Saukkonen 1973: 71–72).

Kielenkäyttäjillä on äidinkielen kautta saatua tietoa kvalitatiivisista elementeistä, kvantiteeteista ja kombinatorisista ehdoista. On siis kolmen lajin merkityksiä funktion mukaan. Pelkät numerot eivät kuitenkaan yksittäistä kielen lajia tai luokkaa kuvattaessa kerro juuri mitään, vaan **vasta vertailu suhteuttaa kvantiteetit muihin kielen lajeihin**. Historiallisessa kielentutkimuksessa on verrattu aikadimension konteksteja keskenään, mutta synkronisesta kielenkuvauksesta se on pitkälti puuttunut.

Morfeemianalyysikurssilla oli semantiikka vahvasti mukana kieliopin kuvauksessa. Morfeemit analysoitiin semanttisiin luokkiin, esimerkiksi puhuja (TRA), puhuteltava (REC), puheena oleva (REF), dynaaminen prosessi (PROC), staat-

tinen tila (STA), määrä (QUAN) jne. Käsitelimme mm. johdoksia ja analysoimme niitä esimerkiksi siten, että johdin on kommenttina ja kantasana topiikina (*luk+aise, kaiva+utu, suur+uinen, metsi+kkö*). Morfeemianalyysia teimme kvalifikaattorien, kvantifikaattorien ja kombinaattorien pohjalta.

Useaan otteeseen selvittelimme **puhutun ja kirjoitetun kielen ominaisuuksia** ja totesimme, että puhutun ja kirjoitetun kielen informaatioarvo on erilainen, samoin niiden suhde redundanssiin. Puhekielessä nostetaan erillisiksi kommentteiksi (k) ne (*Tytöllä oli pallo (k), joka (t) oli kaunis (k). Se (t) katosi metsään (k)*), jotka kirjakielessä (*Tytön kaunis pallo katosi metsään*) olisivat vain kommentin osia. Redundanssin lisäksi toiste voi ilmetä myös topiikista (t). Puhekielen redundanttisuutta lisää tiheä topikalisaatio.

Saukkosen johtamassa liseniaattiseminaarissa (1972–1973) sain referoimalla tutustuttaa muut seminaarilaiset Joshua Fishmanin toimittamaan teokseen *Readings in the sociology of language* (1972). Pohdimme **termejä** ja perusteluita esimerkiksi sille, onko Fishmanin mukaisesti kielensosiologia parempi termi kuin sosiolingvistiikka. Tutustuimme muun muassa Hallidayn ym. artikkeliin *Kielenkäyttäjät ja kielenkäytöt*, jossa pohdittiin **kielten kontaktitilanteita, kaksikielisyyden määritelmiä ja tekstin luokittelukriteereitä**. Erityisesti seminaarikeskusteluista on mieleen jäänyt lingvistiikan rooli sellaisten tutkimusolosuhteiden luojana, joissa voidaan rationaalisesti keskustella myös asenteista ja ennakkoluuloista.

Vuonna 1976 kävimme luennolla läpi Geoffrey Leechin tuoreen kirjan **Semantics** (1976). Pohdimme merkityksen käsitettä, täydellisen synonymian mahdottomuutta, presuppositioita, uusien käsitteiden (esim. suomettuminen) syntymistä. Saukkonen kommentoi kirjaa kriittisesti ja esitti esimerkiksi sen seitsemästä merkitystyyppistä oman kolmiosaisen luokituksensa. Pohdimme kriittisesti myös Leechin kommunikaatiokaavion osia: merkitys ei voi sijaita viestintäkanavassa, vaan se on puhujan ja kuulijan aivoissa, tajunnassa.

Saukkosen mukaan viestintähäiriöt perustuvat ihmisten erilaiseen tietoon ja taitoon kontekstien erilaisista vaatimuksista. **Kielelliseen tasa-arvoon** pääseminen edellyttääkin, että jokaisella olisi mahdollisuus yhdenmukaiseen tietoon eri konteksteista. Tähän taas vaikuttaa olennaisesti **koulutuspolitiikka**. Kielenopetuksessa on nähty usein vastakkaisina erilaiset mikrokielet ja yleiskieli. Yleiskieli on kuitenkin vain yksi, vaikkakin tärkeä mikrokieli, jota on vaikea opettaa sen abstraktiuden vuoksi. Siksi onkin opetettava valmius riittävän monen kontekstiin. Saukkosen mukaan myös kielenhuollon periaatteet ovat ratkaisevia: **kielenhuollon tulee pohjautua kielen funktionaalisuuteen** eri konteksteissa, ei absoluuttisiin arvoihin.

Syvällisten kielitieteellisten pohdintojen lisäksi oli suuri merkitys tutkijankoulutuksessamme sillä, että jatko-opiskelijoita kannustettiin jo 1960- ja 1970-luvulla lähtemään Suomessa ja ulkomailla pidettyihin kongresseihin ja tutkijanvaihtoon. Pitkistä etäisyyksistä huolimatta professori ei epäillyt lastata opiskelijoita autoonsa ja ajaa eri puolille Suomea osallistumaan alan tapahtumiin.

Projektitutkimusta

Professori Pauli Saukkonen loi monipuolisella, koko ajan teoreettisesti kehittämällään opetuksellaan oppilaiden kiinnostuksen tutkimukseen. Vuonna 1967 alkanut Saukkosen johtama suurprojekti, jolla **Oulun korpus** luotiin, tuotti monipuolista yleiskielen tutkimusaineistoa vuosikymmeniksi. Tulos näkyy paitsi graduissa (korpuksesta peräti 64), myös lisensiaatintöissä (10) ja väitöskirjoissa (8). Vaikka Oulun korpus ei vedäkään laajuudessa vertoja nykymenetelmin kerätyille ja tuotetuille korpusaineistolle, olemme ylpeitä siitä, mitä Oulun yliopiston suomen laitos sai aikaan yli 30 vuotta sitten. Muistan, miten yleiskielen korpus syntyi työläiden otantojen, reikäkorttilävistysten ja suurten tietokoneajojen avulla. Meitä assistentteja professori Saukkonen lähetti tietojenkäsittelyn kursseja ja jopa approbaturia suorittamaan, ja laitokseen palkattiin atk-henkilöitä, ohjelmoijia ja lävistäjiä.

Gradujen ja myöhemmin myös lisensiaatintöiden tekijät luokitussysteemin luotuaan koodasivat käsin pitkiä numerosarjoja, jotka sitten lävistettiin reikäkorteille tietokoneajoja varten. Tietokoneliuskosta saatuja lukuja ja prosentteja sitten **testasimme tilastollisesti** esimerkiksi t-testin, khin neliötestin, varianssi-analyysin ja faktorianalyysin avulla. Miten työlästä olikaan laskea testien neliöjuuria laskutikuilla tai taulukoiden avulla, kun ei taskulaskimiakaan ollut. Kuinka helposti kaikki nuo toimet nyt tehtäisiinkään. En kuitenkaan sano, että opiskelimme vääränä aikana vaan että olimme vain paljossa aikaamme edellä. Olisi mukava tietää, kuinka moni 1960-luvulla muualla suomea opiskellut tunsi edellä mainitut tilastolliset analyysit ja testit tai osasi laskea keski-, hajonta- ja vinouslukuja yhden, kahden tai useamman muuttujan osalta.

Saukkosen ohjaamien tai alkuun saattamien **väitöskirjojen** aineistona oli yleensä Oulun korpus, ja niiden aiheet olivat pääasiassa **semantiikan ja tyylin tutkimuksen** alalta: Hilkka-Liisa Matihaldi (1979) tutki modusten ja modaaliisuuden semantiikkaa, Helena Sulkala (1981) ajan adverbien semantiikkaa, Tuomo Jämsä (1986) yleisimpien verbien semantiikkaa ja Heikki Kangasniemi (1991) modaalisten ilmausten semantiikkaa ja pragmatiikkaa. **Kvantitatiiviseen sanastontutkimukseen** paneutuivat Antero Niemikorpi (väitellyt 1991 Vaasassa) ja Leena Saarela (1997). Pauli Saukkosen jälkeenkäin tutkimusta on tehty semanttisen tekstintutkimuksen hengessä. Markku Varis (1998) uppoutui nyky-suomen kiertoilmauksiin ja Vesa Heikkinen (1999) ideologiseen merkitykseen. Ebba Askosen väitöskirja (2001) käsitteli Oulun korpuksen objektien aspektuaalista sijaivalintaa.

1970-luku oli laitoksen **graduissa** selvästi **kvantitatiivisen tyylin tutkimuksen** ja Oulun korpuksen aikaa, **1980-luvulla** alkoi jo nousta **muita tutkimusaiheita** ja -aineistoja rinnalle. Vuonna 1984 ilmestyi Pauli Saukkosen suurprojektin ensimmäinen kokoomateos **Mistä tyyli syntyy**. Mielestäni kiinnostava juonne on se, että monet niistä, jotka 1970-luvulla tekivät gradunsa ja lisensiaatintyönsä kvantitatiivisesta tyylin tutkimuksesta, päätyivät väitöskirjassaan semantiikan tutkimiseen. 1990-luvullakin laitoksessa on tehty parikymmentä gra-

dua ja viisi lisensiaatintyötä semantiikan, pääosin kognitiivisen semantiikan, alalta, ja tyyliintutkimus on vaihtunut tekstintutkimukseksi.

Näyttää siis siltä, että professori Pauli Saukkosen ”kylvötyön” satoa korjataan edelleen. Kiinnostus tekstintutkimukseen ja (kognitiiviseen) semantiikkaan on jatkunut laitoksessamme Saukkosen lähdettyä. Palauttaessani mieliin vuosikymmenien aikana Pauli Saukkoselta saamiani oppeja, ajatuksia ja näkemyksiä hahmottui eteeni puhtaasti **aineistolähtöinen analyysi**, jonka perusteella Saukkonen on luonut ensin tyyli- ja sittemmin tekstiteorian. Aineistolähtöisyys on nostanut tarpeen selittää yhtäläisyyksiä ja eroja, ja siihen **semantiikka** ja pragmatiikka eri muodoissaan ovat tarjonneet kulloisenkin avun. Jo morfeemianalyysin ja johdostutkimusten aikana sana- ja lausesemantiikan merkitys korostui. Nykyisen kognitiivisen semantiikan keinoin myös **(teksti)maailma** on hahmotettavissa.

Kirjoitettuani edellä olevan satuin kurkistamaan Pauli Saukkosen uusimman kirjan **Maailman hahmottaminen teksteinä** (2001) esipuheeseen. Siinä tekijä itsekin korostaa kognitiivisen toiminnan merkitystä maailman hahmottamisessa samoin kuin tekstiksi hahmotettavan maailman kognitiivisuutta sekä tutkimuksensa aineistolähtöisyyttä, jonka kautta hän on päätenyt ainakin osittain lähelle systeemis-funktionaalista mallia.

Sisäistettyä

Kun peilaan menneitä vuosikymmeniä emeritustemme ja emeritamme opissa ja kollegana, nousee väistämättä ensimmäisenä mieleen neljä sanaa: **innovatiivisuus, monipuolisuus, kriittisyys ja kannustus**. Emeritusprofessori Pauli Saukkosen keskeisenä opetuksena on ollut se, miten aivan puhtaalta pöydältä omien näkemysten innoittamana voi lähteä luomaan uutta teoriaa kokoamalla laajan ja tilastollisesti käsiteltävän otanta-aineiston. Vaikka innovaattorin rooli ei tiedeyhteisössä ole helppo, Oulun koulu on pitänyt pintansa. Vuosikymmeniä

myöhemmin on muuallakin huomattu korpusaineistojen merkitys kielenilmiöiden esiintymisen ja variaation tutkimuksessa. Ihailtavan monipuolisesti Pauli Saukkonen on hallinnut kielentutkimuksen alat, perinteisen fennistiikan kielihistoriasta ja kunkin vuosikymmenen yleiskielitieteellisistä teorioista aina tilastolliseen ja tietokoneolingvistiseen tutkimukseen. Saukkosen joka vuosi uudistuvasta opetuksesta välittyi asiallinen ja perusteleva kriittisyys menneeseen, nykyiseen ja tulevaan tutkimukseen. Myös kiinnostuksen suomen kieleen ulkomaalaisen silmin on Pauli Saukkonen siirtänyt opiskelijoilleen. Hän on aina jaksanut kannustaa oppilaitaan, vielä eläkepäivinäänkin.

Emeritusprofessori Matti Pääkkönen johdatti minut paitsi yhteisen kotimurteemme syvälliseen tuntemukseen myös murteiden tallennukseen. Yhteisillä murteen tallennusmatkoilla sain itse oppia opastamaan opiskelijoita murteen nauhoittamiseen ja kansanperinteen keruuseen. Pääkkönen on kannustanut minua ja muita hakemaan tallennusstipendejä, joiden avulla keräsimme aineistoa Oulun nauhoitearkistoon. Tätä, nykyisin jo mittaamattoman arvokasta arkistoa sain olla yhdessä Matti Pääkkösen kanssa perustamassa laitokseen vuonna 1967. Se lämpö ja kiinnostus, jota Pääkkönen opetuksessaan ja myöhemmin kollegana osoitti lähisukukieltemme puhujia, erityisesti virolaisia, kohtaan, sytytti myös minussa saman kiinnostuksen. Viron ekskursioilla sain hänen välityksellään tutustua virolaisiin kielentutkijoihin, joiden vastavierailut ovat rikastuttaneet myös laitoksemme opetustarjontaa myöhemminkin. Matti Pääkkösen ja viron kielen lehtorien perustama ja ylläpitämä Eesti keele ring (1970) on johdattanut minut ja monet muutkin viron kielen harrastajiksi ja tutkijoiksi.

Emeritalehtori Irmeli Pääkköseltä olen oppinut, mitä innostava opettaja merkitsee oppimisessa. Pidimme vuosien ajan yhdessä proseminaareja. Olen aina ihailnut Irmeli Pääkkösen kykyä esittää asioita kiinnostavasti ja jopa jännittävästi, vaikka opiskelijan tutkimusaihe tuntuisikin äkkiseltään kovin puisevalta. Olen Irmeli Pääkköseltä saanut myös mallin intensiiviseen, opiskelijaa kannustavaan ohjaustapaan. Erityisen syvän vaikutuksen minuun hän on tehnyt kansanrunouden, kansatieteen ja kaikentyypisen kansanperinteen tuntijana.

Yhteinen Viro-harrastuksemme ja monet yhteiset kenttäretkemme ovat painuneet mieleeni lähtemättömästi.

Painetut lähteet

Leech, Geoffrey 1976: *Semantics*. Penguin Books Ltd, Harmondsworth.

Mandelbrot, Benoit 1960: On the theory of word frequencies and on related Markovian models of discourse. – *Proceedings of Symposia in Applied Mathematics* 12. American Mathematical Society.

Readings in the sociology of language 1972: *Readings in the sociology of language* (ed. Joshua Fishman). Mouton, The Hague – Paris.

Saukkonen, Pauli 1973: Stylistics, Grammar, Vocabulary. – *Linguistics* 108. 68–77.

Saukkonen, Pauli 1984: *Mistä tyyli syntyy?* WSOY, Helsinki.

----- 2001: *Maailman hahmottaminen teksteinä. Tekstirakenteen ja tekstilajien teoriaa ja analyysia*. Yliopistopaino, Helsinki.

Zipf, George Kingsley 1945: The meaning-frequency relationship of words. *The Journal of General Psychology* 33. Provincetown.

Zipf, George Kingsley 1965: *Human behavior and the principle of least effort*. Facsimile of 1949 edition. Hafner Publishing Company, New York and London.

Zipf, George Kingsley 1968: *The psycho-biology of language. An introduction to dynamic philology*. 2. edition. Cambridge, Massachusetts.

Painamaton lähde

Helena Salmen (myöh. Palolan) luentomuistiinpanot vuosilta 1966–1977.

Mitä Oulun tyylikoulusta syntyi?

Antero Niemikorpi

Aluksi

Sallittaneen pieni henkilökohtainen kronologis-herätteellinen johdanto: Tampereella sosiologiaa lukenut kämppäkaveri ehdotti minulle vuonna 1965 atk-kurssia – torjuin tuolloin ehdotuksen – mitä minä semmoisella kurssilla tekisin? Kesällä 1967, kun olin siirtämässä opiskelujani Ouluun, Matti Pääkkönen esitteli minulle reikäkorttinippua ja tiedusteli kiinnostustani tietokoneisiin. En vielä tuolloinkaan ollut erityisen innostunut. Kun sitten tuli uudelleen ehdotus osallistumisesta ohjelmointikurssille ja vihjaus työmahdollisuuksistakin, annoin periksi – ja tässä nyt olen kertomassa, kuinka kaikki sitten kävi.

Mistä kaikki alkoi?

Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen 10-vuotishistoriikki, jonka on vuonna 1976 laatinut silloinen amanuenssi Helena Palola (sittemmin Sulkala), kertoo: ”Suomen kielen laitoksen muodosti syyslukukaudella 1966 pieni kaksio Kirkkokatu 11:ssä.” Eri väliaikaistiloista jouduttiin muuttamaan parikin kertaa, kunnes syksyllä 1967 – edelleen nykyisen oppituolin haltijan sanoja lainatakseni: ”Tilalle saatiin silloin suurelta tuntunut asuinhuoneisto (160 m²) Kirkkokatu 19:stä.” Tilat lienevät muistissamme: nauhoitteet ja litteroiija sijoitettuna kylpyhuoneeseen – myöhemmin kirjastoksi muuttuneeseen olohuoneeseen. Varsinaisia huoneita riitti entisen porvariskodin kammareista professorille, kolmelle lehtorille ja toimistoapulaiselle. Keittiön jakoivat tuntiassistentit, joukossa myös tämän kirjoittaja syksystä 1969 lähtien. Henkilöstö kasvoi, otettiin projektien vaatimia lävistäjiä, saatiin toinen toimistoapulainen ja tilapäisiä

konekirjoittajia. Kohta tilat alkoivat ahdistaa.

Vuonna 1970 tilakysymys sai pysyvämmän ratkaisun, kun kaikki humanistit ”pantiin parkkiin” eli käyttöön saatiin entisen Åströmin kenkätehtaan nahkavarastoon saneeratut, Snellmaniaksi ristityt tilat. Professori ja kaksi apulaisprofessoria, neljä lehtoria, amanuenssi, kaksi assistenttia ja toimistoapulainen saivat oman huoneensa. Lisäksi saatiin muun muassa tilat nauha-, filmi- ja atk-arkistoille, seminaarihuone ja tilava kirjasto.

Pioneerihenkeä ja kokeilua

Vaativattomat tilat eivät olleet esteenä luovalle toiminnalle. Nuorekas, uskalias ja monella tapaa välitön yhteen hiileen puhaltamisen henki synnyttivät nopeasti radikaalisti uutta luovan laitoksen. Laitos ja sen suomen kielen tutkimus, kuten nykyisin ehkä pönäkästi sanottaisiin, profiloitui ja loi keskeiset vahvuusalueensa: pohjoissuomalaisen puhekielen, kirjakielen tyylien sekä lasten ja koulu-
laisten kielen tutkimuksen. Keskityn seuraavassa näistä vain keskimmäiseen.

Mille perustalle sitten Oulun tyylikoulu rakennettiin? Eri lähteistä käy ilmi, että Pauli Saukkonen ottaessaan 34-vuotiaana vastaan Oulun yliopiston suomen kielen professuurin oli jo ehtinyt paljon siteerattujen kielihistoriallisten tutkimustensa lisäksi paneutua myös uusia latuja avaaviin kokeiluihin. Virittäjässä 1966 (s. 38–52) julkaistu artikkeli Kokeellisia havaintoja puhekielen ja kirjakielen tyylieroista käy monessa suhteessa edelleenkin puheen ja kirjoituksen erojen tutkijan hypoteesien asettamisen tukena. Toinen kokeileva avaus oli vuonna 1967 perinteikkäässä Suomi-sarjassa (111: 4), ilmestynyt savolais- ja kaakkoismurteiden raja-alueen svaa-analyysi, joka on puhtaasti tilastollisin menetelmin toteutettuna tutkimuksena saanut seuraajia vasta nykyisen sosiolinguvistisesti suuntautuneen puhekielen tutkimuksen harrastajista. Näin jälkikäteen voi myös nähdä, että juuri noihin aikoihin 60-luvun lopulla oli ilmassa muuta-
kin kuin poliittista kuohuntaa ja uudistusintoa, sillä myös kielitieteessä oli pe-

rinteisen historiallisen tutkimuksen rinnalle nousemassa voimakkaita uusia tutkimussuuntia, joiden kiinnostuksen kohde oli ensisijaisesti nykykieli ja kaikkien käyttömuodot.

Toinen ilmeinen syy Oulun kirjakielen tutkimushankkeen syntymiseen oli käytännöllinen: tarvittiin aloittelevan laitoksen opiskelijoille tutkielman aiheita. Vanhojen yliopistojen ja laitosten suuria kokoelmia ja niiden tarjoamia mahdollisuuksia ei ollut, mutta ei ollut niiden tuomaa velvoitettakaan kohdistaa tutkimusta tuolloisten fennistien tyypillisiin aiheisiin. Edellytykset pioneerityölle olivat siis suotuisat, kun vielä muistetaan, että tuolloin tietokone mahdollisuuksineen ja teorioineen (esimerkiksi systeemiteoria) oli sekin jonkinlainen hitti päivän tiedemaailmassa.

Oulussa järjestettiin Saukkosen toimesta vuoden 1970 alussa atk-seminaari, jossa saatiin erinomainen poikkileikkaus tuolloin meneillään ja alkamassa olleista tietokoneavusteisista kielitieteen hankkeista. Mukana oli kotimaisia tutkijoita sekä IBM:n kustantamana kolme saksalaista ja yksi ruotsalainen tutkija. Viimeksi mainittu oli Sture Allén, jonka johtama hanke Ruotsissa tuotti sittemmin moniosaisena julkaistun ruotsin kielen frekvenssisanakirjan. Kotimaisia tietokonetta hyödyntäviä tutkimuksia seminaarissa esittelivät Saukkosen lisäksi muun muassa Kalevi Wiik, Osmo Ikola ja Paavo Siro. Saksalaiset luennoitsijat esittelivät kokemuksia atk:n käytöstä kielitieteellisessä perustutkimuksessa, sanaston tutkimuksessa ja koneellisessa kääntämisessä. Suomalaisen tutkijoiden hankkeet liikkui latinalaisista piirtokirjoituksista suomen kielen fonetiikkaan, syntaksiin ja tyyliin saakka.

Miten hanketta toteutettiin – reikäkorttikulkue Kirkkokadulla

Oulun korpus, kuten laitokseen koottua tyyliintutkimuksen aineistoa sittemmin alettiin kutsua, syntyi ripeästi. Aineiston luominen ja tallennus aloitettiin Pauli Saukkosen johdolla 1967, ja 1970 tiedosto oli saneittain signumein varustettuna

ja reikäkorteille lävistettynä valmis siirrettäväksi magneettinahoille valtion tietokonekeskuksen IBM 360 -tietokoneella. Tiedosto käsitti 429 058 sanetta eli tekstisanaa, ja reikäkortit kuljetettiin laitoksesta Kirkkokadulta talkoovoimin laatikoittain kantamalla muutaman sadan metrin päässä sijainneeseen tietokonekeskukseen.

Miten sitten perinteisen kielihistoriallisen peruskoulutuksen saaneista fennisteistä leivottiin huipputeknis-tilastollisen tutkimuksen taitajia? Käytiin yksinkertaisesti härkää eli tietokonetta sarvista. Itse olin jo pienen taivuttelun jälkeen istunut yliopiston tutkijoille järjestetyllä Fortran V -ohjelmointikielen kurssilla, kun sain 5.9.1969 tutkijanurani kannalta merkittävän kirjeen. Siinä luki muun muassa: ”Olen varannut teille mahdollisuuden osallistua tilastollisen tietojenkäsittelyjärjestelmän ja tilastollisten kirjasto-ohjelmien käytön kurssille, koska uskon siitä olevan hyötyä – vallankin siinä tapauksessa, että voisitte sopivan tilaisuuden tullen ottaa pienen määrän tuntiassistentin tehtäviä ohjataksenne laudaturtöiden tietokoneohjelmointia.” Kirjeen allekirjoittaja, Pauli Saukkonen, tuskin itsekään arvasi kaikkia seurauksia: Suomen koululaitos menetti sitä myötä yhden äidinkielen opettajan lingvistiksielle tutkimukselle.

Alan lähestyä aiheeni ydintä, eli mikä on Oulun korpus ja mitä siitä saatiin irti? Oulun korpus on tilastollinen otos 1960-luvun suomen kirjakielestä, joka muodostaa otoksen valtaosan, sekä litteroidusta radiopuhunnasta ja yleispuhekielestä. Aineisto on jaettu viestimittäin luokkiin ja alaluokkiin (ks. tarkemmin Pauli Saukkonen 1982: Oulun korpus. SSKL:n tutkimusraportteja 1). Korpus on koodattu alun alkaen saneittain signumein varustettuna automaattista tietojenkäsittelyä varten. Opinnäytteinä tehtäviä tutkimuksia varten korpus pilkottiin analyysivaiheessa osiin: yksi tutki annettua kielen kuvauksen kohdetta lehtikielestä, toinen tietokirjallisuudesta jne. Kuvauksen kohteita olivat sanaluokat, morfologiset ja syntaktiset kategoriat muodon ja semanttisen rakenteensa mukaan jaoteltuine yksityiskohtaisine piirteineen sekä erilaiset muut tekstiä yleisesti luonnehtivat ominaisuudet, kuten sanojen ja sananmuotojen frekvenssit, grafeemien esiintymistiheydet ja ilmausten pituudet. Analyysitiedot lisättiin pe-

rusaineistoon saneittain numerokoodein, minkä jälkeen tutkimusaineisto oli valmis käsittelyyn, jossa ”jyriisee kvantitatiivisen tutkimusmenetelmän suuri (atk-) koneisto” kuten naapurilaitoksen vanha professori asian tuolloin eräässä yhteydessä ilmaisi.

Tulosta alkaa syntyä

Kuten toisaalla tässä julkaisussa Helena Sulkala kertoo, esitteli Saukkonen luennoissaan kielitieteen tuolloin tuoreita ja vasta esiin murtautumassa olleita teorioita ja samalla kehitteli omaa kuvaustaan. Itselläni alkoi noiden luentojen ja eräiden muiden virikkeiden tuloksena syntyä kiinnostus esimerkiksi semiotiikkaan, informaatioteoriaan ja kybernetiikkaan. Teoriapohjan laajentamista tarvittiin, kun opiskelijat tutkielmaseminaareissa ja vastaanotoilla kehittivät analyysitekniikkaansa ja koodinavaimiaan, joita sitten sovelsivat työnsä aiheiksi saamiinsa aineistoihin.

Vuonna 1971 valmistuivat projektin tuloksina neljä ensimmäistä laudaturtutkielmaa (Marjatta Haipus, Hilikka-Liisa Matihaldi, Raili Mujunen ja Helena Palola). Jo tuolloin alkoi hahmottua karkea kuva suomen kielen käytön kvantitatiivisesta puolesta, ja jo varhain kävi ilmi, että kielen eri tekstilajeissa vallitsee hyvin suuri variaatio kielen eri kategorioiden käyttömäärissä.

Ensimmäisten tietokoneajojen ohjelmat teimme laitoksessa itse, ja tilastollisten perusmenetelmienkin soveltaminen ja tulkitseminen alkoi sujua. Pian oli kuitenkin kysyttävä, halusimmeko olla tietokone-eksperttejä vaiko lingvistejä, sillä niin paljon alkoi töiden määrän kasvaessa aikaa kulua pelkkiin tietokoneajojen rutiineihin. Ongelmasta selvittiin. Palkattiin oma ohjelmoija, ja ratkaisu osoitautui hyväksi. Nyt saatettiin keskittyä opiskelijoiden varsinaiseen ohjaamiseen. Assistentit neuvottelivat opiskelijatutkijan kanssa aineistosta analysoitavat seikat ja antoivat ohjelmoijalle työtehtävän sekä ajojen jälkeen auttoi tuloksena saadun tietokonelakananipun tulkinnassa.

Ensimmäisten maisterien ja liseniaattien valmistuttua – liseniaateista ensimmäisenä ehti Hilikka-Liisa Matihaldi ja kohta hänen jälkeensä, Marjatta Haipus, Antero Niemikorpi ja Helena Palola – alettiin tuloksia enenevässä määrässä esitellä laajemminkin. Leikekansiossani on vuodelta 1974 esitys, jonka olen laatinut Raumalla pidetylle äidinkielen opettajien jatkokoulutuskurssille. Tuolloin saatoin esitellä jo sangen kattavan kuvan suomen kirjakielen tekstuaalisen kvantitatiivisen vaihtelun perusasioista. Saukkonen itse esitteli ahkerasti ajatuksiaan eri seminaareissa ja esiintyi usein esimerkiksi ÄOL:n kutsumana luennoitsijana.

Yhdeksän vuoden kuluttua korpuksen valmistumisesta (vuonna 1979) kokoonnuttiin ensi kerran kuuntelemaan korpuksen pohjalta syntynyttä väitöstä, kun Hilikka-Liisa Matihaldi puolusti menestyksellisesti väitöskirjaksi painettua tutkimustaan Nykysuomen modukset I, jonka tutkimusotetta luonnehtii tarkemmin alaotsikko Kvalitatiivinen analyysi. Morfologisen ja syntaktisen tarkastelun ohella voimakkaasti semantiikkaan painottuvan väitöstutkimuksen painatuslupaa olivat esitarkastajina puoltaneet tuolloinen apulaisprofessori Aimo Hakanen ja dosentti Auli Hakulinen.

Matihaldin jälkeen korpuksesta väittelivät Helena Sulkala 1981 (Suomen kielen ajan adverbien semantiikkaa), Tuomo Jämsä 1986 (Suomen kielen yleisimpien verbien semantiikkaa), Antero Niemikorpi (Vaasassa) 1991 (Suomen kielen sanaston dynamiikkaa) ja Ebba Askonen 2001 (Objektin aspektuaalinen sijavalinta). Matihaldin jälkeen modaliteetin kysymyksiin palasi läheisesti korpukseen aineistoon liittyvässä väitöskirjassaan myös Heikki Kangasniemi 1992 (Modal expressions in Finnish).

Yhteensä oli vuoteen 1986 mennessä, jolloin laitos vietti toimintansa 20-vuotisjuhlia, korpuksesta valmistunut 60 laudaturtutkielmaa, 4 liseniaatintyötä ja 3 väitöskirjaa, minkä lisäksi oli julkaistu 15 tutkimusraporttia, tuhansia sivuja muutamina kappaleina monistettuja konkordansseja, 2 sanakirjaa, 2 muuta kirjaa sekä joukko artikkeleita (Ks. Oulun yliopisto. Suomen ja saamen kielen

laitos. Toim. Marjatta Haipus, 1986.) Myöhemmin väitöskirjojen määrä on lisääntynyt kolmella, ja lisäksi on valmistunut joitakin muita aiempiin opinnäytetöihin perustuvia kokoomatöitä, Saukkosen vuonna 2001 ilmestynyt tekstilajeja käsittelevä monografia sekä runsas määrä tutkimuksia, joiden juuret eri tavoin juontavat Oulun korpukseen. Itse korpus ja siihen lisätyt muut aineistot kuuluvat nykyisin myös Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kokoelmiin.

Samana vuonna kuin Matihaldin väitöskirja (1979) ilmestyi WSOY:n kustantamana Pauli Saukkosen, Marjatta Haipuksen, Antero Niemikorven ja Helena Sulkalan laatima Suomen kielen taajuussanasto. Vuotta myöhemmin ilmestyi samaan perusaineistoon pohjaava kuusikielinen opetussanasto *A Student's Glossary of Finnish*, jonka tekijöinä olivat Michael Branch, Antero Niemikorpi ja Pauli Saukkonen.

Tiedostusvälineet noteerasivat suomen kielen ensimmäisen frekvenssisanakirjan ilmestymisen kiitettävästi. Muun muassa Helsingin Sanomat (Suomen ensimmäinen frekvenssisanakirja valmis. 6.4.1979) haastatteli tekijöitä, jotka saattoivat syystä ylpeillä teoksella, jolle ei ollut suoranaista vastinetta. Perustuihan teos tilastollisesti edustavaan, lähes koko kirjakielen kattavaan aineistoon ja esitteli samalla kertaa paitsi koko kirjakieltä edustavan myös neljää eri viestin kieltä erillisenä esittelevän sanojen taajuusluettelon, minkä vuoksi teos yksinään tarjoaa monipuolisemman kielensisäisen sanaston kontrastoinnin mahdollisuuden kuin mikään aiempi taajuussanasto. Sanasto sai huomiota yllättäviltäkin tahoilta: Ulkosuomalaisille suunnatussa lehdessä *Suomen silta* (1979: 3) Paul Sjöblom tarkasteli englanninkielisellä palstallaan *Rambling along* muun muassa termiä *Finlandization* ja käytti siinä vahvana todisteena Suomen poliittisesta suuntautumisesta länteen taajuussanastomme antamia tietoja: esiintyvät hän esimerkiksi maista puhuttaessa nimet *Yhdysvallat* ja *Ruotsi* heti seuraavina Suomen jälkeen ja vasta sen jälkeen *Neuvostoliitto*, ja Suomen pääkaupungin jälkeen seuraavat *Tukholma* ja *New York* eikä suinkaan *Moskova*. Poliittisen todistelun lomassa artikkeli antoi lukijoilleen hyvän kuvan taajuussanaston muustakin sisällöstä.

Esittelin Turun saaristossa Seilissä pidetyssä tietokone-lingvistiikan seminaarissa 1979 taajuussanaston syntytapaa. Taajuussanaston luomista varten ajettiin korpuksesta kaksi listaa: toinen sananmuotojen lista, johon oli laskettu yhteen kunkin muodon esiintymät, ja toinen saneittainen ”osoitelista”, jonka perusteella saneet löydettiin korpuksesta. Listoja tarvittiin, jotta homonyymiset muodot, joita voi olla jopa yli 10 % saneista, voitiin erottaa toisistaan. Esityksessäni saatoin tuleville tutkijoille suosittaa ainakin interaktiivista päätetyöskentelyä tietokoneella ja ounastelin myös tulevia mahdollisuuksia selvittää työstä jopa täysin koneellisesti. Pohjana ennusteluilleni olivat erilaiset tuolloin meneillään olleet morfologiset tutkimukset ja lisäksi myös se, että olimme luovuttaneet korpusten soveltuvien osien käytettäväksi Teknillisen korkeakoulun Computer Graphics Project -tutkimukseen ja saaneet sieltä mielenkiintoisia tietoja esimerkiksi suomen kielen automaattisesta tavutuksesta, joka oli tuolloin tulossa lehdissä yleiseen käyttöön.

Nyt vuonna 2003 voin vain kysellä, missä viipyy uusi, vielä edustavampaan korpukseen pohjaava suomen kielen taajuussanasto. Aikanaan kirjakielen taajuussanasto sai kyllä rinnalleen sen toimitusperiaatteita pitkälle mukailevan Suomen murteiden taajuussanaston (Raimo Jussila, Erja Nikunan ja Sirkka Rautaoja, 1992), joka mahdollistaa kansan puhekielen vertaamisen kirjakieleen sekä lisäksi eri murteiden keskinäisen vertailun.

”Ei ole yhtä oikeaa kieltä”

(Peter Trudgill: HS 7.11.1983)

Kun yllä oleva väittämä pääsi maan valtalehden otsikoihin, ei se enää erityisesti kohottanut ainakaan kielimiesten kulmakarvoja. Tilanne oli toinen vielä kymmenen vuotta aikaisemmin, kun muun muassa taajuussanastomme oli vielä alkutekijöissään (alustavia tuloksia jo oli). Tuolloin Suomen Kuvalehti (nro 49, 8.12.1972) julkaisi laajan artikkelin Oulun yliopistossa tehtävästä suomen kielen tutkimuksesta. Artikkelin otsikko on poleeminen: Montako äidinkieltä

Suomessa tarvitaan? Toimittaja Tapani Lepola toteaa heti alussa, että ”professori Pauli Saukkonen heittelee perin rauhalliseen tapaan ajatuksia, joissa voi ounastaa vaikkapa uuden kielipoliittisen riidan siemenet”. Artikkelin väliotsikot kertovat olennaisen: ”Ei voida asettaa yhteisiä kielinormeja”, ”Koulun kielenopetus antaa yksipuolisen kuvan”, ”Opetettava useita mikrokieliä” jne. Haastattelun keskeinen sanoma on lyhyesti se, että kielen normit ja käytäntö ovat kaksi eri asiaa. Normikieli on korkean tason abstraktio, ja tilanteittain kieli varioi niin paljon, että se olisi syytä ottaa huomioon myös koulun opetuksessa. Ratkaisu siitä, mitä mikrokieliä on opetettava, on kielipoliittinen. Nämä johtopäätökset olivat tehtävissä jo tuolloin paljastuneiden tutkimustulosten perusteella, ja ne olivat oululaistutkijoiden näkökulmasta jo lähes itsestäänselvyksiä. Sitä ne eivät olleet suinkaan muille – käsitys kirja- ja varsinkin yleiskielen yksiniitsemmästä luonteesta istui syvällä.

Kärjekkäimmin muotoillun kommentin esitti äskeisen haastattelun yhteydessä puheenvuoron saanut akateemikko Matti Kuusi. Hän opasti nuorempaa kollegaansa isälliseen tapaan seuraavasti: ”Suosittelen Pauli Saukkoselle ja (ja muille kouluopetuksen uudistuksia haaveileville) professori Kalle Väisälän menetelmää. Jos todella uskot mikrokielioppiopedaagogiikkaasi, ilmoittaudu Oulun normaalilyseoon, opeta yhtä luokkaa ala-asteelta yliopiston kynnykselle, kokeile jokaista ideaasi käytännössä, ja jos ne pelaavat hyvin, tee mikrokielten oppikirjat peruskoulua ja lukiota varten. Jos äidinkielenopettajat tarttuvat oppikirjoihisi yhtä ahnaasti kuin matematiikanopettajat takavuosina Kalle Väisälän kirjoihin, olet todistanut koulupoliittisen koiranpommisi hyödylliseksi (mikro)kielipommiksi.” Silloinen kielitoimiston johtaja, professori Matti Sadeniemi säesti Kuusen kannanottoa, tosin hiukan suvaitsevampaan sävyyn: ”Yleiskielessä on aivan riittävästi yhteisiä normeja yksityistä mikrokieltään puhuvan opittavaksi.” Täysin vaille puolestapuhujia eivät oululaistutkijat suinkaan jääneet: muun muassa äidinkielen lehtorien edustajana Kirsti Mäkinen toivotti uudet ajatukset tervetulleiksi ja näki niistä monet opetuksessa toteuttamiskelpoisiksi.

Kolmenkymmenen vuoden kuluttua voidaan nähdä tuolloin eletyn kieleemme vaiheissa taitekohtaa sekä punnita edellä kuvattua mikrokielipommia vaikkapa 1994 ilmestyneen *Kieli ja sen kieliopit* -mietinnön valossa ja todeta, että koulu-kielioppia on uudistettu esitettyyn suuntaan. Ajatuksia voi myös peilata Pauli Saukkosen johtajakaudella ilmestyneeseen Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielipoliittiseen ohjelmaan (1998), joka osoittaa tarpeen entistäkin selvemmin tiedostaa kielen käytön moninaiset muodot ja käyttää tietoa vahvistamaan ja turvaamaan kieleemme (kieltemme) asemaa globalistuvan aikamme Suomessa.

Uudet kielentutkimuksen suunnat olivat osoittaneet 70-luvun alkupuolella jo voimansa ja kielenhuoltomme oli juuri siirtymässä valtion budjettivaroin hoidettavaksi. Vuonna 1970 oli perustettu Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen edeltäjä Nykysuomen laitos ja kielenhuollossa oltiin siirtymässä yhä selvemmin holhoavasta ohjaamisesta kielenkäyttäjiä neuvovaan suuntaan. *Kielikello* oli lopullisesti ottamassa Virittäjän roolin kielenhuollon tiedotusvälineenä. Oltiin siis monella rintamalla siirtymässä uuteen aikaan, ja tästä murroksesta Suomen Kuvalehdessä käyty pieni polemiikki antaa hyvinkin oireelliseksi nähtävän kuvan.

Tyyliä, tyyliä, mitä se on tuo tyyli?

Tyylistä vallitsi Oulun tyyli tutkimuksen alkaessa ja varmaan usein vielä nytkin lähinnä esteettisestä näkökulmasta lähtevä käsitys: oli tyyliarvoltaan erilaisia ilmauksia, lähinnä sanoja, kuvailmauksia ja erilaisia irrallisia tyylikeinoja. Arvovaltainen Nykysuomen sanakirja luonnehtii sanoja esimerkiksi määritteillä ylä- ja alatyylinen, joiden väliin jää määrite normaali- tai asiatyylinen, eikä nuorempi Suomen kielen perussanakirjakaan ole näistä luonnehdinnoista täysin luopunut. Havainnollinen kuva tyylikäsitysten kirjavuudesta käy ilmi myös Oulussa 1980 järjestetyn tyyli tutkimuksen seminaarin raportista *Tyylin monet kasvot*, jossa muun muassa eräs kielitieteellisen koulutuksen saanut luennoitsija

etsii politiikan kielen tyyliä joistakin puolueiden edustajien käyttämistä yksittäisistä sanonnoista tai ylioppilasaineiden korjaaja suree tyylin puutteena sitä, etteivät kokelaat uskalla käyttää kielikuviltaan tuoretta kieltä.

Oulun korpukseen pohjaava tyylintutkimus lähti tyylin juuria etsiessään omille teilleen. Tyylin merkitsimiä ei pidä etsiä vain yksittäisistä sanoista tai niin kutsutuista tyylikeinoista. Tyyliä luovat kaikkien kielen tasojen kaikki eri yksiköt, ja tutkittavaksi on otettava kvaliteettien lisäksi myös kvantiteetit. Tyyli syntyy kielen yksiköiden käytön yhteisvaikutuksesta, ja voidaan käsittää yksiköiden käyttöfrekvenssien summaksi. Yhteisvaikutuksen tutkiminen yhden tekstin osalta ei riitä, vaan tekstiä on verrattava soveltuvaan normiin. Tyyli syntyy vain suhteessa muihin tyyliihin. Oulun korpus eritasoisin tekstiluokkiin jaettuna antoi mahdollisuuden luoda normiverkoston, johon yksittäisiä tekstejä ja tekstilajeja voidaan verrata. Korpuksesta tehdyn tutkimuksen etenemistä voisi kuvata seuraavilla kehitysvaiheilla:

Vaihe 1

Graduina syntyi analyyseja substantiivien, adjektiivien, verbien jne. tai nominatiivin, partitiivin, genetiivin jne. tai edelleen subjektin, objektin, adverbiaalin ja lukuisien muiden kielen luokkien käytöstä suomen kielen hypoteettisissa tekstilajeissa. Saatiin jakaumia, tunnuslukuja, vaihteluvälejä ja testiarvoja, joiden mukaan tekstiluokat pantiin järjestykseen. Nopeasti havaittiin, että eri piirteitä analysoitaessa luokat asettuivat useimmiten lähes samaan joko laskevaan tai nousevaan järjestykseen. Voitiin laskea kielen muuttujien korrelaatioita. Eksakteilla tuloksilla sinänsä oli aluksi uutuusarvoa, ja näyttää siltä, että niitä viljellään yhä jonkinlaisina irrallisina lisinä monissa kielitieteellisissä tutkimuksissa useinkaan pyrkimättä sen syvemmälle.

Vaihe 2

Pauli Saukkosta ja hänen oppilaitaan ei tyydyttänyt pelkkä kvantitatiivinen deskriptio. Analyysien edistyessä alettiin jo graduvaiheen töiden kehittämissä entistä intensiivisemmin kysyä, mitä oli lukujen takana ja mistä ilmiöt saivat

selityksensä. Laitokseen tilattujen kirjojen hyllyyn alkoi lisääntyvästi ilmestyä kirjoja, joiden otsikoissa vilahtivat toistuvasti esimerkiksi sanat *quantitative linguistics*, *style*, *stylistics* tai *Textsorte*. Kansissa vilahteli tutkijanimiä Riesel, Schendels, Wunderlich, Halliday, Sanders, Leech, Enkvist jne. Erilaiset teoriat ja niiden kriittinen vertailu löysivät tiensä Saukkosen luentoihin. Oireellista on, että väitöskirjat saivat lähes kaikki otsikoissa epiteetikseen sanan kvalitatiivinen ja että niissä näkyy selvänä semantiikan ja pragmatiikan painotus. Jatkokseen väitöskirjat ovat usein saaneet kvantitatiivisen lisäosan.

Avainsanaksi tyylin selittämisessä nousi konteksti. Siitä kehittyi yksityiskohtainen teoreettinen kuvauskehys, jonka Saukkonen sittemmin kiteytti tunnetuksi kolmioksi teoksessaan *Mistä tyyli syntyy?* (1984). Uutta siinä oli erityisesti tyylin keskeisimpien selittäjien puristaminen muutamaksi harvaksi tekijäksi, joista erityisesti uutena ja tärkeänä nousee esiin perspektiivin käsite. Uutta on myös Saukkosen omaksuma käsitys tyylistä tekstin merkitystekijänä. Teos on synteesi Saukkosen teoreettisista pohdinnoista, ja siinä on hyödynnetty monipuolisesti Oulun korpuksesta tehdyt analyysit. Kirjan loppuosan kommentiosan laajuus kertoo omalta osaltaan teoreettisen pohjatyön perusteellisyydestä ja on yhä tekstintutkijalle aarreaitta lähteiden etsinnässä. Teoksen vastaanotto oli kahtalainen; Pentti Leino oli epäilevän kriittinen eikä kyennyt näkemään Saukkosen teorian kuvausvoimaa, kun taas kuin vastauksena Leinon epäilylle Kirsti Manninen sovelsi Saukkosen teoriaa menestyksellisesti omassa pakkinaikieltä käsittelevässä väitöskirjassaan *Ollista Bisquitiin* (1987).

Vaihe 3

Tunnuslukujen, korrelaatioiden ja indeksien sekä tekstiä ympäröivien tekijöiden, kuten tekstin lähettäjän, vastaanottajan, kanavan ja muiden ulkoisten kontekstitekijöiden perusteella voidaan jo rakentaa tekstien hierarkioita. Voidaan todeta, että tällaisia tuloksia tukevia kuvauksia löytyy eri kielten tutkimuksista runsaasti ja monia jopa universaalejakin yleistyksiä voidaan tehdä. Saukkonen ei kuitenkaan pysäyttänyt omaakaan tutkimustaan tähän vaan on jatkanut analyysia käyttäen hyväksi monipuolisempia tilastollisia analyysimenetelmiä ja on

pyrkinyt hahmottamaan vielä yleisemmällä tasolla tyyliä synnyttäviä keskeisiä faktoreita ja niiden takana olevia tekstirakenteita ja merkityksiä. Kuvauksensa viimeisimmän tuloksen ja vaiheen hän on esittänyt teoksessaan *Maailman hahmottaminen teksteinä*. Tekstirakenteen ja tekstilajien teoriaa ja analyysia (2001).

Vaihe 4

Voisin oikeastaan päättää lyhyen ja monella tapaa subjektiivisen leikkauksen aiheesta, mitä Oulun tyylikoulusta syntyi tähän, mutta muutama jälkisana, viittaus projektin jonkinlaiseen sykliseen lisävaiheeseen, johon Saukkonen itsekin viittaa äsken mainitun kirjansa alussa, lienee paikallaan. ”Syyt on löydettävä itse tekstistä!” oli usein kuultu toteamus tutkielmaseminaareissa, kun pohdittiin, mistä jokin tekstien osoittama arvoitukselliseltakin vaikuttava seikka mahtoi johtua. Toteamus sisältää tosiasian, että tekstiin on kirjoittuneena kaikki se, minkä perusteella lukijan on tehtävä tekstistä tulkintansa.

Minut tekstien sisuksien tutkiminen johti yhä syvemmälle kielen eri kategorioiden määrällisten keskinäisten suhteiden ja riippuvuuksien tulkintoihin, jotka näyttävät pätevän rakenteeltaan hyvinkin erilaisiin kieliin. Näitä, eri kieliä yleisesti hallitsevia lainalaisuuksia on pohdittu Bochumissa ja Trierissä G. Altmannin ja R. Köhlerin johdolla harrastetussa synergetiikan kansainvälisessä tutkimuksessa, jonka tuottamissa tutkimusjulkaisuissa myös Saukkonen on esitellyt suomalaisen kvantitatiivisen tutkimuksen tuloksia.

Tekstin- ja tyyli tutkimuksen yksi kehä on käyty umpeen: alkuperäinen korpus tutkimus tuotti konkreetit tilastolliset tulokset, joita voitiin tulkita eri teorioiden kautta ja joiden avulla voitiin luoda uusi tarkennettu ja täydennetty uusi teoria. Tutkimus ei voi loppua vielä tähänkään. Meneillään on jo uusi vaihe. Nyt tekstintutkijat ja kriittisen tekstintutkimuksen nimellä kulkevan tutkimussuunnan edustajat ovat käyneet yksityisten konkreettien tekstien kimppuun. Nyt on luonnollista nähdä teksti työnä, kuten Vesa Heikkinen tutkimusryhmineen haluaa asian nähdä. Ihmisillä on pyrkimyksinä tehdä tekstien avulla eri asioita:

niillä voidaan vaikuttaa, viihdyttää, hoitaa jne. Teksteillä voi myös salata tai suojella, kuten Markku Varis tutkimuksissaan osoittaa. Korostetusti esillä ovat alkuvaiheessa olleet virkakielen ja muun laajasti vaikuttavan julkisen kielenkäytön tekstit, mutta myös esimerkiksi eri alojen lääkärin hoitotilanteissa käyttämä kieli voidaan nähdä tärkeänä tutkimuskohteena. Voimme palata kysymykseen, milloin kieli on ”hyvää” – vastaus saatiin jo alumpana tarkastelemassani Suomen Kuvalehden haastattelussa: kieli on hyvää, kun se täyttää viestinnällisen tehtävänsä.

Lopuksi

Vuosi sitten sain tarkastettavakseni pro gradu -tutkielman, jossa kriittisen tekstintutkimuksen käsittein analysoitiin syyskuun 11. päivän New Yorkin terroriiskun jälkeen ilmestyneiden lehtien kuvatekstejä ja osoitettiin, millä kielellisillä keinoilla kuvatestitkin pelkistivät mieliimme länsimaalaisittain sangen yksi-viivaisen ja kritiikittömän yksipuolisen mielikuvan tapahtumista. Esimerkki osoittaa, että mikään ei estä ottamasta tekstintutkimuksen kannalta tarkasteltavaksi mitä moninaisimpia tekstejä: sarjakuvia, lööppejä, otsikoita, lääkeresep-tejä – sanalla sanoen kulttuuristamme kaikkea, mikä kirjoittuu teksteinä. Jos siinä minua vaaditaan lopuksi tiivistämään lyhyt vastaus kysymykseen, mitä Oulun tyylikoulusta syntyi, vastaan: Oulun tyylikoulu raivasi vaatimattomasta oululaisesta mikrokielten tutkimuspolusta suomalaisen tekstintutkimuksen monikaistaisen Oulu–Helsinki-moottoritien.

Oulun-otoksen jalanjälkiä lapsenkielen tutkimuksessa

Merja Karjalainen

Taustaa

Oululainen lapsenkielen tutkimus alkoi professori Pauli Saukkosen johtamassa suomen kielen laitoksessa 70-luvulla. Se saa kiittää olemassaolostaan ja kehityksestään professori Saukkosta, joka avarakatseisena ja ennakkoluulottomana tutkijana arvosti myös kielenomaksunnan selvittämistä.

Jorma Toivainen, oululaisen lapsenkielen tutkimuksen varsinainen isä, kertoo väitöskirjassaan *Inflectional affixes used by Finnish-speaking children aged 1–3 years* (1980: 17) oululaisen lapsenkielen tutkimuksen alkuketkistä. Toivainen käynnisti tutkimushankkeen, jonka tavoitteena oli selvittää kieleemme taivutuksen kehittymistä seuruuaineistosta. Tätä tarkoitusta varten syntyi niin sanottu Oulun-otos, johon poimittiin 30 lasta vuonna 1972 Oulussa syntyneistä 1 594 lapsesta. Kaikki lapset tulivat yksikielisistä perheistä.

Oulun-otoksen lasten puhetta nauhoitettiin yleensä kotona. Nauhoitukset olivat auditiivisia ja kestivät alkuvaiheessa keskimäärin 25–30 minuuttia, myöhemmin noin 15 minuuttia. Nauhoittajat olivat laitoksen opiskelijoita ja siten vieraita lapselle, mikä ei ollut välttämättä hyvä asia. Myöskään nauhoitusten välit eivät olleet työvoimasyiden vuoksi systemaattisia. Nauhoitusten aikana lapset keskustelivat kotona tavallisesti äitinsä tai jonkun muun perheenjäsenen kanssa. Varhaisen kielenkehityksen nauhoituksia tehtiin lasten iässä 1 vuosi 0 kuukautta – 4 vuotta 4 kuukautta. Kaksi lapsista osallistui vain kahteen tallennuskertaan. (Toivainen 1980: 17, 19.)

Oulun-otoksen lisäksi toivat laitokseen 1970-luvulla lisäaineistoa opiskelijoiden satunnaiset kielentallennustyöt ja niin sanottu hajaotos, jossa on lapsia eri puolilta Pohjois-Suomea. Varhempaa Oulun-otoksen aineistoa on laitoksen arkistossa noin 67 tuntia ja hajanäytteiden aineistoa noin 33 tuntia. (Ks. Matihaldi 1981: 8.)

Lapsenkielen aineistoa on karttunut laitokseen lisää myös 70-luvun jälkeen. Osa aineistosta on Oulun-otoksen lasten kouluiän seuruututkimukseen kuuluvaa, osa opiskelijoiden omia tallenteita. Yhteensä laitokseen on kertynyt nauhoitettua lapsenkielen aineistoa noin 450 tuntia. Aineistosta osa on videoitua. Tällä hetkellä videointi on lähes ainoa tallennustapa, jolla aineistoa kootaan: on selvästi helpompi ymmärtää lapsen puhetta visuaalisten kontekstivihjeiden avulla. Esimerkiksi deiktiset viittaukset avautuvat paljon vaivattomammin, kun tutkijalla on näköhavainto tapahtumiin. Tallennettua aineistoa on hyödynnetty tutkimuksessa, josta pääosa on liittynyt opinnäytetöihin.

Ennen kouluikää

Oulun-otoksen lasten kielenkehitystä ennen lasten kouluikää on tutkittu viidessätoista opinnäytetyössä. Tutkielmat valmistuivat vuosina 1977–1999, suurin osa (yksitoista) 80-luvulla. Kaksi tutkielmista sai kantensa 70-luvun puolella ja samoin kaksi 90-luvulla. Oulun-otoksen tutkijoita on kiinnostanut erityisesti taivutuksen kehittyminen: neljässä opinnäytetyössä tekijä selvittää pelkästään tätä puolta kielenomaksunnassa. Niiden lisäksi myös viisi muuta tutkielmaa painottuu morfologiaan, vaikka käsittelee myös syntaktisia rakenteita. Viidessä työssä kieliopilliseen tarkasteluun liittyy selvästi pragmaattinen näkökulma. Niissä tutkitaan kieltoa, kysyvyyttä, itseensä viittaamista ja omistusta. Pelkästään syntaksia tarkastelee yksi tutkielma, samoin fonologiaa ja sanastoa. Yhdessä työssä tutkitaan puheen mukautta-

mista ja samoin yhdessä sosiaaliryhmän vaikutusta kielenomaksuntaan.

Laajin tutkimus, jossa selvitetään Oulun-otoksen lasten kielen taipumista, on Jorma Toivaisen väitöskirja (1980). Toivainen on käsitellyt morfologiaa myös monissa muissa tutkimuksissaan (esim. 1990).

Muitakin kuin Oulun-otoksen lapsia on tutkittu: vuosien 1986–2003 aikana valmistui 27 opinnäytetyötä, joiden kielenoppaina olevat lapset eivät kuulu Oulun-otokseen. 80-luvulla näistä tutkielmista kansitettiin neljä, 90-luvulla viisitoista ja 2000-luvun alussa yhdeksän. Morfologiaan keskittyy vain kaksi kaksikielisyyteen liittyvää pro gradua. Samoin Sirje Hassisen (2002) kaksikielisyyttä tutkiva väitöskirja painottuu morfologiaan. Lisäksi morfologia on yhtenä alueena kuudessa muussa tutkielmassa, joissa selvitetään laajasti kielenkehitystä kieliopin eri osa-alueilta. Niistä kahdessa kiinnitetään huomiota myös vuorovaikutuksen kehitykseen. Kieliopin kaikkien osa-alueiden omaksuntaa selvittävistä töistä kaksi pureutuu yksikielisen lapsen välikielen piirteisiin. Sanaston ja semantiikan alalta valmistui neljä tutkielmaa, joista kaksi on lissensiaatintöitä. Loput opinnäytetyöt ovat keskustelun (yhdeksän työtä), puheaktien (kolme työtä), jäljittelyn (yksi työ), luovuuden (yksi työ) ja strategisen kielenkäytön (yksi työ) selvittelyä. Keskusteluntutkimuksista yksi on väitöskirja (Karjalainen 1996).

Opinnäytetöiden aihevalinnan vertailu osoittaa, että painotus lapsen kielenkehityksen tutkimuksissa on selvästi viime vuosien aikana siirtynyt vuorovaikutuksen ja keskustelun suuntaan. Vuorovaikutuksen ja keskustelun tutkimuksen teoreettisena lähtökohtana on aluksi ollut puheaktiteoria. Tätä nykyä jaoksessa valmistuneet opinnäytetyöt pohjautuvat teoreettisesti ja metodisesti pääosin keskustelunanalyysiin (ks. esim. Sacks ym. 1974).

Valokeilassa uudet lapsenkielen pro gradu -tutkielmat

2000-luvulla on valmistunut seitsemän pro gradu -tutkielmaa lapsen varhaisesta kielenkehityksestä. Seuraava taulukko esittää niiden aihepiirit ja tutkittavat tarkemmin.

TAULUKKO 1. Tuoreimmat lapsenkielen pro gradu -tutkielmat.

Tekijä	Vuosi	Lasten lukumäärä	Ikä	Aihe
Piri, Nina	2000	1	2.0–2.4 4.5, 4.8	kaksikielisyys
Vaskuri, Paula	2000	2	2.7 ja 3.0	ongelmien korjaus keskustelussa
Viitala, Teija	2000	1	2.3–2.10	kerronta keskustelussa
Junkkonen, Johanna	2002	2	0.11–3 2.8, 3.2	kaksosten kieli ja vuorovaikutus
Mustonen, Eija	2002	1	2.8–3.2	huomionkohdistukset keskustelussa
Takkunen, Anna	2002	1	1.7–2.1	kielen rakenne
Laurila, Suvi	2003	2	0.7 ja 0.8–2.0 ja 2.1	vuorovaikutus

Kuten taulukko osoittaa, viime vuosien aikana tutkittuja lapsia on ollut 10 ja he ovat olleet yleensä alle nelivuotiaita. Laurilan (2003) aineiston varhaisvaihetta lukuun ottamatta näiden tapaustutkimusten lapset ovat osanneet puhua ainakin jonkin verran tallennuksen aikana.

Nina Piri (2000) selvittää tutkielmassaan kaksikielisen lapsen kielenomakuntaa. Hänen kielenoppaansa asuu Yhdysvalloissa ja omaksuu simultaanisti suomea ja englantia. Pääosin tutkitun Kristinan kieli kehittyy yksikieli-

sen lapsen tapaan. Kaksikielisyyden vaikutusta ovat esimerkiksi genetiivin korvautuminen englannin *s*-genetiivillä iässä 2.2 ja jotkut taivutuksen puuttumiset iässä 4.5 ja 4.8. Suomenkieliseen puheeseen lainautuu myös englannin kielen sanoja, mikä on erityisen tyypillistä myöhemmässä ikävaiheessa. (Piri 2000: 68–70.)

Paula Vaskuri (2000) pohtii pro gradu -tutkielmassaan sitä, miten pieni lapsi pystyy selvittämään keskustelussa esiintyviä ongelmia. Tällainen yhteisymmärrystä etsivä yhteistyö liittyy olennaisena osana normaaliin keskusteluun. Vaskurin aineistossa pääosin aikuinen kantaa vastuun keskustelun sujuvuudesta. Kuitenkin myös lapset ovat aktiivisia: heidän tekemänsä yksinkertaiset korjaukset osoittavat, että he osaavat korjata puhettaan ja vaatia puhukumppaniaan vastaavasti korjaamaan omaa puhettaan. Siis myös lapset huolehtivat keskustelun intersubjektiivisuudesta. (Vaskuri 2000: 59–62.)

Teija Viitala (2000) selvittää kerrontaa vanhemman ja lapsen välisistä keskusteluista. Erityisesti hän tarkastelee kerrontaan siirtymistä. Viitalan tutkimia Matias-poika on innokas kertoja: hän aloittaa yli 70 prosenttia kerrontajaksoista. Vastuu kerronnasta ei siis välttämättä olekaan aikuisella. Osa Matiauksen kertomuksista on selvästi fantasiaa, mutta osa liittyy Matiauksen aiempiin kokemuksiin. Siirtymisen kerrontaan hän voi osoittaa siten, että vaihtaa aikamuotoa, käyttää sopivaa ajan ja paikan adverbia tai toistaa tai painottaa lausumaa tai sen osaa. Siirtymään voi liittyä myös sellaisia nonverbaalisia keinoja kuin eleitä ja katseita. (Viitala 2000: 66–67.)

Johanna Junkkosen (2002) pro gradu -tutkielma tuo lisätietoa kaksosten kielen ja kommunikaation kehityksestä. Junkkosen tutkimien kaksosten kielellinen kehitys on hitaampaa kuin keskimääräisesti yksösten. Pojat ovat myös keskenään erilaisia. Niinpä Peetu etenee jokelteluvaiheessa veljeään nopeammin, mutta myöhemmin hänen veljensä Aatu on selvästi Peetua riipeämpi kielenkehityksessään. Aatu on myös vuorovaikutustilanteissa velje-

ään aktiivisempi ja aloitteellisempi. (Junkkonen 2000: 69–73.)

Kielenkehityksen varhaisvaiheessa olevien lasten kommunikaatiota on tutkittu Suomessa hyvin vähän. Mirkka Oja (1999) lähti selvittämään, millaisia keinoja alle kaksivuotias lapsi ja lapsen kanssa keskusteleva aikuinen käyttävät huomion herättämiseen ja ylläpitoon. Analyysinsä pohjaksi hän valitsi Ochs'in, Schieffelinin ja Plattin (1979) kehittelemän luokituksen, joka ottaa kantaa myös huomionkohdistuksen intensiteettiin. Eija Mustonen (2002) jatkoi samaa aihetta ja alkoi tutkia huomionkohdistusta hieman vanhemman lapsen ja aikuisen keskustelusta. Tulokset osoittavat, että Santeri on jo varsin taitava huomionkohdistaja: hän pystyy käyttämään varsin monipuolisia keinoja kommunikaatiossa. Vanhempien ja lapsen huomionkohdistusten taajuuksissa on jonkin verran pieniä eroja. Santeri suosii esimerkiksi vielä eniten nonverbaalisen ja verbaalisen huomionkohdistuksen yhdistelmää. Sen sijaan aikuisilla pelkästään verbaaliset huomionkohdistukset ovat yhtä yleisiä kuin yhdistelmät. (Mustonen 2002: 81–82.)

Anna Takkunen (2002) jatkaa Marjukka Mällisen (1997) jälkeen tutkimusta, jossa pyritään kuvaamaan laajasti yhden lapsen kielenkehitystä jossakin ikävaiheessa. Takkusen tapaustutkimuksen Joonas on tallennuksen alussa 1.7:n ja sen loppuessa 2.1:n ikäinen. Tulokset osoittavat, että Joonas elää fonologisten prosessien kautta. Yleisimpiä prosesseja hänellä ovat omissio, substituutio, metateesi, monoftongiutumisen ja assimilatio. Äänteen lisäystä esiintyy Joonaksella vain harvoin. Omissio eli äänteen poisto vähenee odotuksenmukaisesti tallennusvaiheen aikana. Sen sijaan substituutiota, metateesia, assimilatiota ja diftongien monoftongiutumista on runsaasti koko tutkimusvaiheen ajan. Morfologisesti Joonaksen puhe kehittyi aineistossa suunnilleen samaan tapaan kuin aiemminkin tutkittujen lasten (esim. Toivainen 1980 ja Nieminen 1991). Tosin joitakin järjestyseroja ilmenee. Kieliopin kehittymiseen liittyy myös astevaihteluvirheitä, joita Joonaksella esiintyy erityisesti kvantitatiivisen astevaihtelun yhteydessä. Syntaktisesti Joonas on tallennuksen alussa kaksisanavaiheessa,

mutta alkaa heti tuottaa myös pitempiä ilmauksia. Pitempien ja syntaktisesti monimuotoisempien ilmausten käyttö on Joonakselle tyypillistä jo iässä 1.9. Sanastollisesti Joonas elää voimakasta sanakasvun aikaa. Ennen tutkimusvaiheen alkua hänellä oli käytössään noin 50 sanaa ja tutkimusvaiheen lopussa noin 400 sanaa. Sanastolle on alussa tyypillistä substantiivivoittoisuus ja merkityksen supistuminen. (Takkunen 2002: 71–74.) Tutkimuskirjallisuudessakin mainitaan usein vaiheesta, jolloin lapsen puheeseen ilmaantuu nopeaan tahtiin uusia sanoja. Esimerkiksi Sari Kunnarin (2000) väitöskirjan kymmenen lapsen aineistossa ”sanaspurtti” osuu ikään 12–20 kuukautta. Keski-ikä on tytöillä 13.8 kuukautta ja pojilla 18.4 kuukautta.

Suvi Laurilan (2003) työ lähtee liikkeelle kahden serkuksen vuorovaikutuksesta. Serkukset ovat lähes samanikäisiä eivätkä tuota alle vuoden vanhoina vielä sanoja. Kuitenkin poikien vuorovaikutus on alusta alkaen hyvin moni-ilmeistä. Siihen liittyy katseita, ilmeitä, kommunikatiivisia eleitä ja jokel-telua. Myöhemmässä videointivaiheessa, jolloin lapset ovat noin kaksivuotiaita, vuorovaikutukseen kuuluu myös lyhyitä lausumia. Tällöin myös ää-neen lausuttujen vuorojen osuudet lyhenevät kestoiltaan. Pelkästään verbaalisia vieruspareja ei pojilla esiinny tässä myöhemmässäkään tallenteessa, vaan vierusparit muodostuvat pääosin huomionkohdistuksista ja niihin reagoinneista. Kummassakin ikävaiheessa pojat toimivat vuorottelun sääntöjen mukaisesti. (Laurila 2003: 75–77.) Nämä Sacksin ym. (1974: 10–11) esittämät säännöt toimivat siis jo varhaisessa vuorovaikutuksessa ja silloinkin, kun aikuinen ei ole vetämässä keskustelua.

Päätteenksi

Lapsenkielen tutkimus Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen jaoksessa jatkuu edelleenkin. Mitään aikatauluun sidottua projektia ei tällä hetkellä ole, vaan opiskelijat saavat valita tutkimusaiheita melko vapaasti omien intressiensä pohjalta. Usein tutkimuksen lähtökohtana on se, että opiskeli-

jalla on oma lapsi, jonka kielestä hän kiinnostuu.

Monenlaista lapsenkielen tutkimusta tarvitaan edelleenkin. Tarkasti tehdyt tapaustutkimukset, joissa selvitetään laajasti lapsen kielenkehitystä, ovat tervetulleita. Myös jonkin kieliopin osa-alueen kehittymiseen liittyviä tarkasteluja kaivataan lisää. Samoin keskustelututkimus tarvitsee koko ajan lapsenkielestä kiinnostuneita tutkijoita. Tällä hetkellä laitoksen lapsenkielen tutkimusta täydentävät logopedian opinnäytetöiden tekijät, jotka valitsevat usein aiheekseen lapsen kielenomaksunnan. Tosin heillä aihepiiri liittyy tavallisesti poikkeavaan tai viivästyneeseen kielenkehitykseen.

Se, että me suomenkieliset tutkimme itse oman kieleemme omaksumista, on paitsi haasteellista myös tärkeää: vain suomen kielen erinomaisesti hallitseva henkilö pystyy ymmärtämään kielen merkitykset, rakenteet, vivahteet ja variaatiot riittävän hyvin. Kielemme omaksuminen on kielitieteellisesti mielenkiintoista selvitettävää senkin vuoksi, että suurin osa lapsenkielen tutkimuksesta kohdistuu valtakieliin.

Lähteet

- Hassinen, Sirje 2002: Simultaaninen kaksikielisyys. Läheiset sukukielet viro ja suomi rinnakkain. Acta Universitatis Ouluensis. B Humaniora 43. Oulun yliopisto, Oulu.
- Junkkonen, Johanna 2002: Kaksosten kielen ja kommunikaation kehitys. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.
- Karjalainen, Merja 1996: ”Täällä on hirviö, leikisti.” Kolmi- ja nelivuotiaiden päiväkotilasten keskustelujen tarkastelua aktien, puheenvuorojen, teemojen ja erityispiirteiden kannalta. Acta Universitatis Ouluensis. B Humaniora 24. Oulun yliopisto, Oulu.

- Kunnari, Sari 2000: Characteristics of early lexical and phonological development in children acquiring Finnish. *Acta Universitatis Ouluensis. Humaniora B* 34. Oulun yliopisto, Oulu.
- Laurila, Suvi 2003: Ossin ja Konstan vuorovaikutus iässä 0.7–0.8 ja 2.0–2.1. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, suomen kieli.
- Lieko, Anneli 1992: The development of complex sentences. A case study of Finnish. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsinki.
- Matihaldi, Hilikka-Liisa 1981: Lapsenkielen tutkimus Oulun yliopistossa. Aineistot ja tuloksia. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 22.
- Mustonen, Eija 2002: Kato! Huomionkohdistukset 2.8–3.2-vuotiaan Santerin ja hänen vanhempiansa keskusteluissa. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, suomen kieli.
- Mällinen, Marjukka 1997: 1.5–1.9 ikäisen Laurin kielen kehittymisen tarkastelua. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, suomen kieli.
- Nieminen, Pirkko 1991: Äidin ja lapsen kommunikaatio ja lapsen kielen omaksuminen. *Acta Universitatis Tamperensis. Serie A*.
- Ochs, Elinor–Schieffelin, Bambi B.–Platt, Martha L. 1979: Propositions across utterances and speakers. – *Developmental Pragmatics* (ed. by Elinor Ochs and Bambi B. Schieffelin). 251–268. Academic Press, New York.
- Oja, Mirikka 1999: Huomionkohdistukset aikuisen ja 1.7-vuotiaan Annan välisessä vuorovaikutuksessa. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, suomen kieli.
- Piri, Nina 2000: Kaksikielisen Kristinan suomen kielen kehitys. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, suomen kieli.
- Sacks, Harveys–Schegloff, Emanuel A.–Jefferson, Gail 1974: A simplest systematics for the organization on turn-taking for conversation. – *Language*. 696–735. Volume 50 Number 4.
- Takkunen, Anna 2002: Joonaksen kielen kehitys iässä 1.7–2.1. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, suomen kieli.

- Toivainen, Jorma 1980: Inflectional affixes used by Finnish-speaking children aged 1–3 years. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 359. SKS, Helsinki.
- 1990: Acquisition of Finnish as a first language: general and particular themes. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja. Publications of the Department of Finnish and general linguistics of the University of Turku 35.
- Vaskuri, Paula 2000: Ongelmien korjaus lapsen ja aikuisen välisessä keskustelussa. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, suomen kieli.
- Viitala, Teija: ”Äskön ko mää olin pieni vavva...” Kaksivuotiaan Matiaksen siirtymät kerrontaan. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, suomen kieli.

Morfeemin kaksi puolta

Tuomo Jämsä

Geneven yliopiston professorin Ferdinand de Saussuren kolme yleisen kielitieteen luentokurssia tammikuusta 1907 heinäkuuhun 1911 (Komatsu 1993: vii) ovat vaikuttaneet syvästi 1900-luvun kulttuurihistoriaan. Saussure oli tullut virkaan joulukuussa 1906 Joseph Wertheimerin tilalle. Kun opiskelijat menivät yleisen kielitieteen luennoille, ei ruuhkia ollut. Tieteenala edusti tyypillisesti sitä opin sarkaa, jota saksalaisissa yliopistoissa kutsutaan joskus – enemmän tai vähemmän ironisesti – nimellä *Orchideenfach* ’orkidea-aine’. Saussurella ei ollut kertaakaan edes kymmentä kuulijaa. Mutta kolme hänen opiskelijoistaan: Charles Bally, Albert Sechehaye ja Albert Riedlinger, olivat päässeet kielitieteessä pisimmälle; Sechehaye, Saussuren seuraaja Geneven yliopiston yleisen kielitieteen professorina, oli julkaissut tutkimuksen kielen teoriasta 1908 ja kirjoitti 1927 ”Geneven saussureläisen koulun” ohjelman (Mohrmann & Sommerfelt & Whatmough 1963: 294–301). Nuoret miehet oivalsivat, että Saussuren näkemykset olivat paljolti uusia ja mullistavia. Kun Saussure oli kuollut vuonna 1913, he kokosivat luentomuistiinpanoistaan kirjan. Tämä teos, ”Cours de linguistique générale”, ilmestyi 1916. Siinä esitetyt Saussuren ajatukset synnyttivät vähitellen 1900-luvun tärkeimmän hengenhistoriallisen liikkeen, strukturalismin.

Muistiinpanojen tietty kirjavuus muodosti Saussuren teoksen toimittamisessa ongelman. Vasta 1990-luvulla, kun strukturalismin aika oli jo ohi, ilmestyivät teoksen ulkopuolelle jätettyjen opiskelijoiden luentomuistiinpanot ranskaksi ja englanniksi kolmena tekstikriittisenä laitoksena. Melkoisesti uutta toivat varsinkin Emile Constantinin 1950-luvulla museoon toimittamat muistiinpanot, jotka olivat yksityiskohtaisempia kuin yhdenkään toisen Saussuren kuulijan. Eisuke Komatsu editoi ja Roy Harris käänsi paitsi Constantinin myös muiden

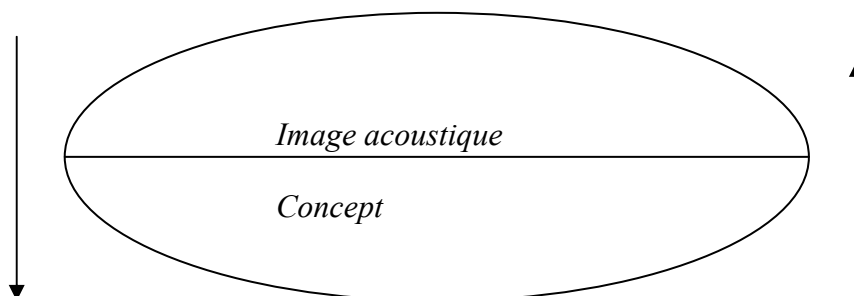
muistiinpanot. Saussuren alkuperäisen kirjan toimittivat Bally ja Sechehaye. Sechehayen toiminnasta oli puhetta jo edellä. Bally oli lingvistinä Saussuren oppilaista ehkä merkittävin; häntä tutkitaan vieläkin (Saint-Gérard 1999).

Strukturalismissa tarkastellaan henkisen kulttuurin ilmenemismuotoja rakenteina, jotka voidaan purkaa pienempiin osiin. Rakenteet ja niiden osat ovat funktionaalisessa suhteessa toisiinsa – niillä on toistensa kanssa yhteinen mutta kuitenkin itsenäinen tehtävänsä –, ja rakenteita komponentteineen tarkastellaan ennen kaikkea binaaristen oppositioiden järjestelminä. Vastakohtia on logiikassa montaa tyyppiä. Vain pieni vähemmistö tapauksia edustaa kontraarista oppositiota samaan tapaan kuin esimerkiksi ilmauspari ”mahdollinen–mahdoton”. Tyypillinen vastakohta on polaarinen. Se tarkoittaa, että kaksi oliota eivät ole identtiset eivätkä ekvivalentit vaan erilaiset. Erilaisuus ja sen välttämättömyydenä loogisena seuralaisena samanlaisuus ovat strukturalistisessa tutkimuksessa analyysin lähtökohtia. Tähän liittyy yksi Saussuren (1993: 141) perustoteemuksista: ”Il n’y a pas à proprement parler de signes mais des différences entre les signes” (’Oikeastaan ei merkeistä voida puhuakaan vaan merkkien välisistä eroista’).

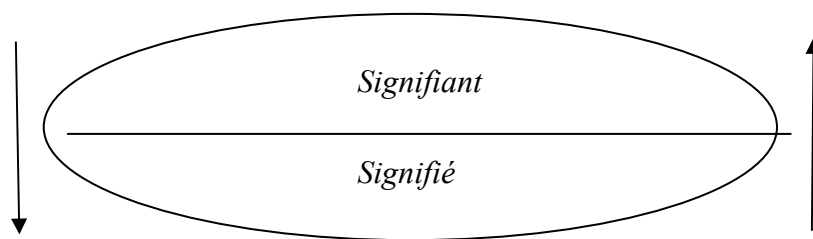
Saussuren lingvistinen näkemys oli funktionalistinen ja mentalistinen. Hän erotti kielen (*langue*), joka on passiivinen ja sosiaalinen eli tiettyä kieliyhteisöä koskeva, puheesta ja kirjoituksesta (*parole*), joka on aktiivinen ja yksilöllinen (Saussure 1993: 70). Kieltä hän vertasi shakkipeliin. Erilaisten pelinappuloiden (sotamiesten, hevosen, lähetin, tornin, kuningattaren jne.) liikkumismahdollisuuksia 64-ruutuisella shakkilaudalla määräävät nappuloiden liikkumista koskevat säännöt. Samantyyppinen on kielellisen elementin funktio. Sitä sääntelee kyseisen elementin ”arvo” (*valeur*) (Saussure 1993: 114, 134–143). Kielenmukaisessa puheessa tai kirjoituksessa elementit ovat arvojensa mukaisessa tehtävässä ja asemassa. Esimerkiksi oman kielemme monikon *i*-tunnuksen arvo edellyttää, että se pannaan heti sanavartalon jälkeen ja tunnusta seuraavat muut elementit: sijapäätteet, omistusliitteet jne. (*talo/i/ssa/mme/ko*). Sanan *taloissamme* viisi morfeemia voivat teoreettisesti yhdistyä 120 eri tavalla, mutta

kieli hyväksyy vain ja ainoastaan tämän järjestyksen.

Sekä kieli että puhe ovat Saussuren mukaan lähtöisin mielestä ja perustuvat ”kieli- ja puhekykyyn” (*faculté du langage*) (Saussure 1993: 66). Saussure ymmärsi selkeästi Pietarin yliopiston professorin Baudoin de Courtenayn ajatuksen foneemista mentaalisenä mallina (ks. Ricoeur 1979: 230). Esimerkiksi *r*-foneemin malli määrää, miten ääntöelimet toimivat, kun ne muodostavat *r*:n. Erilaisten foneemien peräkkäisistä joukoista tai yhdestä ainoasta foneemista koostuu mentaalisia olioita, joista Saussure käyttää nimitystä ”akustinen kuva” (*image acoustique*). Akustinen kuva on merkitystä kantava elementti, esimerkiksi *puu*. *Puu*-elementin (ranskan *arbre*) merkityksellisyyttä Saussure osoittaa termillä ”käsite” (*concept*). Näin muodostuvat seuraavaksi esitettävät polaariset kaaviot (Saussure 1993: 74–75).

Kaavio 1. Mielessä oleva akustinen kuva, ”kuulokuva”, ja sitä vastaava käsite muodostavat Saussuren mukaan puheen (*parole*) kielellisen (*langue*) taustan.

Kaavio 2. Kieli ja puhe voidaan analysoida polaarisiiin pareihin. Kyseistä vastakohtaa Saussure kuvaa *signifier* (’merkitä’; latinan *signum* ’merkki’ + *facere* ’tehdä’) -verbin partisiipin presensillä ja perfektillä. *Signifiant* tarkoittaa ’merkitsevää’ ja *signifié* ’merkittyä’. Esimerkiksi äänne- tai kirjainjono *puu* on ”*signifiant*” ja ’puun’ käsite vastaavasti ”*signifié*”. Englanninkielisessä semiotiikassa termipari esiintyy lähisukuisessa muodossa *signifier–signified* ja suomenkielisessä semiotiikassa usein muodossa *merkki–merkitys*.

Saussure nimeää luennoissaan amerikkalaisen William Dwight Whitney ensimmäiseksi häntä ennen, joka 1870-luvulla ilmestyneessä teoksessaan oli selvästi oivaltanut, että ”*signifiant*” ja ”*signifié*” kuuluvat yhteen ikään kuin satumalta, arbitraarisesti (Ricoeur 1979: 230–231; Koerner 1995: 214). Esimerkiksi härkää voidaan Saussuren mielestä merkitä yhtä kestävin perustein sanalla *ox* (kuten englannissa) kuin sanalla *boeuf* [böf] (kuten ranskassa). Arbitraarisuutta Saussure piti kielitieteen ”ensimmäisenä primaarikäsitteenä” (Jones 1997: 531–532).

Olennaista yllä olevissa kaavioissa on kaksoisjäsennyksen periaate. Kielen konkreettinen tuottaminen on Saussuren terminologiassa siis puhetta ja puheen analyysi merkitsee äänteiden tai kirjainten segmentoimista sellaisiksi osiksi, joilla on toisaalta fyysinen hahmo – äännös ja sen kuulohavainto tai kirjoitus ja sen näköhavainto –, toisaalta fyysisen hahmon psyykinen vastine, äänteiden tai kirjainten herättämä mielen kaiku. Nuolet osoittavat, että jäsenitys voi tapahtua joko kuulijan mielessä (kuulokuva → käsite) tai puhujan mielessä (käsite → kuulokuva).

Kaksoisjäsennyksen periaate (muoto/sisältö) ei eksplisiittisesti esiinny Saussuren luennoissa. Nimettömänä tämä ajatus on Saussurellä joka tapauksessa keskeinen. Threadgold (1997: 139) katsoo sen, että keskustelu on mahdollista vain saman fonologisen järjestelmän puitteissa, olevan johdettavissa Saussuren ”kaksoisjäsennyksestä” – kuten hän sanoo – eli siitä, että morfeemin merkityksenkantajat koostuvat minimaalisista fonologisista elementeistä, jotka eivät itsessään tarkoita mitään vaan panevat toisen jäsennystason eli merkitystason elämään.

Implisiittinä periaatteena kaksoisjäsenitys oli ymmärretty itse asiassa jo kauan aikaisemmin. Asian ymmärtämistä edellyttää esimerkiksi Aristoteleen sinänsä epätäsmällinen toteamus, että sana on sellainen perusmuoto, jolla on merkitys. Vielä olennaisempi on tässä yhteydessä stoalaisten kielentutkijoiden keskuudessa vallinnut käsitys. Esimerkiksi Diogenes Babylonialainen jopa käytti merkitykseltään samaa kreikan kielen verbiä *sēmain* ja samoissa partisiippimuodoissa kuin Saussure *signifier*-verbiä. Hänen mukaansa *phōnē* ’kielellinen ilmaus’ jakaantuu konkreettiin havaintoon (*aisthētōn* ’havaittava’), joka on *sēmainon* ’merkitsevä’ ja esiintyy vastakohtana *sēmainomenon* ’merkitty’-termille, joka taas osoittaa sen, mikä on *noēton* eli ’mitä voidaan ajatella’ (Householder 1995: 96). Alun perin sanskritin kielen tutkijana ja laajasti klassiseen sivistykseen perehtyneenä miehenä Saussure on ehkäpä hyvinkin tuntenut stoalaisten analyysin.

Sisältönä ja joskus myös terminä ”kaksoisjäsenyys” alkaa elää Saussuren teoksen ilmestymisen jälkeen. Ainakin implisiitisti puhuvat ”kaksoisjäsenyyksestä” mm. Leonard Bloomfieldin ympärille kokoontuneet amerikkalaiset strukturalistit 1930-luvun puolivälistä lähtien. Pike käsittelee monipuolisesti morfeemin merkityspuolta ja toteaa mm., että vaikka morfeemilla on yleensä useita merkityksiä, yhden niistä täytyy olla perusmerkitys (Pike 1954: 148). Britannian ensimmäinen yleisen kielitieteen professori aloitti vuonna 1944. Hän oli J. R. Firth. Firth määrittelee ”etnografis-deskriptiivisen” kielioppinsa semanttisen eli leksikaalis-grammaattisen ja fonologisen järjestelmän kudokseksi (Berge 1997: 101). Itse termin on ottanut käyttöön André Martinet 1949 kirjoituksessaan ”La double articulation linguistique” (Martinet 1965: 1–41, ks. myös Martinet 1962: 24). Termivariantti ”duality of patterning” esiintyy Charles F. Hocketilla ensimmäisen kerran vuonna 1960 (1977: 151).

Morfeemi ”kielellisenä merkinä”

Saussure (1993: 76–77, 6–9) viljelee termejä ”kielellinen merkki” (*signe linguistique*) tai pelkkä ”merkki” ”signifiant–signifié”-jäsenyyksensä yläterminä. ”(Kielellinen) merkki” tarkoittaa Saussuren kielenkäytössä samaa kuin termi ”morfeemi” strukturalistisessa lingvistiikassa ainakin jo 1920-luvun loppupuolelta lähtien. ”Morfeemi”-termi korostaa lingvistisen perinteen mukaista ajattelutapaa: kielen formaaliset elementit ovat keskeistä lingvististä materiaalia, jota tutkitaan, ja merkitykset (”käsitteet”) tulevat niiden mukana. Kuten Saussuren kaavioiden vieritse kulkevien nuolten suunnat osoittavat, Saussure ottaa tosiasiaa huomioon paitsi kuulijan myös puhujan roolin: kuulijalla merkistä merkitykseen, puhujalla merkityksestä merkkiin. Viestinnän kaksisuuntaisuutta hän korostaa myös toisaalla luennoissaan havainnollistamalla piirroksella näiden kahden roolin erilaisuutta.

Vaikka termi ”morfeemi” oli itse asiassa otettu käyttöön jo 1800-luvun lopussa, se ei kuitenkaan kelvannut Saussurelle. Tämä on ehkä yllättävää sen vuoksi,

että ”morfeemin” sisartermi ”foneemi” kuuluu keskeisenä Saussuren sanastoon. Saussure oli käyttänyt ”foneemia” jo 1878 eli neljä vuotta sen jälkeen, kun Dufriche-Desgenettes oli termin lanseerannut. Saussuren hahmottamien suuntaviivojen mukaisesti Baudoin de Courtenay ja Kruszevski määrittivät foneemin abstraktiksi mielessä olevaksi malliksi (Joseph 1995: 238). Foneemit olivat strukturaalin järjestelmän atomeja, joista muodostui ”kielellisiä merkkejä” eli morfeemeja. ”Morfeemi”-termiä oli ensimmäisenä käyttänyt Pietarin yliopiston professori Baudoin de Courtenay 1800-luvun lopulla. Se, että Saussure ei käyttänyt termiä ”morfeemi” vaan ”(kielellinen) merkki”, johtui *morfeemi*-sanan merkityksestä ranskankielisessä lingvistiikassa. Merkitys on ranskan kielessä säilynyt. ”Morfeemilla” tarkoitetaan kieliopillista elementtiä vastakohtana ”lekseemi”-termin (*lexème*) korostamalle leksikaaliselle merkitykselle. Lekseemi tunnettiin ranskassa aikaisemmin ”semanteeminä” (*sémantème*) (Matthews 1997: 232). Vaikka Saussure ”semiologian” – kuten hän sanoo – suurena pioneerinä ymmärtää myös merkityksen huomioon ottamisen tärkeyden, se tulee hänen luennoissaan kuitenkin ilmi ikään kuin muotoelementin satelliittina. Muuhun ei silloin ollut edes käytännön mahdollisuutta. Merkitystä ei ollut siihen asti paljonkaan yritetty määrittää, saati kuvata analyttisesti.

Havaittavat muotoelementit mahdollistivat luonnontieteellis-empiirisen lingvistiikan. Tämä korostui ns. amerikkalaisen strukturalismin perustajan Leonard Bloomfieldin ”Language”-teoksessa vuodelta 1933. Bloomfield käsittelee kirjassaan verrattain laveasti merkityksen ongelmaa. Hän olettaa, että merkitykset muodostuvat periaatteessa samanlaisista keskinäisistä polariteeteista kuin esimerkiksi foneemien piirrekimput – sentyyppistä semantiikkaa harjoitettiin Yhdysvalloissa ainakin 1970-luvun taitteessa ns. generatiivisessa semantiikassa – ja katsoo, että tulevaisuuden kehittyneempi tiede mahdollistaa aikanaan luonnontieteellistyypisen merkityksen määrittelyn. Bloomfield julistautui behavioristiksi, joka halusi torjua kielitieteestä kaiken ”tulkinnallisen” ja ”psykologisen” (Fries 1963: 203). Siksikin hänen tietyt paljon aikaansa edellä olleet morfofonologiset tutkimuksensa jäivät suurin piirtein huomiotta. Kuten Noam

Chomsky korostaa (1986: 13), Bloomfield – osaksi vastoin omia julistuksiaan – sovelsi morfologiaan ja fonologiaan periaatteita, joita voidaan kutsua ”generatiiviseksi” (Bloomfield 1939). Amerikkalaisen strukturalismin määrätietoinen keskittyminen morfologiaan ja semantiikan jättäminen sivurooliin lähti joka tapauksessa Bloomfieldin viitoittamalta tieltä.

Morfologinen segmentointi oli amerikkalaisessa strukturalismissa keskeisenä tutkimusperiaatteena; morfeemeja pidettiin toistuvina eli rekursiivisina elementteinä. Käytännössä segmentointi ei tapahtunut niinkään foneemiyhdistelmien toistumisen vaan morfeemien merkityksen perusteella. ”Morfeemi”-termi käsitettiin ennen kaikkea morfologiseksi. Martinet'n käyttöön ottamassa ”moneemi”-termissä (< kr. *monos* ’yksittäinen, erillinen’) pyritään ottamaan morfeemin molemmat puolet huomioon samanarvoisina. Moneemissa yhtä lailla kuin Martinet'n mallisessa kaksoisjäsennyksessä muodostaa merkitys ensimmäisen jäsennostason ja morfologiset elementit muodostavat toisen.

Kaksoisjäsennyksen ajatus sai Saussuren luennoista vauhtia. Saussure piti ”signifiantin” ja ”signifién” suhdetta, kuten mainittu, arbitraarisena eli eräänlaisen kirjoittamattoman ja sellaisena mihinkään ankkuroimattoman sosiaalisen käytännön tuloksena. Kaikki – esimerkiksi Roman Jakobson – eivät olleet samaa mieltä.

Jakobson perusti 1915 Moskovan kielitieteellisen piirin. Se näki kaunokirjallisuuden ja kielen saman asian eri puolina. Vuonna 1920 muuttivat Jakobson, S. J. Karčevski ja Nikolai S. Trubetzkoi Prahaan ja perustivat sinne 1926 yhdessä tshekkitutkija V. N. Mathesiuksen kanssa ns. Prahan lingvistisen koulun. Saussuren strukturalismin kehityksen kannalta oli Trubetzkoin 1929 ilmestyneellä teoksella ”Grundzüge der Phonologie” (’Fonologian peruspiirteitä’) ratkaiseva merkitys. Siinä luokitettiin jokainen foneemi strukturaalien fonologisten piirteidensä joukkoina. Jonkin piirteen läsnäolo merkittiin plussalla ja puuttuminen miinuksella. Rakenteiden attribuuttikuvauksesta tuli strukturalismin keskeinen ominaisuus. Käsitteentien sisäisessä polaaristamisessa menttiin

kuitenkin hakoteille. Valtaosa semanttisista olioista ei ole välttämättä polaari-
sessa suhteessa johonkin toiseen oloon vaan toisiaan täydentävässä jakau-
massa; niiden kesken vallitsee ns. täydennysjakauma eli kontributiivinen distri-
buutio.

Prahan koulun keskeinen henkilö oli Roman Jakobson. Vaikka hän selvästi
ymmärsi Saussuren ajatusten kumouksellisuuden ja jatkoi Saussuren struktura-
lismen kehittelyä, hän ei suinkaan kaikessa yhtynyt Saussureen. Hän protestoi
mm. Saussuren arbitraarisuusteesiä vastaan. Jakobson katsoi ”signifiantin” ja
”signifién” suhteen hyvin kiinteäksi ja yhtyi Emile Benvenisten ajatukseen, että
näiden kahden suhde ei itse asiassa ole arbitraarinen vaan ”välttämätön”: toista
ei ole ilman toista. Siten esimerkiksi englannin *ox* ja ranskan *boeuf* [böf] –
Saussuren edellä mainitut esimerkkisanat – tarkoittavat samanlaista eläintä
mutta ”signifiantin” ja ”signifién” suhteen vaikutelma on kummassakin tuiki
erilainen (Benveniste 1939: 44; Joseph 1995: 238). Winfried Nöth (2000: 338–
339) on todennut Benvenisten itse asiassa tarkoittaneen morfeemin kummankin
olemuspuolen psykologista yhteenkuuluvuutta (2000: 338–339 eikä kiistäneen
sitä, että kumpikin sana viittaa samaan referenttiin).

Morfologinen terminologia on pääosin peräisin 1930-luvulta, ja sen ovat kehit-
täneet ennen kaikkea Trubetzkoi ja Jakobson Saussuren ajatusten pohjalta
(Hattiangadi 1987: 138). Morfeemi on sellainen mentaalinen foneemijono, joka
tarkoittaa jotakin tai jolla on tehtävä. Morfeemi voi tietenkin edustua myös pel-
kästään yhtenä ääntenä, kuten esimerkiksi suomen kielen monikon ja imper-
fektin tunnus *i* osoittaa. ”Morfeemi”-termiä käytetään tässä kirjoituksessa epä-
ortodoksisen väljästi yleismerkityksessä tarkoittamassa sekä ”kielen” että ”pu-
heen” merkkiä. Samalla tavoin kuin foneemin fyysinen vastine on fooni, sa-
malla tavoin on morfeemin fyysinen vastine morfi. Fonologiassa puhutaan allo-
foneista, kun tarkoitetaan esimerkiksi foneemin [i] erilaisia esiintymiä pu-
heessa. Tämän mukaisesti ovat varsinkin amerikkalaiset strukturalistit käyttä-
neet termiä ”allofoni” viittaamassa morfeemin toteutumaan, myös silloin, kun
morfeemi reaalistuu puheessa vain yhdellä ainoalla tavalla. Tämä on kuitenkin

epäjohdonmukaista ja johtaa terminologiseen hämäämään. Allofoneina voitaisiin perustellusti pitää esimerkiksi inessiivin sijapäätteitä *-ssa* ja *-ssä* tai saman verbin vokaali- ja konsonanttivartaloa (kuten *tietä-* ~ *tiet-*: *tietäköön* ~ *tietköön*) mutta ei esimerkiksi leksikaalista vartaloa silloin, kun se esiintyy vain yhdessä muodossa. Vaikka yhteisöllisen kielen ja yksilöllisen puheen erottaminen saussurelaisittain täsmentää teoreettista analyysia, ei ole pätevää syytä puhua morfeemeista ja sen morfeista ja allomorfeista, ellei haluta korostaa kielellisten merkkien edustumista nimenomaan mielessä ja nimenomaan puheessa. Koska jako ei ole ainakaan semanttisesti katsoen kovin hedelmällinen, voidaan puhua morfeemeista silloinkin, kun tietty strukturalistinen perinne edellyttäisi termejä ”morfi” tai ”allomorfi”.

Keskeistä morfeemissa on sen kahtalaisuus: se yhdistää muotoa ja sisältöä eli fyysistä substanssia ja psyykkistä substanssia eli ainetta ja henkeä (Saussure 1993: 74). Viestintäkentän kahdesta roolityypistä on puhujan rooli ensi- ja kuulijan rooli toissijainen, koska kuulijan on ymmärtääkseen ikään kuin rekonstruoitava puhujan puheelleen antama merkitys puheen morfeemien fyysisen substanssin perusteella. Puhuja käyttää mentaalista maailmaansa, jonka oliot ja relaatiot ovat primaaristi siis psyykkisiä mutta pohjautuvat joko suoraan tai välillisesti konkreettiin fyysiseen maailmaan. Tämän lisäksi mielessä on myös sellaisia olioiden ja niiden välisten relaattoreiden välisiä propositioita, joilla ei ole lainkaan fyysistä kosketuspintaa. Kuten Buckminster Fuller on vertauskuvallisesti todennut, on 99 prosenttia maailman objekteista näkymättömiä.

Puhujan mentaalisen maailman ja hänen ympärillään olevan fyysisen maailman läsnäolosta kielessä ja puheessa todistaa morfeemin muotokomponenttien välinen oppositio. Otetaan esimerkkitarkasteluun lausepari ”Metsästäjä ampui hirveä/hirven”. Jos puhuja käyttää partitiivimorfeemia *-ä*, hän ilmaisee, että siinä maailmassa, jota lause kuvaa, vallitsee kahden olion – metsästäjän ja hirven – välillä sellainen suhde, että toinen olio ampuu toista. Partitiivin käyttö viittaa epämääräiseen aspektiin eli siihen, ettei metsästäjän lauseenmukaista inten-

tionaliteettia haluta täsmentää. Todetaan vain, että lauseen mukainen relaatio on ylipäänsä olemassa. Koska maailmantietomme kertoo meille, mitä tuollainen lause osoittaa, ts. että metsästäjä ei suinkaan ammu hirveä kohti huvikseen, vaan hänellä on metsästäjälle tyypillinen tarkoitus, jäämme kysymään, miten intentionaliteetti tässä tapauksessa toteutuu eli kuoleeko hirvi tai osuuko luoti. Jotta kuva tyydyttäisi kuulijan intentiota, puhujan on täydennettävä lausettaan: ”Metsästäjä ampui hirveä, mutta hirvi jatkoi juoksuaan pensaikkoon” tai ”Metsästäjä ampui hirveä, ja hirvi kaatui kuolleena maahan”. Akkusatiivimorfeemin *-n* käyttö osoittaa ilman täydennyksiä, että ampumisen tarkoitus toteutuu. Akkusatiiviobjektinen lause välittää puhujan määräistä näkökulmaa tapahtumaan eli osoittaa määräistä aspektia. Olisi looginen virhe, ts. tautologia, jatkaa määrällisen aspektin mukaista lausetta, ikään kuin tapahtuman määrällisyyttä ei olisi jo näytetty toteen: ”*Metsästäjä ampui hirven, ja hirvi kaatui kuolleena maahan”.

Määrällisyys ja epämäärällisyys näyttävät liittyvän teon intentionalisuuteen. Aamulla voimme kysyä kumppaniltamme: ”Oletko jo lukenut lehden?” tarkoittamatta suinkaan, että kumppanimme olisi lukenut lehden kokonaan, etusivulta takasivulle. Määrällisyys johtuu tässä tapauksessa lehden lukemiseen tavallisesti kytkettyvästä intentiosta eli siitä, että lehdestä luetaan mielenkiintoiset osat eikä sitä enää siinä yhteydessä käytetä.

Partitiivilla näyttää olevan yllä kerrotun kaltainen tehtävä myös objektin ulkopuolella, subjektin aspektin yhteydessä. Tässä partitiivin oppositioparina ei toimikaan akkusatiivi (kuten objektin kontekstissa) vaan nominatiivi. Nominatiivi osoittaa määrällisyyttä, partitiivi epämäärällisyyttä. Miksi lauseista ”Jumala on / *Joulupukki on” toinen on hyväksyttävissä (se esiintyy itse asiassa kirjan nimenäkin) mutta toinen ei? Vastaus on siinä, että määrällinen aspekti sopii Jumalaan, koska monoteistinen uskontomme edellyttää yhtä jumalaa, mutta joulupukki on maailmantietomme perusteella yksi monista myyttisistä näyttelijöistä ja olisi taaskin tautologiavirhe, jos olemassa olemisen ominaisuus liitetäisiin joulupukkiin, jonka olemassaolo olisi jo käynyt ilmi. Jos täydennämme joulupukkiesimerkkiä: ”Joulupukki on lentokoneessa”, kumoamme ristiriidan;

määräinen aspekti tosiaan edellyttää tiettyä joulupukin roolissa olevaa henkilöä.

Vaikka lauseessa esiintyisi subjektina yksilö ja sellaisena loogisesti määräinen olio, sitä voidaan kuitenkin katsoa kummasta aspektista tahansa. Lause ”Onko Kalle?” tuntuu ensin kielenvastaiselta mutta on kuitenkin täysin mahdollinen tietyssä kontekstissa. Kun puhelimeen vastataan, emmekä ole varmoja, onko vastaaja Kalle vai joku muu, voimme hyvin kysyä: ”Onko Kalle?” Jos vastaaja on joku muu ja haluamme puhua nimenomaan Kallen kanssa, on perusteltua vaihtaa aspektia: ”Onko siellä Kallea?”

Aamutähti ja Iltatähti

Vuonna 1892 julkaisi Jenan yliopiston matematiikan ylimääräinen professori, ekstraordinarius, Gottlob Frege artikkelin ”Über Sinn und Bedeutung” (’Merkityksestä ja viittaussuhteesta’). Kirjoitus käsitteli laajasti asioita, joita Frege oli käsitellyt ensin pintapuolisemmin kirjassaan ”Begriffsschrift” (’Käsittekirjoitus’) 1879 ja sitten paljon yksityiskohtaisemmin 1891 ilmestyneessä artikkelissaan ”Funktion und Begriff” (’Funktio ja käsite’). Kirjoitus ”Über Sinn und Bedeutung” (Frege 1892) on virstanpylväs semantiikan historiassa, ensimmäisiä moderneja analyysejä, joissa luodaan semantiikan perustermistöä, erotetaan ”merkki” (*Zeichen*), ”merkitys” (*Sinn*) ja ”referenssi” eli ”viittaussuhde” (*Bedeutung*).

1800-luvun lopulla matemaatikot kiistelivät mm. siitä, onko yhtäläisyysmerkin käyttö sentyyppisessä yhtälössä kuin esimerkiksi $2 \times 4 = 11 - 3$ perusteltua. Enimmäkseen oltiin sitä mieltä, ettei yhtäläisyysmerkki ole asiallisesti oikea: yhtälön kahta puolen on kysymys kahdesta erilaisesta laskutoimituksesta ja numeeriset oliot ovat keskenään epäidenttisiä. Kysymys voisi olla enintään suhteellisesta eli tulon ja osamäärän samuudesta. Tosiaankin: jos kaksi oliota – olivat ne sitten vaikka matemaattisia lausekkeita – olisivat keskenään täysin eli joka suhteessa identtiset, niitä olisi mahdoton erottaa toisistaan.

Frege ratkaisi ongelman tyylikkäästi ja teki samalla ei vain aritmetiikan filosofian vaan ja ennen kaikkea filosofisen ja lingvistisen semantiikan historiaa. Hän erotti merkin merkityksestä ja merkityksen referentistä. Numerot, laskutoimitusta osoittavat operaattorit ja lausekkeita toisiinsa yhdistävä yhtäläisyysmerkki ovat merkkejä. Merkityksiä ovat lukujen välisiä suhteita koskevat ajatussällöt: jos luvun '4' kertoo '2:lla', se merkitsisi samaa kuin jos luvusta '11' vähentäisi luvun '3'. Merkki viittaa merkitykseen mutta on eri asia kuin merkitys. Yhtäläisyysmerkki koskee laskutoimitusten tulemien samuutta, lukua '8'. Vaikka lauseke '2 x 4' viittaa muunlaisiin numeerisiin olioihin ja muuhun laskutoimitukseen kuin lauseke '11 - 3', molemmat lausekkeet edustavat samaa numeerista oliota eli samaa referenttiä, lukua 8.

Matemaattisesta semantiikasta on lyhyt matka Fregen kuuluisaan Aamutähti-Iltatähti-esimerkkiin. Frege kiinnittää huomiota siihen, miten yhtä ja samaa planeetta – Venusta – on antiikin ajoista lähtien sanottu aamuisin Aamutähdeksi ja iltaisin Iltatähdeksi. Edellä olevaa matemaattista yhtälöä mukailleen voisimme kirjoittaa: Aamutähti = Iltatähti. Merkit *Aamutähti* ja *Iltatähti* eivät kuulu yhtäisyysmerkin alaan, aivan samoin kuin myöskään merkit 4×2 ja $11 - 3$ eivät kuulu matemaattisen esimerkin yhtäläisyysmerkin alaan. Yhtäläisyysmerkki ei koske myöskään sanojen merkityksiä: 'aamu-/iltataivaalla kirkkaasti tuikkiva tähti'. Merkki koskee referenttiä Venus. Tämä planeetta on Aamutähti = Iltatähti -yhtälön lopputulema, niin kuin aritmetiikan esimerkiyhtälön lopputulemana oli luku 8.

Frege käyttää *Bedeutung*-sanaa arkisaksasta poiketen viittaamassa olioon, joka on Sinn-termin ('merkityksen') viittauskohteena. *Bedeutung*-sana juontuu verbistä *deuten*, jonka perusmerkitys on nykysaksassakin 'viitata johonkin, osoittaa jotakin (esimerkiksi sormellaan)'. Termi "Bedeutung" voitaisiin suomentaa "viittaussuhteeksi" tai – laveammin – "olioksi, johon merkitys viittaa". Fregen artikkelin englanninkielisessä käännöksessä ("Sense and Reference") esiintyykin 'viittaussuhdetta' tarkoittava sana *reference*. "Viittaussuhde"-termi implikoi, että on olemassa olio, johon viitataan eli "viittauskohde". Se on englanniksi

”referent”. Sana on johdettu verbistä *refer*, joka *to*-preposition ja nominin kanssa ilmaisee viittaamista johonkin. Verbi on lähtöisin latinasta. ’Viittauskohdetta’ tarkoittava sana *referent* on muodostettu partisii-pin preesensin *referens: referentis* (gen.) obliikvivartalosta. ”Referent” on morfeemin viittauskohteen nimityksenä nykyisin laajassa kielitieteellisessä käytössä.

Aarni Penttilä on suosittanut ”referentin” suomennokseksi termiä ”tarkoite”. Penttilän suositusta on paljolti noudatettukin, mutta omat kokemukseni opettajiksi koulutettavien semantiikan ja semiotiikan kursseilta eivät vakuuta. ”Tarkoite” sekaantuu helposti termin ”merkitys” kanssa. ”Tarkoite”-termin etymologia sopii kyllä hyvin yhteen Penttilän sille antaman merkityksen ’viittauskohde’ kanssa. Sana *tarkoite* on johdettu verbistä *tarkoittaa*, jonka alkuperäinen merkitys on ’tähdätä ”tarkkaan” eli ”pilkkään” eli tiettyyn merkittyy-n kohteeseen osuakseen siihen’. Sanan etymologian tuntevat kuitenkin vain harvat. Nykykielessä verbi *tarkoittaa* on pelkästään *merkitä*-verbin synonyymi. Lukemaan opeteltaessa pyritään avartamaan lasten ns. kielellistä tietoisuutta. Jos jostain sanasta kysytään: Mitä se merkitsee?, joudutaan jonkinlaiseen ristiriitaan lapsen varsinaisen äidinkielen eli puhutun suomen kanssa. Merkitä esiintyy enimmäkseen kirjakielessä. Puhekielessä sen paikalla käytetään yleensä *tarkoittaa*-verbiä. Kun lapselta kysytään, mitä jokin sana ”tarkoittaa”, hän ymmärtää kysymyksen tuntuvasti paremmin kuin jos *tarkoittaa*-verbin sijasta käytettäisiin *merkitä*-verbiä.

Fregen kirjoituksen ranskankielinen käännös ”Sens et denotation” korvaa saksan *Bedeutung*-sanan sanalla *denotation*. ”Denotaatio”-termi on yleinen semantiikassa. Sillä ymmärretään morfeemin ydinmerkitystä, ts. niitä loogisia piirteitä, jotka ovat morfeemin semanttisessa määrittelyssä olennaisia ja jotka identifioivat viittauskohteen eli erottavat sen muista kohteista. Denotaatio on täten keskeinen osa morfeemin merkityspuolta. Toinen osa morfeemin merkityksestä koostuu sivumerkityksistä eli konnotaatioista. Konnotaatiot ovat ydinmerkityksen affektiivisiä liitännäisiä ja edustavat tyypillisesti aivan viime aikoina kielitieteen ja filosofian mielenkiinnon kohteeksi noussutta nonkon-

septuaalista ajattelua (siitä ks. esim. Gunther 2003). Kun termi ”denotaatio” liitetään merkitykseen ja Fregen termi ”Bedeutung” viittaa sellaiseen, joka on merkityksen ulkopuolella, sanan *denotaatio* käyttö vastaamassa Fregen *Bedeutung*-sanaa aiheuttaisi sekaannusta eikä olisi mielestäni myöskään asiallisesti relevantti.

Jotta Fregen termien sisällöt kävisivät mahdollisimman tarkasti ilmi, on syytä vertailla paitsi saksan myös sen sukulaiskielten sekä suomen ’merkitystä’ tarkoittavia sanoja. Saksan *Sinn*-sanan merkitys käy tietyiltä osin yksiin sanan *Bedeutung* yleisen merkityksen kanssa. Duden-sanakirja antaa substantiiville *Sinn* mm. merkityksen ’Sinngelt, gedanklicher Gehalt, Bedeutung die einer Sache innewohnt’ eli ’mielensisältö, ajatussisältö, merkitys joka sisäisesti kuuluu johonkin asiaan’ (Duden 1989: 1404). Englannissa tätä *Sinn*-sanan merkitystä vastaa sana *sense*, ruotsissa sana *mening*. Arkisuomessa käytetään *mening*-substantiivin kantaverbiä *mena* muodossa *meinata*, esimerkiksi: ”Mitä sinä noilla sanoilla oikein meinaat?” Kirjakielen mukaista olisi korvata *meinaat*-sana sanalla *tarkoitat*. Saksan kielen *Sinn*, myös ja nimenomaan siinä merkityksessä, jossa Frege sitä käyttää, tarkoittaa merkityksen loogista ydintä eli denotatiivista merkitystä. Nykysaksan *Sinn* ja *Bedeutung*, englannin *sense* ja *meaning*, ruotsin *mening* ja *betydelse* vastaavat jotakuinkin suomen kielen *merkitä* (> *merkitys*)- ja *tarkoittaa*-verbien aloja.

Intensio ja ekstensio

Fregen kirjoitus oli tärkeä Wienin koululle ja sittemmin ns. loogiselle positivismille ja analyyttiselle filosofialle. Yksi Wienin koulun keskeisistä edustajista, loogisen positivismin isähahmo Rudolf Carnap, julkaisi 1947 teoksen ”Bedeutung und Notwendigkeit” (’Merkitys ja välttämättömyys’) ja määritteli siinä, Fregeen tukeutuen, termiparin ”ekstensio ja intensio”. Fregeä hän pyrki selkiyttämään sanomalla, että intensio on samaa kuin Fregen ”Sinn” ja ekstensio on merkityksen referentti. Siitä hän käyttää nimitystä ”nominatum” (’ni-

metty'). Esimerkiksi *lehmä*-sanan ”nominatum” on joko todellisuuden lehmäyksilö ja sitä vastaava käsite, joka ikään kuin avaa havintokoodin, tai pelkästään mielessä oleva ’lehmän’ käsiteluokka.

Frege oli kiinnostunut aritmetiikasta puhtaana universaalina kielenä jo 1870-luvulla. 1879 hän julkaisi ensimmäisen merkittävän, edellä jo mainitun teoksensa, koko nimeltään ”Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens” (’Käsittekirjoitus, joka mukailee aritmeettisen kielen puhtaan ajattelun kaavakieltä’). Hänen myöhempien kirjoituksensa polttopisteessä ovat nimenomaan käsitteet. 1890-luvun alussa Frege julkaisi kolme tärkeää kirjoitusta: 1892 jo moneen kertaan mainitun ”Über Sinn und Bedeutung” sekä ”Über Begriff und Gegenstand” (’Käsitteestä ja oliosta’), vuotta aiemmin ”Funktion und Begriff” (’Funktio ja käsite’). Fregen pääteos, ”Grundgesetze der Arithmetik” (’Aritmetiikan peruslakeja’), ilmestyi 1893 ja perustui hänen puhtaan loogisen kielen malliinsa, jota hän oli edellä mainituissa artikkeleissaan pohtinut. Fregen perusajatus oli, että aritmetiikka on vain yksi loogisen kielen ilmenemismuoto ja loogista mallia voidaan soveltaa myös luonnolliseen kieleen.

’Subjektin’ ja ’predikaatin’ käsitteet korvautuivat Fregen mallissa ’argumentin’ ja ’funktion’ käsitteillä. Matematiikassa on tapana merkitä funktiot yhtälöillä. Esimerkiksi yhtälö $f(x) = x^2 + 1$ toteaa, että funktiolla f on argumenttina x ja funktion arvona on summa, joka saadaan kertomalla x itsellään ja lisäämällä tuloon 1. Matematiikan mallin laajennus luonnolliseen kieleen merkitsi, että käsitteet määriteltiin funktioiksi, joilla on joko positiivinen tai negatiivinen totuusarvo (= tosi/epätosi). ’Iltatähden’ ”Sinn” eli ajatussisältö on kompositio, joka koostuu määrittävästä ’illan’ käsitteestä ja perusosakäsitteestä ’tähti’. ’Aamutähden’ ”Sinn” on muuten sama paitsi että määrittävänä käsitteenä on ’aamu’. Teoksessaan ”Grundgesetze der Arithmetik” Frege otti käyttöön termin ”Werthverlauf” (’arvoala’, predikaattilogiikan terminologian mukaisesti ”domain”). Käsitteiden ’aamutähti’ ja ’iltatähti’ positiivinen arvoala käsittää sen loogisen alan, jossa kummankin käsitteen ”Sinn” on tosi. Yhtälön Aamu-

tähti = Iltatähti arvoala on planeetta Venus. Jos merkitsisimme *I*:llä käsitettä 'ihminen' ($I_{_}$), voisimme sijoittaa *I*:n jälkeiselle viivalle vuorollaan jokaisen ihmisen mutta emme esimerkiksi koiraa, koska 'koiran' arvoala on toinen kuin 'ihmisen'.

Frege operoi matemaattisilla käsitteillä olettaen, että kaikkeen muuhunkin kielellis-mielelliseen voidaan soveltaa matematiikan tietoteoriaa. Matematiikka on kuitenkin sulkeinen järjestelmä, jossa minkä tahansa lausekkeen totuusarvo voidaan yleensä määrittää yksikäsitteisesti. Siten esimerkiksi yhtälö $2 + 2 = 4$ pätee aina. Matemaattiset objektit ovat mentaalisia objekteja, eikä niiden totuusarvo riipu empiirisistä havainnoista. Fregen yleistämismvirhe voidaan konkreettisesti todentaa ajattelemalla hänen tähti-esimerkkinsä totuusarvoja. Antiikin astronomiassa ja kauan sen jälkeenkin nimet *Aamutähti* ja *Iltatähti* olisivat arvoaloiltaan epätosia, koska näitä ilmauksia käytettäessä ajateltiin kahta eri taivaankappaletta. Jos taas tiedetään, että kumpikin ilmaus viittaa samaan kohteeseen eli Venus-planeettaan, puhujalla on kyllä arvoalaltaan tosi viittauskohde mutta kysymys, mikä tuo viittauskohde itse asiassa on, jää riippumaan astronomian tulevasta kehityksestä. Pitäytyessämme totuusarvoon joudumme kerta kaikkiaan liukkaalle jäälle. Jos Fregen logiikka kestäisi, siitä seuraisi, että käytettyjen lauseiden ja käsitteiden totuusarvo olisi ratkaiseva. Totuusarvo sopii hyvin jonkin tieteenalan päätelmien ja tulosten kriteeriksi – luonnontieteissä ja matematiikassa kiinnitetään keskeinen huomio päätelmän tai tuloksen todennettavuuteen –, mutta kielen (*langue*) ja puheen (*parole*) näkökulmasta johtaisi käsitteen oikeellisuuden määrittäminen sen perusteella, miten tosi käsitteen arvoala on, mahdottomuuksiin.

Intensio ja ekstensio kuuluvat predikaattilogiikan ytimeen, vaikka termit ovatkin vaihdelleet. Esimerkiksi ”Principia Mathematica” tekijöillä Bertrand Russellilla ja Alfred North Whiteheadilla vastaa ”intensiota” suunnilleen termi ”propositionaalinen funktio” ja ”ekstensiota” termi ”luokka” (Church 1960: 147–148). Jaakko Hintikan terminologia, joka nojaa loogisen perinteen moderniin vaiheeseen, on ehkä kaikkein selkein ja yksinkertaisin. Lauseen intensio on

hänen mukaansa samaa kuin ”propositio” (ks. Carnap 1967: 184) ja ekstensio on ”luokka eli joukko, jonka alkioita ovat proposition referentit”. Hintikkaa mukaillen voisimme esimerkiksi todeta, että sellaisella lauseella kuin ”Poika lukee kirjaa” olisi intensiona ’xRy’, jossa ’x’ on ’poika’, ’R’ on ’lukee’ ja ’y’ on ’kirja’, ja ekstensiona joku todellinen poika eli poikien luokan alkio, lukemisen akti ja jokin todellinen kirja eli kirjojen luokan eli joukon alkio. Filosofiasa on vanhastaan sanottu, että joillakin termeillä on vain intensio mutta ei lainkaan ekstensiota. Sellaisia ovat esimerkiksi modaaliset verbi (kuten *täytyä*) ja koko kaunokirjallisuuden kieli. Hintikka (1969 ja 1982) tukeutuu modaaliverbien analyysissään Carnapin, Montaguen, Kaplanin, Kripken, Hintikan itsensä ja monen muun kehrittelemään ns. mahdollisten maailmojen logiikkaan. Siten modaaliverbeillä on ekstensionsa siinä ”mahdollisessa maailmassa”, johon verbin kulloinenkin käyttäjä kuuluu. Samoin perustein edustaa myös kaunokirjallisuuden kieli sitä mahdollisten maailmojen semantiikkaa, jossa ekstensiot ja intensiot pätevät samalla tavalla kuin ns. todellisuudessa.

1800-luvun puolivälissä intension ja ekstension määrittämisestä keskusteltiin vilkkaasti. Kuten jokaiselle aikakaudelle ainakin filosofiasa on tyypillistä, ajattelun historian yksityiskohtia tunnettiin huonosti ja oletettiin laajalti, että kysymys oli noussut parrasvaloihin vasta tuolloin. Charles Sanders Peirce julkaisi 1867 artikkelin, jossa hän esitteli ongelman ratkaisuyrityksiä antiikista alkaen (Peirce 2003). Peirce ei ”intensio”-termiä käytä. Sen sijaan hän antaa ymmärtää, miten hänen viljelemänsä ”comprehension”-termi kuuluu ikivanhaan filosofiseen perinteeseen. Intensio oli ”ymmärtämistä” (engl. *comprehension* ’ymmärtäminen’ ~ ’ymmärtämisen kyky’).

Seuraavaksi määritellään ’intension’ ja ’ekstension’ käsitteet vielä kerran. Käsitteen intensio on sen geneerinen esiintymä, niiden piirteiden joukko, jotka puhujan mielessä muodostavat käsitteen. Käsitteellä on ydin eli denotaatio. Se koostuu niistä piirteistä, jotka ovat käsitteen tunnistamiseksi välttämättömiä eli joita ilman esimerkiksi ’ihmisen’ käsite ei enää olisi ’ihmisen’ käsite. Käsitteiden intensiot pohjaavat perimässä esiintyviin esikäsitteisiin, kuten Chomsky

olettaa (Wierzbicka 1996: 16–19), ja siihen synkroniseen yhteiseen tietoon, joka kieliyhteisöllä on esimerkiksi ’ihmisen’ käsitteestä. Vaikka intensioiden taustalla on tiettyihin geneettis-sosiaalisiin lähteisiin nojaava objektiivinen tieto ja käsitteet voidaan siksi periaatteessa määritellä, intensiot esiintyvät primaaristi kunkin ihmisen tajunnassa ja ovat tästä syystä singulaariolioita. Intensioiden välillä esiintyy siten myös yksilöllistä vaihtelua. Sitä esiintyy ennen kaikkea käsitteiden konnotaatioissa eli tiettyjen mielikuvien assosiaatioissa ja affektiivisissä latauksissa ja ylipäänsä nonkonseptuaalisissa virikkeissä.

Intensiot ovat suurimmaksi osaksi tiedostamattomia. Intensiot kuuluvat kieleen (*langue*), mutta ekstensiot kuuluvat konkreettiin puheeseen ja kirjoitukseen (*parole*). Virtuaaliset intensiot aktuaalistuvat puheessa. Ekstensiot ovat mentaalisia olioita (merkitysjoukkoja). Ne sisältyvät puheeseen. Niitä määriteltäessä on sekä puhujan että kuulijan näkökulmasta tärkeitä hahmottaa konteksti, jossa ne esiintyvät. Siten ’ihmisen’ käsite saattaa esiintyä arvostusten kontekstissa, kuten esimerkiksi Goethen tunnetuissa lauseissa: ”Er ist wirklich ein Mensch gewesen” (’Hän on todella ollut ihminen’) tai ”Edel sei der Mensch, hilfreich und gut” (’Jalo olkoon ihminen, avulias ja hyvä’), toisella vuosisadalla ennen ajanlaskumme alkua eläneen roomalaisen näytelmäkirjailijan Publius Terentius Aferin lauseessa: ”Homo sum et nil humanum a me alienum puto” (’Ihminen olen enkä pidä mitään inhimillistä itselleni vieraana’) tai Johan Huizingan ihmisen määritelmässä ”homo ludens” (’leikkivä ihminen’). Vaikka sanan *ihminen* referentti sijaitsee viime kädessä puhujan ulkopuolella, edustuu fyysinen referentti kiistattomasti aina mielen oliona. Tämän itsestäänselvyyden vahvistaa jo havaintopsykologia. Koska puhe kuvastaa ihmisen loputonta luovuutta, mikä tahansa intensio voi esiintyä ekstensiovarianttina, jonka ymmärtäminen vaatii sekä puhujalta että kuulijalta eräänlaista – kuten sanotaan – ”leikin ymmärtämistä”. Käsitteitä uudennetaan metaforisesti, ja ironia voi kääntää lauseen jonkin intension pääläelleen. Näin tullaan mm. puheaktiteorian sekä kieltä objektiivisesti pitävän ja sitä kaiken aikaa muuntelevan lyriikan poluille. Kun Eeva-Liisa Manner kirjoittaa suomalaisen lyriikan pioneeriteoksessaan ”Tämä matka” ”vuorten hitaista viivoista”, on käsitteiden ’vuori’, ’hidas’ ja ’viiva’ tavanomai-

set ekstensiot transponoitava kokonaan uudelle tasolle, ja kun äiti sanoo ”tuhman” teon tehneelle lapselleen: ”Olitpa sinä kiltti poika!”, on *kiltti*-sanan tavanomaisesti sisältämät keuhut tulkittava päinvastaisena ekstensiona.

Lähteet

- Benveniste, Emile 1939: Nature du signe linguistique. – Acta Linguistica 1 1939. 23–29. Copenhagen.
- Berge, K. L. 1997: Communication. – Concise Encyclopedia of Philosophy of Language (ed. Peter V. Lamarque). 95–102. Pergamon, Oxford & New York & Tokyo.
- Bloomfield, Leonard 1933: Language. Holt, New York.
- 1939. Menomini Morphophonemics. Travaux du cercle linguistique de Prague. Yale University Press, New Haven.
- Carnap, Rudolf 1967: Empiricism, Semantics, and Ontology. Reprinted from Meaning and Necessity (1949 and 1956). – Contemporary Readings in Logical Theory (ed. Irving M. Copi & James A. Gould). 178–193. Macmillan, New York.
- Chomsky, Noam 1986: Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use. Praeger, New York.
- Church, Alonzo 1960: Intensions and extensions. – Dictionary of Philosophy 16th ed., rev. (ed. Dagobert D. Runes). 147–148. Philosophical Library, New York.
- Duden 1989: Duden. Deutsches Universalwörterbuch. 2., völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage. Hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion unter der Leitung von Günther Drosdowski. Dudenverlag, Mannheim & Wien & Zürich.
- Frege, Gottlob 1892: Über Sinn und Bedeutung. Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik, NF 100. 25–50. Hiukan lyhennetty laitos saatavissa Internetistä osoitteesta: <http://www>.

gavagai.de/HHP31.hotm. Tall. 17.2.2003.

- Fries, Charles F. 1963: The Bloomfield 'School'. – Trends in European and American Linguistics 1930–1960 (ed. Christine Mohrmann & Alf Sommerfelt & Joshua Whatmough). 196–224. Spectrum Publishers, Utrecht & Antwerp.
- Godel, Robert 1963: L'École Saussurienne de Genève. – Trends in European and American Linguistics 1930–1960 (ed. Christine Mohrmann & Alf Sommerfelt & Joshua Whatmough). 294–301. Spectrum Publishers. Utrecht & Antwerp.
- Gunther, York H. (ed.) 2003: Essays on Nonconceptual Content. The MIT Press. Cambridge, Mass. & London.
- Hattiangadi, J. N. 1987: How is Language Possible? Philosophical Reflections on the Evolution of Language and Knowledge. Open Court, La Salle, IL.
- Hintikka, Jaakko 1969: Models for Modalities. Reidel, Dordrecht.
- 1982: Kieli ja mieli. Otava, Helsinki.
- Hockett, Charles F. 1977: The View from Language. University of Georgia Press. Athens.
- Householder, Fred W. 1995: Aristotle and the Stoics on Language. – Concise History of the Language Sciences (eds Koerner & Asher). 93–99. Pergamon, Oxford & New York & Tokyo.
- Joseph, John E. 1995: Saussurean Tradition in Linguistics. – Concise History of the Language Sciences From the Sumerians to the Cognitivists (eds E. F. K. Koerner & R. E. Asher). 233–239. Pergamon, Oxford & New York & Tokyo.
- 1997: Saussure, Ferdinand de. – Concise Encyclopedia of Philosophy of Language (ed. Peter V. Lamarque). 129–146. Pergamon, Oxford & New York & Tokyo.
- Komatsu, Eisuke 1993: Foreword [to F. de Saussure. Troisième cours de linguistique générale (1910–1911) d'après les cahiers d'Emile Constantin]. Saussure's Third Course of Lectures on General

- Linguistics (1910–1911) – From the Notebooks of Emile Constantin (ed. and transl. by Eisuke Komatsu & Roy Harris). vii–xii. Pergamon Press, Oxford & New York & Seoul & Tokyo.
- Koerner, E. F. K. 1995: *History of Typology and Language Classification. – Concise History of the Language Sciences From the Sumerians to the Cognitivists* (eds. E. F. K. Koerner & R. E. Asher). 212–217. Pergamon, Oxford & New York & Tokyo.
- Martinet, André 1962: *A Functional View of Language*. Clarendon Press, Oxford.
- 1965: *La linguistique synchronique*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Matthews, P. H. 1997: *Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford University Press, Oxford & New York.
- Mohrmann, Christine & Alf Sommerfelt & Joshua Whatmough 1963: *Trends in European and American Linguistics 1930–1960*. Spectrum Publishers, Utrecht & Antwerp.
- Nöth, Winfried 2000: *Handbuch der Semiotik*. 2., vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Metzler, Stuttgart & Weimar.
- Peirce, Charles Sanders 2003 [1867]: *Upon Logical Comprehension and Extension*. Arisbe. Peircen artikkelien ja Peirce-tutkimuksen kotisivu. [Http://www.door.net/arisbe](http://www.door.net/arisbe). Tall. 13.2.2003.
- Pike, Kenneth L. 1954: *Language in Relation to a Unified Theory of Structure of Human Behavior*. Summer Institute of Linguistics. Glendale, CA.
- Ricoeur, Paul. 1979: *Main Trends in Philosophy*. Holmes & Meier, New York.
- Saint-Gérard, Jacques-Philippe 1999: *Introduction à la linguistique de Charles Bally de Sylvie Durrer*. *Arobase*, vol.3, no 1. 1–9. Une critique. Delachaux et Niestlé, Lausanne.
- Saussure, Ferdinand de 1993: *Troisième cours de linguistique générale (1910–1911) d'après les cahiers d'Emile Constantin*. *Saussure's Third Course of Lectures on General Linguistics (1910–1911)*. – From the Notebooks of Emile Constantin (ed. and transl. by Eisuke Komatsu & Roy Harris). *Language & Communication Library*, vol. 12.

Pergamon Press, Oxford & New York & Seoul & Tokyo.

Threadgold, T. 1997: Literary Structuralism and Semiotics. – Concise Encyclopedia of Philosophy of Language (ed. Peter V. Lamarque). 129–146. Pergamon, Oxford & New York & Tokyo.

Teksti ja tyyli

Vesa Heikkinen

”Olen valmis määrittelemään **tyylin** seuraavasti:

Tekstin tyyli syntyy tekstimerkityksen ilmaisemisesta partikulaarisesti, prosodisesti ja periodisesti sellaisella vaihtoehtoisella semanttisella ja ilmauksellisella tavalla, jonka viestijä tilannekehityksen mukaisen näkökulman ja strategian perusteella valitsee. Temaattinen, ideationaalinen-interpersoonainen valinta on tyyllillistä valintaa kognitiivisen tekstimaailman ja tilannekehityksen tarjoamista vaihtoehdoista. Tekstuaalinen informaatorakenteen valinta on tyyllillistä valintaa temaattisen eli ideationaalisen-interpersoonaisen merkityksen vaihtoehdoista.”

Näin määrittelee tyyliä Pauli Saukkonen kirjassaan *Maailman hahmottaminen teksteinä. Tekstirakenteen ja tekstilajien teoriaa ja analyysia* (2001: 150). Saukkonen nojaa ”kognitiivisen tutkimuksen yleisiin perusteisiin” (mt. 10). Mutta miten tyyliä voi analysoida sellaisessa tekstintutkimuksessa, jossa ei välttämättä operoida tekstimaailmalla, tilannekehityksellä eikä muilla kognitiivisen tekstilingvistiikan käsitteillä?

Lähden tässä artikkelissa monia tekstintutkimuksia yhdistävästä valinnan käsitteestä ja yhdestä tekstistä. Helsinkiläisessä ilmaisjakelulehti Metrossa ilmestyi 1. helmikuuta 2001 juttu, jota kutsun susiuutiseksi:

Susilauma vaaransi liikennettä

VIROLAHTI. Sudet ovat haitanneet liikennettä Kaakkois-Suomessa Vaalimaalle johtavalla E18-tiellä Virojoella jo vuorokauden. Sudet ovat liikkuneet neljän ja kahden

yksilön laumoissa. Lisäksi alueella on oleskellut yksinäinen susi. Susien jälkiä on löytynyt aivan asuntojen pihojen tuntumasta. Pedot ovat tulleet Suomeen merenjäätä pitkin Venäjältä. (STT)

Kuten kaikki tekstit, tämäkin uutinen – tekijöilleen, lukijoilleen ja tulkitsijoilleen merkityskokonaisuutena näyttäytyvä kirjoitus – on tulosta kymmenistä ja sadoista valinnoista, tietoisista ja tiedostamattomista. Valintoja ovat tehneet ainakin toimittaja(t) ja lehden taittaja(t), mahdollisesti muutkin lehden työntekijät. Jotkin valinnoista, esimerkiksi susien kutsuminen pedoiksi, voivat olla peräisin toimittajan haastattelemilta ihmisiltä, kuten poliiseilta tai silminnäkijöiltä. Monet valinnoista nojannevat käytänteisiin, jolloin tekstin tekijä ei välttämättä edes huomaa valitsevansa mitään: Näin susista yleensä puhutaan. Näin asiat esitetään uutisissa. Tässä lehdessä kirjoitetaan tähän tapaan.

Valintoja voi tutkimuksissa analysoida monista näkökulmista. Analyysissa voi eritellä esimerkiksi tekstissä luotavaa käsitystä

- * ns. todellisuudesta tai maailmasta
- * kirjoittajan suhtautumisesta tuohon todellisuuteen
- * kirjoittajan ja lukijan suhteesta
- * siitä, millaisin keinoin ja tekstin osin sekä missä järjestyksessä tällaisessa tekstissä on tapana ilmaista asioita
- * kielen mahdollisuuksista ja merkitysten ilmaisemisen rajoista
- * yhteisesti hyväksyttävistä perustavista merkityksistä.

Rajaan nyt susiuutisen valintojen tarkastelun karkeasti kahtia Saukkosta mukaillen: temaattisiin (ideationaalis-interpersonaisiin) ja tekstuaalisiin (informaatorakenteen) valintoihin. Saukkosen jaottelu on – kuten hän itsekin huomauttaa (2001: 10, 185; ks. myös 30–39) – sopusoinnussa systeemis-funktionaalisen teorian kolmijakoisen metafunktioluokituksen kanssa (esim. Halliday 1994).

Oleennaista valintojen analyysissa on se, että osoitetaan, miten tietyillä kielellisillä ja typografisilla valinnoilla tuotetaan tietynlaisia merkityksiä. Systeemis-funktionaalisen teorian mukaisin käsittein: valintoja tehdään merkityspotentialista (esim. Halliday 1994).

Temaattisilla valinnoilla tarkoitan sitä, miten tekstissä kuvataan ja arvotetaan maailmaa. Tekstuaalisista valinnoista tarkastelen näitä: Millaisia osia tekstissä on ja missä järjestyksessä? Millainen on tekstin rakenne: mikä on yläteema, mitkä alateemoja? Mitä informaatiota tarjotaan ikään kuin lukijalle ja kirjoittajalle yhteisesti tutuna, mitä uutena?¹

Valintojen erittelyn lomassa pohdin, mitä muita vaihtoehtoja tekstien tekijöillä olisi ollut. Vaikka tekstikokonaisuudessa mikään valinnoista ei tuota pelkästään ideationaalisia, intersubjektiveja tai tekstuaalisia merkityksiä, valintojen erittely tähän tapaan on tekstiä analysoitaessa välttämätöntä. Jos jokin valinnoista tehdään toisin, vaikutetaan koko tekstimerkitykseen ja yhtä aikaa kaikkiin merkitysulottuvuuksiin.

Susien jälkiä

Susiuutisessa kuvataan maailmaa, jossa sudet ovat liikkuneet E18-tien liepeillä ja haitanneet liikennettä. Tätä tekstin maailmaa voi tarkastella systeemifunktionaalista kielioppia (Halliday 1994) soveltaen prosesseina, niihin osallistujina ja olosuhteina (mikrorakenteen tasolla lauseista).

Susiin viitataan uutisessa substantiiveilla *susilauma*, *sudet*, *yksilön*, *laumoissa*, *susi*, *susien jälkiä* ja *pedot*. Sudet esitetään tekstin lauseissa useimmiten aktiivisina toimijoina materiaalisiksi ymmärrettävissä olevissa prosesseissa: *sudet vaaransivat ja ovat haitanneet liikennettä; sudet ovat liikkuneet; pedot ovat tulleet*.

Liikenne esitetään tekstissä oliona, johon susien aiheuttamat vaara ja haitta kohdistuvat. *Liikenne* on abstrakti substantiivi, jolla yleensä tarkoitetaan

¹ Valintojen tarkastelun voisi jakaa myös mikrorakenteen ja makrorakenteen tasoille. Tällöin ajatus on, että mikrotason valinnat palvelevat makrotasoa (ks. Saukkonen 2001: 85). Valintoja voisi tarkastella myös rekisteri-, tekstilaji- ja ideologiatasoilla (ks. Heikkinen 1999; 2001; vrt. Saukkonen 2001: 142–145).

henkilöiden ja tavaroiden kuljettamista tai liikkumista paikasta toiseen (PS 1997 s.v. *liikenne*). Siinä missä susista ja niiden tekemisistä puhutaan kohtuullisen kongruentein kieliopillisin muodoin (eli olioihin viitataan substantiivein, tekemisiin verbein jne.), ihmismaailmalle annetaan merkityksiä kieliopillisella metaforalla *liikenne* (kieliopillisesta metaforasta ks. esim. Halliday 1994). Tekstissä ei avata, kuka liikkuu, millä, miten, mistä tai minne. Sanomatta siis jää, että ihmiset liikkuvat kulkuneuvoillaan ja että liikkueessaan ihmiset voivat aiheuttaa toisilleen ja vaikkapa susille vaaraa. Liikkumisen monimutkainen prosessi on näin nimeten ja nominaalistaen jäähmetetty *liikenne*-olioksi, joka nyt voidaan esittää tekijänä, kohteena tai muuna osallistujana toisissa prosesseissa. Samalla vahvistetaan käsitystä siitä, että moinen olio todella on olemassa.

Prosesseja on nimetty muun muassa verbein *vaarantaa* ja *haitata*. Nämä verbit on johdettu negatiivista asiantilaa ilmaisevista substantiiveista *vaara* ja *haitta*. Molempia käytetään tavallisesti kausatiivisesti: *vaarantaa* tarkoittaa vaaran, *haitata* haitan aiheuttamista jollekin. Susiuutisessa sudet siis aiheuttavat vaaraa/vaaran ja haittaa/haitan liikenteelle, vaikka ”aiheuttaa”-verbiä ei olekaan tekstiin valittu.² Johdinten mahdollista kieliopillista metaforisuutta en tässä ryhdy enemmälti arvioimaan, mutta kysyä voi, olisiko kongruentimpaa ja samalla avoimempaa puhua ”vaaran aiheuttamisesta” kuin *vaarantamisesta*. *Vaarantaminen* kieliopillisesti inkongruentimpana ja semanttisesti abstraktimpana valintana luonnollistaa käsitystä susista perusluonteeltaan vaarallisina olioina. Asetta konkreettisempi ”vaaran aiheuttamisesta” puhuminen saattaisi herättää lukijassa enemmän kriittisiä, tähän yksittäistapaukseen liittyviä kysymyksiä: Minkä vaaran tarkkaan ottaen? Miten niin aiheutti? Aiheuttiko vaaran vai vaaraa?

Olosuhteina tekstissä esitetään lähinnä paikkoja: *Kaakkois-Suomessa Vaalimaalle johtavalla E18-tiellä Virojoella, alueella, aivan asuntojen pihojen*

² Panen lainausmerkkeihin sellaiset valinnat, jotka olisivat olleet mahdollisia. Kursiivein merkitsen aineistotekstin kielenaineokset.

tuntumasta, Suomeen, Venäjältä. Näiden avulla tekstin tapahtumat ankkuroidaan sekä isoihin kehyksiin (Suomeen, Kaakkois-Suomeen, Virojoelle) että ihmisten konkreettisiin elinympäristöihin (tielle, asuntojen piholle). Yksi aikaolosuhdekin (*jo vuorokauden*) tekstissä on, haittaamisen prosessiin kytkettynä. Olosuhteisia ovat myös nämä kaksi susien muodostelmaa ja reittiä kuvaavaa ilmausta: *neljän ja kahden yksilön laumoissa, merenjäätä pitkin.* *Merenjää* aktivoi myös yleisempää olosuhteista merkitystä: tekstissä kuvatussa maailmassa on talvi.

Olosuhdevalinnoissakaan ei vain kuvata maailmaa; niiden avulla myös arvioidaan todellisuutta. *Jo* lausekkeessa *jo vuorokauden* aktivoi merkitystä, jonka mukaan vuorokausi on turhan pitkä aika. *Aivan* lausekkeessa *aivan asuntojen pihojen tuntumasta* antaa ymmärtää, että sudet tulevat tosiaankin jo ihmisten lähipiiriin, liian lähelle.

Paha susi

Susiuutisessa ei kuvata jotain uutisoijista erillistä todellisuutta; siinä myös väistämättä arvotetaan kuvattua todellisuutta. Jo se seikka, että jostakin asiasta tehdään uutinen, kertoo arvostuksista (tästä huomauttaa myös Saukkonen, ks. 2001: 170). Jutun perusteella yksittäisillä, tietyn alueen susihavainnoilla on yleisempääkin, valtakunnallista uutisarvoa.

Susiuutisessa maailma kuvataan totena ja varmana monin leksikaalis-kie-liopillisin valinnoin: käytetään indikatiivia, ei käytetä kieltomuotoja, ei tehdä epäröintiä, mahdollisuuksia, todennäköisyyksiä tms. ilmaisevia valintoja jne. Toisenlaisetkin, esimerkiksi epävarmuutta tai mahdollisuuksia ilmaisevat valinnat olisivat mahdollisia: ”Susilauma saattoi vaarantaa liikennettä”, ”Sudet eivät aiheuttaneet onnettomuuksia”, ”Sudet ovat tulleet Suomeen varmaankin Venäjältä”.

Uutisessa esitetään kiistattomana totena, että susilauma vaaransi liikennettä. Jos ja kun susia on tiellä nähty, toisenlaisetkin totuudet olisivat mahdollisia: ”Susia nähty tiellä”, ”Sudet ihastuttivat autoilijoita”, ”Liikenne häiritsi susia”. Tekstissä ei konkretisoida tai muuten täsmennetä, mitä vaarantaminen tai haittaaminen tarkkaan ottaen tarkoittivat. Oliko läheltä piti -tilanteita? Jouduttiinko paniikkijarrutuksiin? Monestiko? Ketkä? Säikähtivätkö autoilijat? Olivatko ihmiset tai/vai sudet menettää henkensä?

Totuuden vaikutelmaa luo myös se, että tekstissä ei mainita uutisen alkuperäistä tietolähdettä tai -lähteitä. Siinä ei kerrota, kenen havaintoihin juttu perustuu tai kuka on arvioinut, että sudet vaaransivat liikennettä. Jos tekstissä lukisi, että ”silminnäkiäjien mukaan” tai ”poliisi Pikkarainen arvioi”, lukijalle tehtäisiin selvemmäksi, että kysymys on ihmisten kokemuksista ja tulkinnoista ja että varmuus on tulkinnanvaraista. Tekstiin ei siis ole valittu verbaalisia prosesseja eikä mentaalisia prosesseja kuvaamaan ihmisten välistä kommunikointia tai ajattelua. Sen sijaan lopussa nimetään tekstin lähde *STT*. Tietotoimiston mainitseminen on osaltaan luomassa vaikutelmaa uskottavasta ja todenmukaisesta, merkittävästikin uutisesta.³

Maailman kuvaamisessa ja arvottamisessa olennaista on sekin, että susiuutisessa näyttäytyvät niin luonto kuin ihmismaailmakin, vieläpä vastakkain asetettuina. Luontoon kuuluvat susilauma, sudet, pedot; ihmismaailmaa ovat liikenne, tie, asuntojen pihat. Näkökulma on voimakkaasti ihmisen. Tekstissä kuvataan tilannetta ihmisten näkökulmasta, ihmisten kokemuksia tulkiten: sudet vaarantavat ja haittaavat ihmisen toimintaa.

Susiuutisen mukaan luonto tunkeutuu suden hahmossa ihmisen revierille, tielle ja pihoille. Luonto näyttäytyy näiden valintojen perusteella ihmiselle uhkana. *Susien jälkiä on löytynyt aivan asuntojen pihojen tuntumasta.* -

³ Toisaalta pikku-uutisilla tasapäistetään todellisuutta. Nopeasti lukeistavia uutisia tehdään mitä moninaisimmista asioista ja Metro-lehden kaltaiset ”vilkaisujulkaisut” rakennetaan niiden varaan. Tällaisilla jutuilla ja lehdillä tuotetaan ja vahvistetaan myös käsitystä tiedosta kulutushyödykkeenä ja tietynlaista nopean kuluttamisen ideologiaa.

virke antaa ymmärtää, että jälkiä ovat mahdollisesti löytäneet monet ihmiset eri paikoista. Täsmällisemmin ja aktiivisemmin jälkien ”löytämisestä” saati löytäjistä jutussa ei puhuta, mutta *susien jäljet* ja *asuntojen pihat* ovat valintoja, jotka tuovat tekstin maailman lähelle lukijoiden välitöntä kokemusmaailmaa. Jäljet voi aistia, nähdä. Ne ovat siis konkreettisia ja todellisia. Vaikka *tuntumassa* ei tarkoitakaan samaa kuin ”pihoilla”, susiuutinen ei ole ankka.

Uhkakuvaa voimistaa susien nimeäminen *susilaumaksi*. *Laumalla* tarkoitetaan yleensä lähekkäin olevien elollisten olioiden järjestymätöntä joukkoa (PS 1997 s.v. *lauma*). Tässä yhteydessä *susilauma* aktivoi käsitystä haitallisesta ja arvaamattomasta eläinjoukosta. Kysyä sopii, miksi puhutaan *laumasta*, vaikka kyse on jutunkin perusteella ollut *neljästä* tai *kahdesta* eläimestä. *Neljä* mainitaan ensin, koska se perustelee paremmin *lauma*-nimeämistä. Kahden suden kutsumista *laumaksi* on vaikea puolustella maailman kuvaamisen tarpeista; sen sijaan negatiivisen arvottamisen tarpeisiin tällainen nimeäminen sopii hyvin. Tosin ”susiparista” puhuminen voisi aktivoida tässä yhteydessä humoristisia tulkintoja, mikä ei sopisi tekstin kokonaismerkitykseen. Sen sijaan olisi kyllä *lauman* asemesta mahdollista puhua toteavammin vain ”kahdesta ja neljästä sudesta”.

Mielenkiintoinen valinta on myös *pedot*. Se on omiaan tuottamaan uhkan merkitystä, sillä *petoa* käytetään eläimistä puhuttaessa paitsi merkityksessä ’petoeläin’ myös merkityksessä ’hirviö’ (PS 1997 s.v. *peto*). Tavanomainen esiintymisympäristö on esimerkiksi lauseke ”verenhimoinen peto”. Mahdollista olisi olla puhumatta *pedoista* ja puhua edelleen *susista* tai sävyllään toteavammin ”petoeläimistä”.

Muitakin uhkamerkitystä tukevia valintoja tekstissä on: Vieras, muualta tullut ymmärretään toisinaan uhkaksi. Näiden eläinten sanotaan tulleen

Suomeen *Venäjäältä*, idästä.⁴ Epämääräistä uhkamerkitystä aktivoi myös *-skele*-johdin eksistentiaalista oleilun prosessia kuvaavassa verbissä *oleskella*. Yksinäisen suden tarkkaa olinpaikkaa ei tiedetä, joten se voi liikusella kenen tahansa pihojen liepeillä. Ihmiseen viitattaessa *yksinäinen susi* -lauseke tarkoittaa yleensä muista erilleen vetäytyvää, omillaan toimeen tulevaa henkilöä (PS 1997 s.v. *susi*). Yksinäinen susi on siis ihmismaailmasakin outo, poikkeava, ehkä hieman pelottavakin otus.

Susiuutisessa aktivoidaan myös perustavia vastakkainasettelumerkityksiä, joita olen kutsunut ideologisiksi merkityksiksi (Heikkinen 1999). Keskeisimmät vastakohtat ovat 'luonto/uhka/paha' versus 'ihminen/turva/hyvä'. Tätä implisiittistä vastakohtamerkitystä tuottavat tekstissä muun muassa eksplisiittisesti nimetyt oliot, kuten *sudet/pedot* versus *liikenne/asuntojen pihat*.

Tekstuaalinen susi

Visuaalisesti susiuutinen rakentuu helposti havaittavissa olevista jaksoista: otsikko, paikannus, leipäteksti, lähde. Teksti on lehdessä taitettu yhdelle palstalle toisten samanlaisten joukkoon. Näiden puitevalintojen perusteella lukija osaa sijoittaa tekstin alustavasti uutistekstilajiin.⁵

Osiin jakaminen on myös temaattisesti perusteltua. Otsikossa annetaan tekstin yleisen tason teema: tekstissä on kyse susista, tarkemmin siitä, että susilauma on vaarantanut liikennettä. Päätelen nyt alustavasti, että 'susilauma vaaransi liikennettä' on tekstin kantava merkitys, yläteema, johon tekstin ”globaali makrorakenne” (ks. Saukkonen 2001: 42–60) nojaa. Tätä

⁴ Tällä ilmiansuunnalla on joidenkin suomalaisten tajunnassa paha kaiku, historiallisista tai muista syistä. Asennetta kuvaa kuulemani lausahdus ”idästä ei tule muuta hyvää kuin aurinko”.

⁵ Kutsun *puitteiksi* tekstin fyysis-materiaalista esiintymisympäristöä, hahmoa ja paikkaa tekstivirrassa. *Kontekstin* olen varannut tarkoittamaan tekstin abstrakteja ympäristöjä, jotka ovat tulkittavissa tekstistä monitasoisina merkityksinä. (Ks. Heikkinen 2001: 119; myös 2002: 21. Tekstilajin tunnistamisesta ks. esim. Heikkinen 1999: 178.)

yläteemaa varioidaan ja täsmennetään paikannuksin ja ajanilmauksin leipätekstin ensimmäisessä virkkeessä. Tietoa ajasta ja paikasta voi pitää yhtenä yläteemaa täsmentävänä alateemana. Toisessa virkkeessä täsmennetään susien määrä eli tuodaan tekstiin uusi alateema. Kolmannessa virkkeessä kerrotaan lisätieto yksinäisestä sudesta, mikä sekin on uusi alateema. Toisessa kappaleessa tekstiin tuodaan taas uusi alateema: sudet ovat liikkuneet myös asumusten lähellä. Samoin kolmannessa kappaleessa on uusi alateema: tieto susien venäläisestä alkuperästä ja reitistä Suomeen.

Teemarakennetta voisi toki tulkita toisinkin. Koko tekstin teemaksi voisi ajatella ylätason merkityksen 'susihavaintoja Virojoella', jolloin alateemoja olisivat merkitykset 'susista havaintoja tiellä', 'susista havaintoja pihojen lähellä' ja 'havainto susien tulosta Suomeen'. Mahdollinen on myös tulkinta, jonka mukaan tekstin ylimmän tason teema onkin 'sudet/pedot uhkaavat ihmisiä', jolloin alateemoja olisivat 'sudet haittaavat liikennettä', 'sudet tulevat pihojen lähelle' ja 'sudet tulevat Venäjältä'.

Monenlaiset teemarakenteen tulkinnat ovat mahdollisia siitäkin syystä, että tekstissä ei kovin eksplisiittisesti osoiteta lauseiden tai propositioiden välisiä suhteita. Lauseita tai virkkeitä ei kytketä toisiinsa konnektiivein, jolloin temaattisen rakenteen hahmottaminen vaatii runsaasti tulkintaa. (Ks. Saukkonen 2001: 46.)

Tulkitaanpa tematiikkaa niin tai näin, alateemat yhdistyvät toisiinsa ja tukevat yleisemmän tason teemoja lausetemaattisesti ja leksikaalisesti. Useimmissa tekstin lauseiden teemaosissa viitataan susiin. 'Susi' on siis tekstin lauseissa pysyvä teema. Vain ensimmäisen kappaleen kolmannessa virkkeessä teemaosassa *lisäksi alueella* viitataan muualle. *Lisäksi* on tässä tekstuaalista teemaa, kytkös, jonka avulla yhdistetään kaksi virkettä ja alateemaa. Tosin voi ajatella myös, että kyse on samasta 'susien määrä' -alateemasta. Leksikaalisesti tekstissä rakennetaan 'susien', 'liikenteen' ja 'paikkojen' semanttisia kenttiä, mikä on omiaan tekemään tekstistä sisällöl-

lisesti yhtenäisen, koherentin.

Tekstin informaatorakenteessa huomionarvoista on tuttua tarjottava informaatio. Lukijalle tarjotaan tuttua asiana muun muassa se, että kyse on susilaumasta ja että sudet ovat petoja. Uutena informaationa esitetään liikenteen vaarantaminen ja haittaaminen sekä paikka ja aika. Vaarantamisesta ja haittaamisesta ei tehdä lauseteemaa eikä niitä esitetä missään vaiheessa tuttua informaationa, jolloin niitä olisi selitettävä tarkemmin ja niistä olisi annettava täsmällisempää uutta informaatiota: ”Vaarantaminen tarkoitti sitä, että sudet juoksivat tien yli ja autoilijat joutuivat jarruttamaan. Tämä tapahtui kerran/muutaman kerran/useita kertoja. Jne.” Tuttua informaationa esitetään myös löytymisen – vrt. aktiivisemmän ja täsmällisemmän ”löytämisen” – konkreettinen kohde eli suden jäljet, kun taas uutena informaationa esitetään niiden löytyminen pihojen läheltä.

Uutisen olisi voinut rakentaa tekstuaalisesti toisinkin. Tekstin olisi voinut kirjoittaa esimerkiksi tällaisen etenevän lauseteeman varaan: ”Susia nähty E18-tiellä. Kaakkois-Suomessa Vaalimaalle johtavalla E18-tiellä on tehty useita susihavaintoja. Havaintoja ovat tehneet autoilijat, joista osa on kertonut susien aiheuttaneen vaaratilanteita liikenteessä. Vaaratilanteet ovat olleet muun muassa äkkijarrutuksia. Jne.”

Suden tyyli ja laji

Olen kutsunut analysoimaani juttua susiuutiseksi, koska jutussa kerrotaan susista ja se näyttää uutiselta toisten uutisten joukossa. Mutta millainen uutinen susiuutinen on? Entä voiko tällaisen analyysin perusteella sanoa jotakin tekstin tyylistä?

Saukkonen kiteyttää näin: ”Tyyliä on tietyn vakion **vaihtoehtoinen** variaatio, tietyn **sisällön muotoilu** vaihtelevin **osasisällöin**. Variaatio ei ole syno-

nyymistä vaan aina erimerkityksistä. Tyyli on **suhteellinen** käsite ja riippuu siitä, mitä vakiona, invarianttina, pidetään. Samaan tekstilajiin kuuluvia tekstejä voidaan pitää tekstilajin tyyllillisinä variantteina. Saman teeman tekstuaalisia toteutuksia voidaan pitää teeman tyylivariantteina. Tekstin tietyn makrorakenteellisen osateeman muotoilu sen alla olevina osateemoina on vaihtoehtoisia tyyllillistä muotoilua jne.” (2001: 190, lihavoinnit Saukkosen). *Tyylin* käsitteen suhteellisuus antaa tutkijalle vapauden valita tutkimuksensa ”tarkastelutason” (mt. 149).

Edellä tarkastelen susiuutista niin morfeemien, sanojen, lausekkeiden, lauseiden, virkkeiden, kappaleiden ja muiden virkettä isompien jaksojen kuin tekstikokonaisuudenkin näkökulmasta. Analysoin niin ideationaalisia ja interpersoonaisia (temaattisia) kuin informaatorakenteenkin (tekstuaalisia) valintoja siitä näkökulmasta, millaisia merkityksiä valinnoilla aktivoidaan. Toisin sanoen analysoin sitä, millaisia vaihtoehtoja ”kognitiivisessa tekstimaailmassa”, ”tilannekehyksessä” ja ”informaatorakenteessa” olisi ollut (ks. Saukkosen hahmottelemaa *tyylin* määritelmää artikkelin alussa).

Kaikissa analyyseissäni on kyse myös tyylin tutkimisesta. Tekstintutkimuksessa voikin Saukkosen tavoin päätyä siihen, että tyyli on ”holistinen ilmiö, kokonaisuuden konstruoinnin integroiva periaate” (2001: 149). Tekstikokonaisuuksien tutkimuksessa sitä ei siis ole järkevä ohittaa. Teoreettisesta näkökulmasta *tyylin* ansio on juuri sen suhteellisuus: tekstien tyyleistä kiinnostunut tutkija ei voi ottaa *tyyliä* annettuna.

Yleisellä *tyylin* käsitteellä ei ehkä kuitenkaan ole operatiivista käyttöä yksittäisten tekstien valintojen erittelyssä. Mutta sillä voi olla käyttöä kaikentyyppisessä tekstintutkimuksessa erityisesti silloin, kun pyritään selittämään, **miksi** teksti on sellainen, kuin se valintojen erittelyn perusteella on. Tekstiä näet voidaan pitää ”yhtenä mahdollisena tyyli-varianttina kuvitellusta tekstilajista”, kuten Saukkonen pohtii (2001: 145). Saukkosen mukaan ”koko teksti ei voisi sinänsä olla yhtä kuin tyyli ilman suhteutusta johonkin vakioon, in-

varianttiin, tässä siis tekstilajinormiin, jonka variaatio se on” (mp., lihavointi Saukkosen).

Onko susiuutinen todella yksi mahdollinen uutistekstilajin ”tyylimuoto”? Onko susiuutinen siis uutinen, yksi uutisnormin variaatio? Visuaaliselta hahmoltaan ja yleisemmin puitteiltaan susiuutinen noudattaa uutisnormia. Mutta miten muuten?

Näihin kysymyksiin voi yrittää vastata siten, että vertaa susiuutista niihin tekstilajituloksiin, joihin Saukkonen päätyy kielellisen aineistoanalyysin (ns. faktorianalyysin) perusteella. Saukkosen mukaan ”uutinen pitäytyy muihin tekstilajeihin verrattuna kohteensa mahdollisimman objektiiviseen tarkasteluun ja esittää sen mahdollisimman reaalisenä ja spesifisenä, definiittisenä eli tarkkana ajallis-paikallis-energisenä yksittäisenä ilmiönä”. Saukkosen mukaan ”uutisissa puhutaan toiminnoista, tapahtumista, tiloista, vaikuttajista ja eksistenteistä”. (2001: 170–171.) Yleisemmällä tasolla Saukkonen kuvaa uutista näin: Uutiset ovat objektiivisuuteen pyrkiviä äskeisten tapahtumien aika- ja syysuhteisia, kertovia hahmotuksia. Yhtenä uutisen normina voitaneen pitää sitä, että uutinen pysähtyy sellaiseen pintatietoon, joka on periaatteessa kenen tahansa todennettavissa ja siis uskottavaa ja luotettavaa. (Mt. 154–156.)

Susiuutisessa on tunnistettavissa monia niistä piirteistä, joiden yleisyyden Saukkonen osoittaa erottavan uutistekstilajin muista tekstilajeista.⁶ Esimerkiksi asennetasoltaan teksti vastaa monia Saukkosen (2001: 121–126) tuloksista: tekstissä ei ole esimerkiksi välttämättömyyttä tai mahdollisuutta ilmaisevia infinitiivirakenteita, imperatiiveja eikä adversatiivilauseita. Myös informaatiotasoltaan teksti on uutismainen: siinä on muun muassa runsaasti nominaalijäseniä predikaattia kohti (mt. 126–127). Tarkkuustasoltaan teksti

⁶ En nyt pysty arvioimaan sitä, miten tekstilajinormi on mahdollisesti muuttunut 30 vuodessa. Saukkosen aineisto on 1960-luvun lopulta, omani vuodelta 2001. En ota tässä kantaa myöskään siihen, kuinka homogeeninen tai heterogeeninen laji uutinen on: kuinka esimerkiksi ns. pikku-uutiset poikkeavat laajemmista uutisista.

vastaa tavallista uutista muun muassa siinä, että lauseen nominaalijäsenet ovat lokaliteettia ilmaisevia adverbiaaleja eivätkä abstraktia käsitteistystä ilmaisevia predikaatteja (mt. 116).

Toisaalta joiltakin piirteiltään susiuutinen poikkeaa lajinormista: Yksi merkittävimmistä poikkeamista on tekstin spesifisyyteen vaikuttava aikamuotojen valinta. Otsikon aikamuoto on uutismainen imperfekti, mutta leipätekstin lauseet ovat perfektissä. Saukkosen mukaan imperfekti ja pluskvamperfekti ovat perfektinä tarkempia kiinnittäessään toiminnan tai tilan johonkin menneeseen, suhteellisen tarkasti yksilöityyn ajankohtaan. (2001: 115–116.) Tekstissä ei myöskään ole tulevaa hetkeä ilmaisevia presensmuotoja, vaikka futuuri muuten on sanomalehtiutisissa yleinen (mt. 123).

Myös susiuutisen makrorakenne poikkeaa ns. tyypillisen uutisen rakenteesta. Tiedotustutkimuksessa esitetään usein (esim. Huovila 2001: 12), että uutinen rakentuu kolmesta osasta: kärjestä, asiasta ja taustasta. Susiuutisesta puuttuu asiaosa, jossa yleensä kerrotaan ”tarkasti uutisen keskeiset tapahtumat ja seikat omissa kappaleissaan” (mp.). Myös taustaosa on epämääräinen, sillä susiuutisessa ei kerrota, ”miksi ja miten uutisessa kerrottu asia on tapahtunut” (mp.). Kärkeä eli vaarantamista ei siis varsinaisesti tarkenneta eikä taustoiteta. Tämän voisi ilmaista toisin Saukkosen käsittein: yleensä uutisen makropropositionaalisista merkitystyypeistä hallitsevin on konstituenttipari SELITETTÄVÄ – SELITYS (2001: 171), mutta susiuutisen rakenne ei ole tällä tavalla yksiselitteinen. Varsinainen selitettävä asia eli vaarantaminen jää vaille selitystä, eikä teksti lopulta tai ainakaan kiistatta rakennu ’vaarantamisen’ yläteeman varaan.

Merkittävimpänä lajinormista poikkeamana pidän yleisellä tasolla sitä, että tekstin tapahtumat eivät ole ”periaatteessa kenen tahansa todennettavissa” (Saukkonen 2001: 156). Pikemminkin kaikki on uskon varassa: lukijan on vain luotettava, että asiat ovat niin, kuin ne tekstissä esitetään. Hänen on mukisematta hyväksyttävä, että näin – tällaisin tyylivalinnoin – susista on

tapana puhua ja tällaisia uutiset ovat. Hänen ei kuulu epäillä, ovatko uhka-uutiset parempia uutisia kuin uutiset, joissa pärjätään ilman uhkaa. Hänen ei ole syytä kysellä, näyttäytykö ”susiuutisessa” mielipide uutisen vaatteissa.

Aineisto

Metro, 1.2.2001. Oy Metro-lehti Ab, Helsinki.

Kirjallisuus

Halliday, M. A. K. 1994: An introduction to functional grammar. Second edition. Arnold, London.

Heikkinen, Vesa 1999: Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä. SKS, Helsinki.

Heikkinen, Vesa 2001: Teksteihin tunkeutuvat todellisuudet. – Teksti työnä, virka kielenä (Vesa Heikkinen & Pirjo Hiidenmaa & Ulla Tiililä). Toinen painos. 116–214. Gaudeamus, Helsinki.

Heikkinen, Vesa 2002: Virkakieli lumoo ja pelottaa. – Virkapukuinen kieli (toim. Vesa Heikkinen). 7–25. SKS, Helsinki.

Huovila, Tapani 2001: Uutinen rakentaa kriittisesti. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

PS 1997 = CD-Perussanakirja. Edita, Helsinki.

Saukkonen, Pauli 2001: Maailman hahmottaminen teksteinä. Tekstirakenteen ja tekstilajien teoriaa ja analyysia. Yliopistopaino, Helsinki.

* Kiitän kaikkia susianalyysiani kommentoineita, erityisesti Pauli Saukkosta ja Ulla Tiililää sekä tutkimusapulaisia Tuure Hurme, Satu Uosukainen, Heidi Vapaa ja Helena Ässämäki. *

Objektin sijaanvalinnasta

Ebba Askonen

Suomen Kielioppikomitea (1915: 54) määritteli suomen kielen objektiksi ”verbaalisen ilmauksen adjunktiivin, joka ilmaisee sitä, mihin verbin tekeminen välittömästi kohdistuu (toiminnan tai tunteen esinettä, toiminnan tulosta tai tekemisen sisällystä t. j. s.)”.

Tutkimukseni kohteena ovat olleet Oulun korpuksessa esiintyvät nominiobjektit (yhteensä 28 076). Objektin sijajärjestelmässä on morfologisesti kaksi oppositiota: toisaalta ero akkusatiivin ja partitiivin välillä, johon oppositioon sisältyy merkitysero, ja toisaalta ero nominatiivi- ja genetiivimuotoisen akkusatiivin välillä. Morfologisesti vain persoonapronomineilla ja pronominilla *kuka* on itsenäiset akkusatiivimuodot. G. Karlssonin (1966: 16–28) mukaan akkusatiivi on yleisnimitys niille objektimuodoille, jotka ovat oppositiossa partitiivin kanssa. Käytän tällaisista objektimuodoista **akkusatiivi**-nimitystä.

Objektin sijaanvalintaan vaikuttavia tekijöitä

Verbi

Verbin **transitiivisuudella** on ratkaiseva merkitys siihen, että lauseessa on objekti. Verbileksemin rakenteeseen sisältyy tietoa verbin vaatimasta ympäristöstä, verbin valenssista. Valenssin yhteydessä puhutaan usein verbin kyvystä avata ympärilleen paikkoja ja vaatia näiden paikkojen täyttämistä tietynlaisilla määritteillä. Pajusen (1982: 24) mukaan kyse on loogis-semanttisesti predikaatista ja sen argumenteista. Vilkuna (2000: 27) toteaa, että paikkaluku tarkoittaa verbin merkityksen vaatimien paikantäyttäjien (aktanttien) määrää. Paikkaluku on yksi erottava tekijä transitiivisten ja intransitiivisten verbien välillä. Intransi-

tiiviseen eli valenssikäsitteistön mukaan yksipaikkaiseen verbiin liittyy perustapauksissa vain yksi pakollinen, kieliopillisena subjektina toimiva aktantti. Intransitiivinen verbi voi kuitenkin saada objektin, kun verbiin liittyy subjektin lisäksi toinen valenssinmukainen aktantti (objekti), johon subjektin tarkoite kohdistaa toimintansa (*Mies asuu taloan*).

Transitiivinen verbi vaatii subjektin lisäksi toisen pakollisen aktantin, joka toimii objektina. Transitiivinen verbi voi esiintyä myös objektittomana. Lisäksi on verbejä, joilla on sekä intransitiivisia että transitiivisia variantteja. Pentti Leinon (1991: 22–23) mukaan suomen kielessä on vaikea kuvata verbin intransitiivisuutta ja transitiivisuutta merkityksestä riippumattomana syntaktisena piirteenä. Ratkaisevat kriteerit ovat semanttisia: verbin merkityksestä johtuu, ottaako se objektin vai ei. Dynaamiset verbit voivat ilmaista punktuaalista, duratiivista, progressiivista tai iteratiivista toimintaa. Sama verbilekseemi voi esiintyä sekä dynaamisena että staattisena, esimerkiksi *kantaa* ja *kiertää* -verbit.

Hopper ja Thompson (1980: 52–254, 294) pitävät transitiivisuutta lauseen ominaisuutena. Heidän esityksensä mukaan transitiivisuuden aste muodostuu tekijöistä, jotka johtuvat predikaattiverbistä, lauseen modaliteetista ja objektista. Hopper ja Thompson määrittelevät korkean ja matalan transitiivisuusasteen ja luettelevat parametreja, jotka muodostavat nämä asteet. Voisi olettaa, että Hopperin ja Thompsonin kaltainen näkemys lauseen transitiivisuusasteesta voisi yhtenä tekijänä auttaa kuvaamaan sitä, että suomen kielessä sama verbi esiintyy toisessa lauseessa transitiivisena ja toisessa intransitiivisena.

Verbin **merkityspiirteet dynaamisuus ja staattisuus** vaikuttavat objektin sijaanvalintaan siten, että dynaamiset ja staattiset verbit ilmaisevat erilaisia tilanteita. Staattiset verbit kuvaavat pikemminkin olemassaoloa kuin toimintaa. Ne eivät sovellu 3. infinitiiviin inessiiviin, imperatiiviin eivätkä kausatiiviin (*Asunto käsittää kolme huonetta*). Kun olen ottanut laskuihini kerran jokaisen Oulun korpuksen akkusatiiviobjektillisen verbin ja kerran jokaisen partitiiviobjektillisen verbin, niin akkusatiiviobjektillisiä verbejä on 824 ja partitiiviobjektillisiä

973 (yhteensä 1 797 verbiä). Verbeistä 350 esiintyy sekä akkusatiivi- että partiiviobjektillisina, joten eri verbien määräksi jää 1 447. Näistä verbeistä dynaamisia verbejä on 1 417 (97,93 %) ja staattisia 30 (2,07 %).

Vilkuna (2000: 332) toteaa, että verbillä on yleensä **aspektuaalinen perusluonne**, jota suomen kielessä voidaan jonkin verran muunnella objektin sijan ja johdintenkin avulla. Olen luokitellut verbit leksikaalisen **aspektuaalisen merkityksensä perusteella resultatiivisiin, irresultatiivisiin ja resultatiivis-irresultatiivisiin verbeihin**. Resultatiivisuus perustuu verbin kuvaaman toiminnan rajattuuteen ja muutoksellisuuteen (*Mies tappoi koiran*). Irresultatiivisen verbin ilmaiseva toiminta on raajamaton, eikä se aiheuta ratkaisevaa muutosta objektin tarkoitteessa tai sen sijainnissa (*Poika ajaa autoa*). Resultatiivis-irresultatiivinen on verbi, joka voi esiintyä toisessa tilanteessa resultatiivisena ja toisessa irresultatiivisena. Olen luokitellut aineiston verbeistä resultatiivisiksi 375 (25,9 %), irresultatiivisiksi 548 (37,9 %) ja resultatiivis-irresultatiivisiksi 524 (36,2 %) verbiä.

Tilanne

Tarkoitan termillä tilanne sen tilanteen kuvausta, johon puhuja/kirjoittaja sanomallaan viittaa. Tilanne voi olla staattinen tai dynaaminen, kuten verbikin. Staattinen tilanne on jatkuva sekä kestopensa ajan muuttumaton ja homogeeninen, se on pikemminkin olemassa oleva kuin tapahtuva. Dynaaminen tilanne voi olla hetkellinen tai kestävä, ainutkertainen tai toistuva; se tavallaan tapahtuu ja muuttuu. Dynaaminen tilanne voi olla agentin kontrolloima tai ilman kontrollia. (Lyons 1977: 483). Leinon (1991:150–151) mukaan tilanteen ajallisen keston lisäksi tilanteen rakenne, onko tilanteella päätepiste vai ei, vaikuttaa objektin sijanvalintaan.

Aspekti

Kielioppikomitea määritteli aspektin vuonna 1915, mutta aspektia kuvaava termistö ei ole vielä vakiintunut suomen kielessä. Tutkijat käyttävät aspektista erilaisia määritelmiä ja nimityksiä ja tarkastelevat sitä eri näkökannoilta. Aspektia voidaan tutkia sekä sanasemanttisesti että lausesemanttisesti. Sulkala (1996: 168–169) tutkiessaan aspektin ilmenemistä suomen ja viron kielessä mainitsee, että kummassakin kielessä olisi oikeampaa puhua lauseen kuin verbin aspektista.

Esimerkiksi Eeva Kangasmaa-Minn (1985: 444) toteaa, että verbiprosessi voidaan esittää kestoltaan rajallisena (perfektiivinen aspekti) tai rajattomana (imperfektiivinen aspekti), tuloksellisena (resultatiivinen aspekti), tuloksettomana (irresultatiivinen aspekti), päämäärähakuisena (teellinen aspekti) ja päämäärästä piittaamattomana (ateellinen aspekti). Kangasmaa-Minnin esitys osoittaa, miten eri tavoin aspekti voidaan perustella. Tilanteiden erilaiset kuvaukset ja verbi- ja objektilausekkeet vaikuttavat aspektiin.

Tarkastelen aspektia suomen kielen kannalta. Käsitykseni aspektista perustuu eri tutkijoiden näkemyksiin (Comrie 1976: 3–4; Dahl-Karlsson 1976: 29; Hakulinen-Karlsson 1979: 183–185, Sulkala 1981: 23; Leino 1991: 138–147). **Pidän aspektia verbin tekemisen keston ja muutokseen perustuvana ei-deiktisenä käsitteenä.** Tarkoitan verbin tekemisen kestolla kuvatun tilanteen sisäisen aikarakenteen hahmottamista staattiseksi tai dynaamiseksi ja dynaamisena tilanteen päätepisteeseen johtavaksi tai jatkuvaksi prosessiksi. **Ratkaiseva merkitys tilanteen keston lisäksi on tilanteen potentiaalisen päätepisteen olemassaololla ja sen saavuttamisella.** Aspektilla on yhteys verbin tekemisen laatuun, syntaksiin, semantiikkaan, morfologiaan ja pragmatiikkaan.

Aspektikeskusteluissa käytetään yleensä vastakohtapareja. Olen valinnut aspektin vastakohtapareiksi perfektiivisen ja imperfektiivisen aspektin. **Aspekti on perfektiivinen**, kun verbin kuvaama toiminta esitetään muutokselliseksi ja

kestoltaan rajatuksi ja sellaiseen päätepisteeseen johtavaksi/johtaneeksi, josta se ei voi jatkua (*Tyttö silitti paidan*). **Aspekti on imperfektiivinen**, kun verbin ilmaisema toiminta esitetään kestoltaan rajaamattomaksi ja sellaiseksi, ettei se aiheuta ratkaisevaa muutosta objektin tarkoitteessa tai sen sijainnissa eikä johda lopulliseen päätepisteeseensä (*Tyttö silittää kissaa*). (Ks. Comrie 1976: 18).

Perfektiivisen ja imperfektiivisen aspektin ero ilmaistaan suomen kielessä objektin akkusatiivi/partitiivioppositiolla, mutta myös ajan adverbialit ja OSMA osoittavat aspektin luonnetta. Akkusatiiviobjekti on yleensä merkki perfektiivisestä aspektista ja partitiiviobjekti imperfektiivisestä aspektista.

Objektin tarkoite

Suomen kielessä objektin tarkoitteen laatu, jaollisuus/jaottomuus, liittyy tärkeänä tekijänä objektin akkusatiivin ja partitiivin oppositioon (esim. *Söin leipää/Söin leivän*. **Ostin kirjaa/Ostin kirjan*, *Luin kirjoja/Luin kirjat*). Myös verbin ja objektin semanttinen suhde vaikuttaa objektin sijanvalintaan (**Soitan ovikellon*, *Soitan virren*).

Objektin sijanvalinnan säännöt

Objektin akkusatiivin ja partitiivin vaihtelu on suomen kielen lauseopin keskeisiä kysymyksiä. Objektin sijanvalintaa on paljon tutkittu ja määritelty. Olen myös laatinut objektin sijanvalinnan säännöt, jotka osittain perustuvat eri tutkijoiden esittämiin näkemyksiin ja sääntöihin, mutta olen käyttänyt aikaisemmista määritelmistä poikkeavia valintakriteereitä. Perustan sääntöni **verbin piirteeseen [+/-muutoksellinen] ja tilanteen piirteeseen [+/-päätepisteellinen]**.

Tarkoitan verbin piirteellä [+**muutoksellinen**] sitä, että objektin tarkoitteessa

tai sen sijainnissa on tapahtunut ratkaiseva muutos (*Poika särki ikkunan*). Muutos koskee koko lauseen kuvaamaa tilannetta, ei vain objektin tarkoitetta. Piirre **[-muutoksellinen]** tarkoittaa muuttumattomuutta tai muutosta, joka ei ole johtanut lopputulokseen (*Pekka rakastaa Liisaa*).

Termi **teellinen** tarkoittaa tilannetta, joka on saavuttanut potentiaalisen päätepisteensä, josta se ei voi jatkua, ja myös tilannetta, joka ei ole edennyt päätepisteeseensä, mutta voi jatkua päätepisteeseensä asti (Dahl 1981: 81–82). Koska piirre **teellinen** ei ole akkusatiivi- ja partitiiviobjektia erotteleva piirre, merkitsen piirteellä **[+päätepisteellinen]** tilannetta, joka on saavuttanut lopullisen päätepisteensä. Päätepisteen saavuttaminen merkitsee sitä, että menneillään oleva tilanne päättyy ja uusi tilanne alkaa (*Tyttö silitti paidan*). Esimerkissä akkusatiiviobjekti rajaa tilanteen. Tilanteen alku ja loppu ovat erilaisia.

Piirteellä **[-päätepisteellinen]** merkitsen sellaista **teelistä tilannetta**, joka ei ole saavuttanut lopullista päätepestettään (*Tyttö silittää paitaa*), toiseksi **ateelista tilannetta** (*Tyttö silittää kissaa. Paavo rakastaa Liisaa*) ja kolmanneksi staatista tilaa (*Salmi erottaa saaren mantereesta*). Ateelisella tilanteella ja staattisella tilalla ei ole potentiaalista päätepestettä. Tilanteen alku ja loppu eivät poikkea toisistaan.

Akkusatiiviobjektin perussääntö:

Objekti on akkusatiivissa, kun verbi on [+muutoksellinen] ja tilanne on [+päätepisteellinen] (*Mies räjäytti sillan*). Akkusatiiviobjekti johtuu resultatiivisesta verbistä. Objekti voi olla jaollinen tai jaoton. Luontaiselta merkitykseltään irresultatiivinen verbi voi myös saada akkusatiiviobjektin verbin ja siihen liittyvän obliikvin yhteisvaikutuksesta. Verbiin liittyy toiminnan tuloksen ilmaiseva tulosijainen obliikvi tai toiminnan lähtökohdan ilmaiseva erosijainen obliikvi (*Poika ajoi auton talliin*). Obliikvi tuo merkityslisän lauseeseen.

Partitiiviobjektin perussääntö:

Objekti on partitiivissa, kun verbi on [-muutoksellinen] ja tilanne on [-päätepiteellinen] (*Tyttö silittää kissaa*). Luontaisesti irresultatiivinen verbi aiheuttaa objektin partitiivin. Luontaisesti resultatiivinen verbi voi saada partitiiviobjektin, vaikka objektin tarkoite on jaoton, kun verbi ilmaisee menneillään olevaa toimintaa tai resultatiivinen verbi esiintyy irresultatiivisessa infinitiivirakenteessa (*Liikenneneuvos ostaa uutta autoa, *Yleisö lukaisee mainosta*). (T. Itkonen 1975: 9–10). Tämä sääntö kattaa myös kieltolauseen objektin valinnan.

Partitiiviobjektin toinen valintasääntö:

Objekti on partitiivissa, kun resultatiivinen verbi on [+muutoksellinen] ja tilanne on [-päätepiteellinen]. Objektin tarkoite on jaollinen usein (monikollinen). Partitiivi johtuu objektista. Kyseessä on resultatiivisen verbin **kvantifiointitehtävä**. Jaollinen objekti on kaksiselitteinen, sen partitiivi ilmaisee lauseyhteyden mukaan joko objektin tarkoitteen ylijäämän sallivaa paljoutta (*Ostin kirjoja*) tai verbin toiminnan jatkuvuutta (*Syön puuroa*).

Partitiiviobjektin 3. valintasääntö:

Momentaanisen verbin jaoton objekti on partitiivissa, kun verbi on [-muutoksellinen] ja tilanne on [+päätepiteellinen] (- - *hyökkääjä iski Tainiota*). Verbin toiminta ei kohdistu objektitarkoitteen koko alaan.

Valitsemani piirreyhdistelmät vaikuttavat objektin sijaan seuraavasti:

- piirteet [+muutoksellinen] ja [+päätepiteellinen] aiheuttavat **akkusatii-
viobjektin** (*Mies räjäytti sillan*). Seuraavat piirreyhdistelmät aiheuttavat **parti-
tiiviobjektin**:

- [-muutoksellinen] ja [-päätepiteellinen] (*Pekka rakastaa*)

- [+muutoksellinen] ja [-päätepiteellinen] (*Sotilas räjäytti siltoja*)

- [-muutoksellinen] ja [+päätepiteellinen] (*Pekka tönäisi Liisaa*).

Viimeinen piirreyhdistelmä soveltuu lauseisiin, joiden kuvaaman [+päätepiteellisen] tilanteen alku- ja lopputilanne eivät poikkea toisistaan.

Objektin sija- ja valintaa voi testata. Jos lauseeseen soveltuu **inessiivimuotoinen ajan adverbiaali**, mutta objektinsijainen määrän adverbiaali (**OSMA**) ei käy, niin objekti on akkusatiivissa ja **aspekti on perfektiivinen** **Tyttö silitti hetken paidan*, mutta *Tyttö silitti hetkessä paidan*. Jos taas **OSMA** käy, mutta **inessiivimuotoinen ajan adverbiaali** ei käy, niin objekti on partitiivissa ja **aspekti on imperfektiivinen** **Tyttö silitti hetkessä kissaa*; **Tyttö silitti hetkessä kissan*; *Tyttö silitti hetken kissaa*.

Olen testannut laatimani säännöt Oulun korpuksen esimerkeillä, jotka ovat todellisissa tilanteissa käytettyä kieltä. Esimerkkieni puhujat/kirjoittajat ovat valinneet sanomaansa objektin sija- ja valinnan. Olen lähtenyt tutkimisessäni olettamuksesta, että resultatiivisen verbin objektin sija on akkusatiivi ja irresultatiivisen verbin partitiivi. Tutkimukseni vahvistaa tätä käsitystä. Testaukseni perusteella olen todennut, että pääosa objektin sija- ja valinnasta esimerkkiaineistossani on tapahtunut sääntöjeni mukaisesti. Aineistossani on kuitenkin verbejä, joiden objektin sija- ja valinta poikkeaa sääntöistäni. Ensinnäkin odotuksenvastaisesti akkusatiiviohjettillisina esiintyvät staattista tilaa ilmaisevat verbit (- -, *että lammen omistaa metsähallitus*). Terho Itkonen (1974 (1976): 183) nimittää täten käytäytyviä verbejä kvasiresultatiivisiksi verbeiksi. Tällaisia verbejä on aineistossani 21.

Toisena ryhmänä ovat resultatiiviset verbit, jotka esiintyvät odotuksenvastaisesti partitiiviohjettillisina. (*Isä nosti allasta ylemmäksi ja ylemmäksi*). Verbin kuvaama toiminta ei ole saavuttanut vielä potentiaalista päätepiteettään. Objektin tarkoite on jaoton, joten kyse ei ole partitiivin kvantifiointitehtävästä. Tällaisiin lauseisiin voi lisätä partitiiviohjettillisestä huolimatta inessiivimuotoisen ajan adverbiaalin tai myös määränilmauksen (*Nostin hetkessä kättä. Nostin hiukan kättä*). Lisäksi ovat tapaukset, joissa verbin kuvaama toiminta on saavuttanut

päätepisteensä (*Miehet vaihtovat rataa*). Tällaisiin tapauksiin määränilmaus ei sovellu, mutta ajan adverbiaali käy (*Miehet vaihtovat hetkessä rataa*).

Verbien polysemia tulee tutkimuksessani esille siten, että verbilekseemi, jolla on eri merkityksiä, voi esiintyä erilaisia tilanteita kuvaavissa lauseissa. Eeva Kangasmaa-Minn (1977: 5) toteaa, että sama verbi on sovellettavissa erilaisiin kehyspiirteisiin. Hän antaa esimerkit saman verbin varianteista: *Riitta laski korin maahan. Aurinko laski mereen. Roope laski rahojaan*. Viimeisen esimerkin kanssa samoihin kehyspiirteisiin sijoittuva *laskeskella*-verbi edustaa eri verbiä: *Roope laskeskeli rahojaan*.

Antero Niemikorven (1991: 346–349) mukaan tutkimustulokset osoittavat, että taajuudenmukaisen jakauman alkuun kasaantuvat runsaimmin merkityksiä sisältävät sanat. Niemikorven luettelossa, jossa on viidenkymmenen suomen kielen yleisimmän sanan merkitysten määrät, aineistoni verbeistä ovat mukana: *ottaa* (114), *pitää* (40), *saada* (44), *tehdä* (14), *käyttää* (12) ja *antaa* (12). (Merkitysten määrät suluissa). Näillä verbeillä on tutkimusaineistossani runsaasti sekä akkusatiivi- että partitiiviobjekteja.

Kun olen poiminut tutkimusaineistostani kaikki sellaiset verbit, joiden frekvenssi on yli 20, niin verbeistä vain *hylätä*, *hyväksyä*, *unohtaa* ja *lopettaa* esiintyvät yksistään akkusatiiviobjektillisina, mutta 25 verbiä esiintyy vain partitiiviobjektillisena.

Olen verrannut tutkimukseni 100 suurifrekvenssisimmän verbin frekvenssejä Suomen kielen taajuussanaston tuloksiin kauno- ja tietokirjallisuudessa sekä radio- ja sanomalehtikielessä. Kaikki muut verbit esiintyvät taajuussanaston jokaisessa pääluokassa, mutta *käsitellä*-verbi ei esiinny kaunokirjallisuudessa.

Tutkimukseni vahvistaa käsitystä siitä, että taajasti esiintyvät verbit omaavat erilaisia merkityksiä ja voivat siten esiintyä erilaisia tilanteita kuvaavissa lauseissa. Erilaiset tilanteet puolestaan vaikuttavat objektin sijanvalintaan ja ob-

jektin semanttiseen rooliin.

Tutkimukseni perusteella näyttää siltä, että suomen kieli suosii hiukan partitiivia objektin sijana. Koko Oulun korpuksen sanoista 3,09 % on akkusatiiviobjekteja (Säily 1976: 42) ja 3,45 % partitiiviobjekteja. Korpuksen objekteista 47,23 % on akkusatiivissa ja 52,77 % partitiivissa. Suhde on samantapainen kuin Hakulisen ja Karlssonin (1979: 182) tutkimuksessa. Aineistoni eri verbeistä (1 447) akkusatiiviobjektillisia on 32,78 %, partitiiviobjektillisia 43,05 % ja sekä akkusatiivi- että partitiiviobjektillisia 24,19 %.

Objektin sijanvalintaan voi antaa selkeän ja lyhyen ohjeen, joka kattaa tavanomaisen kielenkäytön: **Kun verbin ilmaisema toiminta on aiheuttanut ratkaisevan muutoksen objektin tarkoitteessa tai se sijainnissa ja lauseen kuvaama tilanne on saavuttanut sellaisen päätepisteensä, josta se ei voi jatkaa entisenlaisena, objekti on akkusatiivissa, muulloin partitiivissa.**

LÄHTEET

- Askonen, Ebba 2001: Objektin aspektuaalinen sijanvalinta. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja N:o 19. Oulun yliopisto, Oulu.
- Comrie, Bernard 1976: Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems. Cambridge Text books in Linguistics. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dahl, Östen 1981: On the definition of the telic-atelic (bounded-nonbounded) distinction. – Tense and Aspect (toim. Philip Tedeschi ja Annie Zaenen). Syntax and Semantics 14. 79–90. Academic Press, New York.
- Dahl, Östen–Karlsson, Fred 1976: Verbien aspektit ja objektin sijamerkintä: vertailua suomen ja venäjän välillä. – Sananjalka 18. 28–52.
- Hakulinen, Auli–Karlsson, Fred: 1979: Nykysuomen lauseoppia. SKST 350.

Helsinki.

- Hakulinen, Lauri 1966: Polysemiasta. – Sananjalka 8.
- Hopper, Paul J.–Thompson, Sandra A. 1980: Transitivity in grammar and discourse. – *Language* 56. 251–299.
- Itkonen, Erkki 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. WSOY, Helsinki.
- Itkonen, Terho 1974 (1976): Erään sijamuodon ongelmia. *Opuscula instituti linguae Fennicae Universitas Helsingiensis* 53. Separatum ex: *Suomalainen Tiedeakatemia: esitelmät ja pöytäkirjat 1974 (1976)*. 173–217. Helsinki.
- 1975: Ergatiivisuutta suomessa II. – *Virittäjä* 79. 31–65.
- Kangasmaa-Minn, Eeva 1977: Verbien piiloderivaatiosta. – *Sananjalka* 19. 5–25.
- 1985: Suomen verbi-ilmausten kvantiteetista ja kvaliteetista. – *Virittäjä* 4. 429–444.
- Karlsson, Fred 1980: *Johdatusta yleiseen kielitieteeseen*. Kolmas painos. Gaudeamus, Helsinki.
- Karlsson, Göran 1966: 'Akkusatiivi' suomen kieliopin terminä. – *Virittäjä* 70. 16–28.
- Kielioppikomitea 1915: *Kielioppikomitean komiteamietintö N:o 6*. Helsinki.
- Larjavaara, Matti 1991: Aspektuaalisen objektin synty. – *Virittäjä* 95. 371–408.
- Leino, Pentti 1991: *Lauseet ja tilanteet. Suomen objektin ongelmia*. SKS, Helsinki.
- Lyons, John 1977: *Semantics*. I–II. Cambridge University Press, Cambridge.
- Niemikorpi, Antero 1991: *Suomen kielen sanaston dynamiikkaa*. ACTA WASAENSIA No 26 *Kielitiede* 2. Universitas Wasaensis. Vaasa.
- Pajunen, Anneli 1982: *Suomen kielen verbien leksikaalinen kuvaus*. *Lisensiaaintyö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, Turku.
- Penttilä, Aarni 1965: *Suomen kielioppi*. Toinen, tarkistettu painos. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Saukkonen, Pauli 1971: *Kieli ja konteksti*. – *Aika* 7/1971. 414–417. Helsinki.
- 1982: *Oulun korpus. 1960-luvun yleiskielen tutkimusmateriaali*. Oulun

- yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 1, Oulu.
- Saukkonen, Pauli–Haipus, Marjatta–Niemi, Antero–Sulkala, Helena 1979: Suomen kielen taajuussanasto. WSOY, Porvoo.
- Schot-Saikka, Päivi 1990: Der Partitiv und die Kasusalternation. Zum Fall Partitiv in der finnischen Syntax (herausgeber: Harald Haarman unter Mitwirkung von János Puszta). Fenno-Ugrica 12. Hamburg.
- Sulkala, Helena 1981: Suomen kielen ajan adverbien semantiikkaa. Acta Universitatis Ouluensis, Series B. Humaniora 8. Philologia No 3. Oulun yliopisto, Oulu.
- 1996: Expressions of aspectual meanings in Finnish and Estonian. – Estonian: Typological Studies I (ed. Mati Ereht). 165–225. Department of Estonian of the University of Tartu, Tartu.
- Säily, Erkki 1976: Akkusatiiviobjekti 1960-luvun suomen yleiskielen lajeissa. Pro gradu -työ. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos.
- Vilkuna, Maria 2000: Suomen lauseopin perusteet. Kotimaisten kielten tutkimuslaitoksen julkaisuja 90. Oy Edita Ab, Helsinki.
- Yli-Vakkuri, Valma 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku.

Viisikymmentä paperikääröä

eli mitä vielä voisi tutkia

Irmeli Pääkkönen

Tarkoitukseni on tässä esitellä aineistoja, jotka mielestäni kaipaisivat jatkotutkimusta. Kyse on yliopistonlehtori Carl Niclas Keckmanin (1793–1838) papeista, joita Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoissa ja eräissä muissakin paikoissa säilytetään. Ne kuuluvat niihin ”viiteenkymmeneen suureen kirjekuoreen”, ”femtio konvoluter”, jotka Carl Niclas Keckmanin perikunta lahjoitti SKS:lle, kun seuran pitkäaikainen sihteeri kuoli vuonna 1838. (SKS:n pöytäkirja 16.3.1840 §4.)

Viime aikoina on herännyt melkoinen kiinnostus varhaisnykysuomen vaiheen tutkimukseen. Esimerkiksi Turussa on jo muutaman vuoden ajan kokoontunut asiasta kiinnostuneiden ryhmä. Päähuomio on siellä kohdistunut sanaston tutkimukseen, mutta myös mm. varhaisiin suomalaisiin naiskirjailijoihin. Näissä puitteissa on ilmestynyt myös opinnäytetöitä.

Oma kiinnostukseni CNK:n elämäntyöhön heräsi sattumalta, mutta pysyvänä. Saatuaani aikaan hänen suppean elämäkertansa – silti laajemman kuin yksikään aikaisempi on – ja ulos painosta myös hänen kirjekokoelmansa kommentteineen, jäi vielä paljon tehtävää. Muutamissa esitelmissä olen yksityiskohtaisemmin kertonut Keckmanin toiminnasta suomen kielen kehityksen ja viljelyn eri aloilla. Nämä tarkastelut ovat unholassa kongressijulkaisujen uumenissa, mutta hauska niitä oli kirjoittaa. Paljon on silti vielä kertomatta.

Kannattaako yhden ihmisen papereita näin tarkkaan selata? Onko tämän merkimiehen – kukaan ei sano: suurmiehen – elämäntyö tosiaan niin kauas kantava ja nykyajan ihmiselle tärkeä, että se pitäisi yksityiskohtaisesti julkaista? Olen

paljon pohtinut tätä asiaa, yrittänyt nousta siitä ihmettelystä, minkä uppoaminen Keckmanin paperien sekaan on synnyttänyt, ja tarkastella asiaa ulkopuolisesti.

Vastaukseni on alustavasti myönteinen. Jos yksi henkilö edustaa oman aikakautensa ajattelua niin kokosydämisesti kuin kaverini CNK, voi häneen tutustumalla myös tutustua kokonaiseen aikakauteen. Kunnioitettu edesmennyt vastaväittäjäni Matti Suojanen puhui minulle kerran innostuneena yksilön kielen tutkimisesta, sen merkityksestä ja menetelmistä. Tämäkin tukenani olen valmis väittämään, että Keckmanin tutkimuksen jatkuminen maksaisi vaivan. Tuloksena olisi ymmärtääkseni suomen kielen kehittämisen ja tutkimisen alkuvaiheiden oppihistoriallinen näköala. Eikö se kannattaisi raivata?

Näen tutkimuksen laadultaan lähinnä deskriptiivisenä. Minkä verran sitä voidaan yhdistää myöhemmin syntyneisiin koulukuntiin ja ajattelun malleihin sekä kielen analyysin tapoihin, riippuu yksittäisistä kohteista. Voimme kartoittaa, minkälaiselta kielitieteelliseltä taustalta Keckman lähti liikkeelle: millaisen koulutuksen hän oli saanut, mitä kirjoja hänellä oli käytettävissä, keitä muita kielentutkijoita keskustelukumppaneina. Jo tämä voi viedä varhaisnykysuomen aikakauden ytimeen, ja lisää ajateltavaa syntyy, kun tarkastellaan, mitä ahkera oululaissyntyinen yliopistonlehtori aineksistaan irrotti. Hänen kannanottonsa oikeinkirjoitusasioissa, hänen kritiikkinsä ajan kielioppinäkemyksiä kohtaan ja hänen oman kielenkäyttönsä valinnat eivät mielestäni keskity vain hänen persoonansa ympärille vaan paljastavat sen uran, jota pitkin suomen kielen kehittämisessä lähdettiin etenemään.

Kun ajatellaan kielemme tutkimuksen nykyistä vaihetta, voidaan maamme eri tutkimusyksiköille, jopa yksilöille, antaa sellaisia luonnehtivia epiteettejä, jotka rajaavat niiden tai heidän toimintaansa kielitieteen saralla. Ajattelemme lauseopin tutkijoita, sanastoväkeä, murremiehiä, kielenopetuksen erikoistuntijoita. Tai vielä käytännönläheisemmin: suomentajia, lehtimiehiä, opettajia, kirjastomiehiä, alan seurojen toimihenkilöitä. Nykyajan ihmisen on vaikea muuttaa tällaista näkötorvirykelmää suuntaamaan kaikki kohti yhtä henkilöä, monitoi-

mimiestä. Ensi ajatuksena tulee mieleen, että työn on täytynyt olla hyvin pinnallista, haparoivaa, tulosten satunnaisia.

On välttämättä muistettava, että 1800-luvun alkupuolella suomen kielen ajatteleminen ei ollut yhtä eriytyntä kuin meidän aikanamme. Oppineisuus sinänsä oli käsite; kaikki Keckmanin ajan opiskelijat suorittivat ensin teologisen tutkinnon. Kun joku erikoistui suomalaisen rahvaan kieleen, hänen tutkimusalaansa epäilemättä pidettiin toissijaisena, joskin hänen käytännön kielitaitonsa tuli hyvään tarpeeseen. Vielä kielitaitokin oli kuin yhtenäinen möykky: kun Keckmanin suomen kielen taitamista arvioitiin viranhakuprosessissa Helsingin Keisarillisen Aleksanterin yliopiston konsistorissa, todettiin hänen taitavan suomea hyvin sekä suorasanaaisessa että runon muodossa.

Jonkin verran kehiteltynä oli suomen kielen osalta vanhastaan ollut lakikieli ja kirkkokieli, sitten 1820-luvun alusta lehtikieli (von Becker ja Keckman) sekä kaunokirjallinen ilmaisu, nimittäin kalevalamittainen ja uudempi kansanrunous, tosin lähinnä suullisessa muodossa, ja aloitteleva fiktiivinen proosakirjallisuus (Keckman). Murteiden ja kirjakielen erottelu ei jälkimmäisen vakiintumattomuuden vuoksi ollut mitenkään selkeää, ja sellaista käsitettä kuin sivistyneistön puhesuomi eli puhuttu yleiskieli ei ollut siitä syystä, että sivistyneistö puhui ruotsia.

Voidaan siis aukoilla noita viittäkymmentä kääroä sillä mielin, että melkein kaikki ajateltavissa olevat suomen kielen tutkimuksen ja käytön alat jollakin tapaa pilkistävät esiin. Valtaosa papereista on syntynyt sinä aikana, jolloin CNK toimi Helsingissä suomen kielen ensimmäisenä yliopistonlehtorina; osan kirjoistaan ja toivottavasti papereistaankin hän sai pelastetuksi Turun palosta v. 1827, jolloin hän erään aikalaiskirjeen mukaan (Immanuel Ilmoni A. I. Arvidsonille) kuitenkin menetti viisi kuudesosaa hyvästä kirjastostaan. Seuraavassa esittelen eräitä opinaloja, joita kääroistä löytyy ja joita voisi tutkia, jos tutkijalla on pelkäämätön mieli, paljon uteliaisuutta ja hyvä suurennuslasi. Olisi ruotsin kieleen suostumisestakin paljon apua; ainakin sitä näitä käärojä tutkies-

saan jonkin verran oppii.

Käännökset

Kielestä toiseen kääntäminen oli Keckmanille tavallaan toinen luonto. Jo Turun-ajalta on säilynyt tekstejä, joita hän käänsi. Auran kalenterissa, Selma-föreningin vuosina 1817 ja 1818 ilmestyneessä kulttuurikalenterissa, on hänen ruotsinnoksiaan kreikasta ja saksasta. Eräässä yksityiskirjeessä hän käänsi vitsejä saksasta ruotsiksi. Sittemmin hän suomensi juttuja Turun Wiikko-Sanomiin ja Oulun Wiikko-Sanomiin. Tätä lehtikielen käännösaineistoa ei tietääkseni ole tunnistettu eikä julkaistu. Joitakin eläinaiheisia artikkeleita on julkaistu hänen nimellään myöhemmissä lukukirjoissa. Millaista suomea hän kirjoitti, tuottiko suomenkielisen luonnontieteellisen sanaston löytäminen ongelmia, ja mistä hän sai käsiinsä alkutekstin? Oliko kyseessä käännös- vai toimitustyö?

Valtava suomennosurakka oli Kultala-nimisen kansankertomuksen kääntäminen saksasta. Se ilmestyi vuonna 1834 SKS:n julkaisusarjan ensimmäisenä osana ja levisi 1800-luvulla neljänä painoksena. Olen eräässä esitelmässä pinnallisesti havainnoinut tämän teoksen kieliasua. Paljon tarkempi kontrastiivinen tutkimus ansaitsisi mielestäni tulla tehdyksi. Tutkijan ei muuten tarvitse alkaa selata Kultalaa; olen kirjoittanut teoksen levykkeelle, ja se on liitetty Kotimaisien kielten tutkimuskeskuksen aineistoihin, joten sitä voi käsitellä tietokoneen avulla. Mielestäni Kultala on vaikuttanut niin paljon suomen kielen myöhempiin viljelijöihin, Aleksis Kiveä myöten, että sitä toki kannattaisi tarkastella. Olen tosiaan ihmetellyt sitä, että Aleksis Kiven tutkijat eivät ole iskeneet kiinni Kultalan antamiin esikuviin.

Keckmanin kuolinpesän papereissa mainitaan saatavien joukossa palkkio ”käännöksestä suomenkieliseen almanakkaan”. Kannattaisi varmaan laatia pieni tutkielma siitä, millaisia kirjoituksia almanakassa vuosittain julkaistiin ja mikä tai mitkä niistä ovat Keckmanin suomentamia. Kerran asiaa alustavasti

selaillessani huomasin monien artikkelien olevan talonpojille tarkoitettuja, maanviljelyä edistäviä opetuskirjoituksia. Miten Keckman mahtoi selviytyä tämän alan terminologiasta?

Keckmanin käännöstyötä koskevien papereiden enemmistö on kuitenkin ruotsinnoksia. Hän teki nämä käännökset opetustyötänsä silmälläpitäen. Kaksi pääryhmää on erotettavissa. 1) CNK oli tutustunut tuolloin muodikkaaseen hamiltonilaiseen kielenopetusmenetelmään. Sitä varten kirjoitettiin opeteltavan kielen teksti harvoille riveille, ja rivien väliin sijoitettiin opiskelijan äidinkielellä tehty käännös, kuitenkin noudattaen opeteltavan kielen sanajärjestystä ja rakenteita. Keckman suunnitteli hamiltonilaista oppikirjaa, jonka avulla ruotsinkielinen sivistyneistö olisi voinut opetella suomea. Tätä tarkoitusta varten hän ensin käänsi ruotsiksi Gananderin eläinsadut, satoja käsinkirjoitettuja sivuja. Ehkä hän huomasi, ettei Gananderin käyttämä ruotsinvoittainen ja vanhentunut suomi enää vastannut kielenopetuksenkaan tarpeita, kun hän siirtyi valitsemaan suunnittelemaansa lukemistoon uudempia tekstejä, mm. artikkeleita Turun Wiikko-Sanomista ja muistakin suomeksi ilmestyneistä teksteistä. Hän käsitteli tällä tavoin myös melkoista joukkoa suomalaisia sananlaskuja. Parikin kysymystä odottaisi ratkaisua tässä kohden: minkä verran Keckman näki käännettävänä olevan suomenkielisen tekstin virheellisyydet ja yritti niitä oikoa – siitä on esimerkkejä – ja millä tavoin hän tulkitse ruotsiksi suomenkieliset sanat ja rakenteet. Mitä svetisismejä hän suvaitsi?

2) Kansanrunousluentojaan varten Keckman käänsi tavattoman määrän julkaistua kansanrunoutta: Vanhan Kalevalan, Lönnrotin neljä Kantele-vihkoa ja Topeliuksen Suomen kansan vanhoja runoja ynnä myös nykyisempiä lauluja. Hän ei pyrkinyt runomittaan, vaan säkeittäiseen, tarkkaan suorasanaiseen ruotsinnokseen. Tämä laaja aineisto on SKS:n kansanrunousarkistossa. Se on toki numeroitu, mutta minun tietääkseni sitä ei ole sen enempää tarkasteltu. Olisi kyllä mielenkiintoista selvittää, minkä verran Keckman ymmärsi runokieltä, joka suurelta osin perustui itäsuomalaisiin murteisiin. J. L. Runeberg saattoi runomitalle Kalevalan runoja, mutta hänen suomen kielen taitonsa ei läheskään

riittänyt; hänellä piti olla apunaan Keckman, joka suullisesti tulkitsi runoilijalle Kalevalaa.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa säilytteillä olevien papereiden joukossa on kyllä myös runomittaista ruotsinnosta, mahdollisesti Keckmanin toisilta kopioimaa. Mukana on paljon sellaista aineistoa, johon CNK on merkinnyt: ”Lönnrotin papereista”. Kyllä kai nämä kaikki on vertailtu Lönnrotin säilyneisiin muistiinpanoihin? Keckmanin omia kansanrunomuis-tiinpanoja on varsin vähän, sillä Keckman ei ollut kenttätyöntekijä. Hänen työpanoksensa annettiin kirjoituspöydän ääressä. Eräällä arkilla on kuitenkin muutama sananparsi, jotka Keckman on kaikei kirjoittanut muistiin Oulussa käydessään. Hän on merkinnyt ne oululaisiksi, ja parissa on tiedonantajakin mainittu: *Kyllä pyytävä kalan saa, kyllä nukkuva unen näkee. Kuin mies vanhane, niin tarha (umgängeskretsen) pienenee. Kuin pojat ovat pienemmäl-länsä niin lintu (äiti) on laihemmallansa. Vuosi vanhan vanhattaa, kaksi lapsen kasvattaa. Maltaa köyhä keittää, vaan ei jähdyttää* (Stadsfiskal Lavonius i Uleåborg). *Vuorolla vieraisa käydään, harvoin hyvää tehdään* (Fredr. Sove-lius i Brahestad). Kotipaikkansa tunteva kirjoittaja on varustanut yhden sanan-laskun omalla huomautuksellaan: *Itä-tuuli itku tuuli, vaimoin valitus tuuli; Länsi-tuuli lämmin tuuli, miehet kotia tuopi.* (”Passar bra i Uleåborg derifrån man seglar bäst med östlig vind och dit man kommer bäst med vestlig vind.”)

Vanhoissa kieliopissa oli tapana esittää selvitys myös suomalaisen runomitan säännöistä. Keckmanillakin on ollut sanansa sanottavana asiasta niissä väli-huomautuksissa, joita hän teki omistamaansa Judénin kielioppiin. Kirja on vä-lilehtineen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistossa. Eräässä yhteydessä Keckman mm. huomauttaa, ettei suomen kielessä ole edullista käyttää loppusointua: ”Sluttrimmet kan svårligen användas i finska språket, i anseende till deras mångfaldiga flexioner, derföre vore lämpligare att söka i språket införa grekiska och romerska versslag”.

Kansanrunoluentoja varten Keckman on myös kirjoittanut valtavan määrän si-

vuja, joissa hän selostaa sanojen merkityksiä ja kommentoi runonsäkeitä. Tämä siis mainittujen ruotsinnoksien lisäksi. Kukaan ei liene jaksanut näitä tiheään kirjoitettuja papereita tarkastella.

Kieliopillista analyysia

Keckmanin kieliopillisista kannanotoista on lueteltava useammanlaisia dokumentteja. 1) Jonkun kirjoittamat muistiinpanot hänen luennoistaan. Tämä käärö on tullut SKS:n arkistoon C. O. Borgin papereista. Keckman luennoi käyttäen oppikirjana Reinhold von Beckerin kielioppia, joten muistiinpanojen tekstiä voisi verrata siihen kieliopin niteeseen, joka oli Keckmanin oma. Hän teki tapansa mukaan lyijykynällä merkintöjä tekstin oheen. Kirja on Helsingin yliopiston opiskelijakirjastossa. Keckman kirjoitti myös muutamia liuskoja käsitävän luettelon kriittisiä huomautuksia ja lisäyksiä von Beckerin kielioppiin. Tämä lista on ollut Lönnrotin ja Thomsenin hallussa, nykyisin SKS:n kirjallisuusarkistossa.

2) Varsin runsaasti on Keckmanin merkintöjä hänen omistamansa Judénin kieliopin välilehdillä. Näistä ilmenee esimerkiksi hänen kantansa oikeinkirjoituskysymyksiin: ”Den här citerade regeln angår orthographien ej dialekterne, hvar och en dialekt bör ju, då den skall nyttjas, äfven blifva skrifven såsom man talar den samma.” Muutamissa muissakin yhteyksissä Keckman ilmaisee kantaansa murteita kohtaan. Hän asettaa niille vastakohtaksi kuolettavan kirjaimen, ”den dödande bokstafven”. Judénin kieliopin loppusivuilla on Keckmanin täydennys: laajahko käsin kirjoitettu luku, joka on otsikoitu ”Syntax”. Onko joku syntaksin tutkija lukenut sen, ja mitä siitä olisi sanottavaa?

Virkansa puolesta Keckman antoi lausuntoja ainakin kahdesta suomen kieliopista: Kirkkoherra J. S. Strahlmannin saksankielisen kieliopin hän suoraan sanoen tyrmäsi, sen saamasta julkisesta tunnustuksesta huolimatta, perustellen arvosteluaan kielen ominaisuuksilla, joita kieliopin tekijä ei ollut ensinkään ta-

junnut. Salmilaisen Grigorij Okuloffin pappisseminaarilaisten oppikirjaksi laatiman venäjänkielisen kieliopin hän sen sijaan katsoi tarkoitukseen sopivaksi. Itse hän opettaessaan käytti mielestään parasta, Reinhold von Beckerin kielioppia. Millaiseen kieliopilliseen näkemykseen hänen kannanottonsa perustuvat? Keckmanin virallisten lausuntojen konseptit ovat tallella arkistossa.

4) Varsinaiset kieliopintutkijan hampaansa Keckman osoitti viransaantia varten laatimassaan väitöskirjassa. Siinä hän paitsi osoittaa perinpohjaisen lukeneisuutensa myös analysoi varsin oivaltavasti suomen kielen passiivia, refleksiivistä taivutusta ja refleksiivijohdinta, jonka hän yhdisti taivutukseen. Väitöskirjaansa varten hän oli tehnyt poimintoja – yli 40 lehteä – suomenkielisestä tekstistä, erityisesti verbien käytöstä. Verbien muoto-opin tutkijoille saattaisi tässä olla jotakin vartenotettavaa.

Sanastotyö

Kun suomen kirjakielen kehittäjät olivat saaneet oikeinkirjoituskysymyksensä suunnilleen ratkaistuksi, alkoi mittava sanaston kartutus. Varsinkin sanomalehtityössään Keckman oli kokenut, miten välttämätöntä oli kehittää eri elämäntilanteiden sanastoa. Hänen itsensä sepittämiksi sanoiksi mainitaan Martti Rapolan luettelossa (Sanojemme ensiesiintymiä 1960) vain muutamia. Useimmat niistä ovat käytössä Kultalassa. Sana ovat: *ylhallitus* (1830), *kirjoitusvirhe*, *käytäntö*, *neliääninen*, *ulkonäkö*, *velkaantua* (1834), *vuosikokous* (1836), *kielioppi* sekä *tunne* (1837). Luetteloon on vielä lisättävä verbi *ruotsintaa*, jonka Keckman lanseeraa eräässä kirjeessään. Varmaan muitakin ensiesiintymiä voisi löytää, kun ensin olisi selvitetty, mitkä sanomalehtitekstit ovat Keckmanin kirjoittamia.

Keckmanin tavoite oli palvella suomen kielen käyttäjiä laatimalla uusi sanakirja. Tätä varten hän luki ja sanasti suomeksi ilmestynyttä tekstiä – ehkä tässä voisi käyttää kokonaisobjektia, niin laaja hänen työmaansa näyttää olleen. Tieteellisen perinpohjaisesti hän on merkinnyt vanhojen sanakirjojen välilehdille

poinmintonsa ja niiden lähteet. Tiedämme, että Lönnrotilla oli näistä Keckmanin pohjatöistä suurta apua omaa sanakirjaansa tehdessään. Keckmanin tekemää sanakirjatyötä kannattaisi kuitenkin selvittää jollakin tavoin: mitkä esimerkiksi olivat hänen sanastuseriaatteensa, mihin pohjautuivat sanojen saamat merkitykset ja niiden käyttöyhteydet. Nyt kun Renvallin sanakirjan molemmat Keckmanille kuuluneet kappaleet ovat ihmeellisen sattumuksen jälkeen SKS:n tallessa – toinen osa kirjallisuusarkistossa, toinen kansanrunousarkistossa – olisi kokonaiskuva mahdollista muodostaa.

Sanaluetteloista mielenkiintoisin on varmaankin se, jonka Keckman ja Lönnrot yhdessä laativat: Keckman lähetti Lönnrotille kysymyksiä kansanrunojulkaisujen ja Mehiläisen sanoista, ja Lönnrot täydensi luettelon selityksillään. Onko joku sukeltanut näiden listojen syvyyksiin? Tietääkseni ei ole. Kuitenkin voisi olla kiintoisaa selvittää, mitkä sanat olivat Keckmanille vaikeita. Olisivatko ne ehkä maantieteelliseltä levikiltään itämurteisia? Selittikö Lönnrot ne aina niin kuin ne nykytietämyksen mukaan selitetään?

Kirjat

Silloin tällöin Keckmanin töitä tutkiessani olen ilahtuneena saanut tarttua hänen omaan kirjaansa. En ole kirjastoalan tuntija, mutta silti minua aina on haluttanut kirjoittaa tutkielma aiheesta ”Erään kirjaston vaiheet”. Voisi selvittää, mitä teoksia Keckmanin kirjastoon kuului, sen huutokauppaluettelon mukaan, joka on Åbo Akademin käsikirjoitusarkistossa. Perunkirjoituksiin liitettiin tuohon aikaan erillinen kirjaluetelo, ja kirjat myytiin sitten usein huutokaupalla. Olisiko Turun palossa tuhoutuneista kirjoista mitään tietoa saatavissa tukholmalaisen palovakuutusyhtiön luetteloista? Entä merkittiinkö yliopiston kirjastossa tuohon aikaan muistiin, mitä kirjoja kukin oli lainannut?

Muutenkin Keckman askaroi paljon kirjojen parissa: hänen ensimmäinen työpaikkansahan oli yliopiston kirjastossa, sekä Turussa että Helsingissä. Hänen

laatimansa on myös ensimmäinen luettelo suomen kielellä painetuista kirjoista. Sitä hänen esimiehensä Pipping sitten käytti oman kuuluisan luettelonsa pohjana. Opiskeluajan kirjeenvaihdosta paljastuu innokas kirjojen välittäjä. Ilmeisesti Keckmanilla oli tuttavien parissa bibliofiilin maine, joka sai kirjoista tietoa tarvitsevan kääntymään hänen puoleensa, kuten esimerkiksi Keckmanin kirje C. G. Westzynthiukselle 9.3.1824 osoittaa.

Olisi mielenkiintoista ja oppihistoriallisesti valaisevaa voida ymmärtää, millainen asema Keckmanin tuntemalla kirjallisuudella oli eri alojen kirjallisuustarjontaan verrattuna. Läksin kerran selvittämään asiaa toisesta suunnasta. Tehdesäni esitelmää Keckmanin sukukieliä käsittelevistä luennoista halusin ensin ottaa selville, mitä alan kirjoja yleensä oli olemassa ja Keckmanin ulottuvilla, mitä lähdeteoksia hän siis olisi voinut luentojaan varten käyttää. Vertaileva kielitiedehän oli hänen aikanaan vielä varsin alkuvaiheessaan. Oppihistoriallisen teoksen avulla sain puristetuksi pienen luettelon: oli olemassa neljä mahdollista kirjaa. Helsingin yliopiston kirjastossa oli niistä kaksi. Kun tarkastelin niitä lukusalissa, sain nähdä, että toisessa olikin Keckmanin oma nimikirjoitus ja hänen lyijykynällä tehdyt merkintänsä; toisessa ei nimeä ollut, mutta merkinnät muistuttivat kovasti samaa tuttua lukijaa. Oma elämykseni oli tuolloin se, ettei avulias kirjojen välittäjä vielääkään ole lakannut lähettämästä tarpeellisia kirjoja kollegoilleen.

Elämäkerrallisia arvoituksia

Keckmanin persoona peittyi aika tavalla hänen työnsä alle. Yhtään ainoaa omaisille tai sukulaisille lähetettyä kirjettä ei ole löytynyt. Aivan varmasti niitä on kuitenkin ollut, ja jos jaksaisi tarpeeksi kauan selata vanhoja kirjekokoelmia, niistä saattaisi ehkä jotakin tulla esille. Kenties perikunta on kuitenkin päättänyt hävittää tämän aineiston pitäen sen julkistamista tarpeettomana. Olisiko asiasta mainintoja suvun papereissa? En ole tutkinut Keckmanin sisarpuolten papereja, sikäli kuin niitä missään onkaan. Ehkä tällaisen aineiston löytyminen oli-

sikin turhan intiimiä. Ei ole tarpeen tirkistellä tullakseen tuntemaan Keckmanin: häneen tutustuu riittävän hyvin niiden viidenkymmenen paperikäärön avulla. Joskus siellä vilahtaa yllättävä asia. Mitä ihmettä tarkoitetaan sanonnalla ”Onko puuro kypsää?” Se on ainoa viesti pienessä kirjelapussa, joka sitten on tullut uusiokäyttöön jonkin tieteellisemmän muistiinpanotarpeen vuoksi. Miksi sama kysymys on toisessa lappusessa ruotsiksi? Turha kysymys, mutta tällaiseen saa varautua, kun vanhoja papereita selailee.

Sen sijaan moni muukin haluaisi minun lisäksi tietää, missä Keckman asui silloin, kun hänen luokseen 16. maaliskuuta 1831 kokoontui Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustajajoukko. Olisihan paikalla sijaitsevaan rakennukseen nyt mahdollista kiinnittää asiasta kertova muistolaatta. Taas pitäisi tutkia pesänselvityspapereita, joista ilmenee asunnon vuokranmaksut ja rästitkin. Sijainti vain ei ole kaikin osin selvä, vaan vaatisi tutustumisen Helsingin kaupungin kaavoitukseen ja korttelijakoon sekä tonttien omistajiin.

Vielä yksi ongelma: mitä tapahtui sille ainoalle alkuperäiselle piirroskuvalle, joka Carl Niclas Keckmanista on tiettävästi tehty? Miksi se on Museoviraston kuva-arkistosta 1940-luvulla ”kaseerattu”? Missä olosuhteissa siitä otettiin huono valokuvajäljennös, joka on Helsingin yliopiston arkistossa? Ja miksi eri teoksissa on julkaistu toisistaan vähän poikkeavia, mutta kuitenkin samaan peruskuvaan pohjautuvia Keckman-profiileita? Ja eikö J. J. Pippingsköld, joka oli tunnustettu karrikatyyrien piirtäjä, koskaan tehnyt kuvaa opiskeluaikansa läheisestä ystävästä?

Mitä pitemmälle mennään, sitä enemmän avautuu kysymyksiä, joiden selvittely johtaisi muuallekin kuin Carl Niclas Keckmanin jälkeenhäittämiin papereihin. Monien alojen tutkijoille riittäisi puuhaa jo niiden viidenkymmenen tiheään kirjoitetun paperikäärön parissa, jotka täyttävät runsaan metrin verran arkiston hyllytilaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkiston holveissa ja ottavat oman tilansa myös kansanrunousarkiston kaapeissa. Kaikkea on mahdotonta selvittää, osa pikkutiedon tutkimisesta ei nykynäkemyksen mukaan

edes kannata. Uskon kuitenkin vakaasti, että oman aikamme suomen kielen aseman ja olemuksen ymmärtäminen kasvaa, kun pyritään sisälle myös siihen aatemaailmaan, jonka pohjalta kiellemme varhaiset kehittäjät lähtivät suurtyöhönsä.

Pohjoisen suomen kielen tutkimus Oulun yliopistossa

Harri Mantila

Tallennus

Pohjoisen suomen kielen tutkimus on aina ollut yksi oululaisen fennistiikan painoaloista. Laitoksen perustamisesta (1966) lähtien Oulussa on kerätty materiaalia erityisesti pohjoisista murteista. Tallennustyötä ovat tehneet kaikki laitoksen opettajat. Etupäässä murreaineistojen keruusta on vastannut kuitenkin professori Matti Pääkkönen, jonka ominta tutkimusala on Oulun seudun murteen tutkimus. Hänen lisäksi murrenauhoitteiden kokoelmaa on kartuttanut professori Helena Sulkala. Aineistojen keruuseen ovat osallistuneet myös opiskelijat, jotka cum laude -töinään ovat nauhoittaneet yleensä kotiseutunsa murretta tai myöhemmin myös sosiaalimurteita ja muuta puhekieltä. Kokoelmat ovat karttuneet myös pro gradu -töitä varten kerättyjen aineistojen myötä. Oulun nauhoitearkiston (ONA) pohjoisten murteiden kokoelma käsittää nykyisellään jo noin 4 000 tuntia. Puhekielen ja sosiaalimurteiden nauhoitteiden tuntimäärä on noin 1 300. Näiden lisäksi arkistossa on saamen kielen ja lapsenkielen nauhoitteita sekä jonkin verran kulttuurihistoriallisia nauhoitteita. Kaiken kaikkiaan ONA:n laajuus on yli 7 000 tuntia.

Laitoksen kokoelmat käsittävät myös nimistö- ja sanastokokoelmia. Näitä ovat keränneet pääasiassa opiskelijat harjoitustöinään, mutta myös henkilökunta on osallistunut keruuseen. Paikannimikokoelma käsittää nykyisin jo 32 500 lippua, ja sanastokokoelmien laajuus on 10 000 lippua. Erityisesti nimistön ja muotoopin keruussa on kunnostautunut lehtori Marketta Harju-Autti, joka on luovuttanut Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Nimiarkiston kokoelmiin 13 600 nimilippua. Nämä kaikki on kerätty Lapin läänin alueelta. Lisäksi hän on laatinut Kittilän muoto-opin kokoelman. (Ks. www.oulu.fi/suosalo/ ja

[www.kotus.fi/aineistot/nimiarkisto/.](http://www.kotus.fi/aineistot/nimiarkisto/))

Murteentutkimus

Matti Pääkkönen väitteli Oulun seudun murteesta Helsingin yliopistossa vuonna 1971. Hänen väitöskirjansa käsittelee klusiilien astevaihtelusuhteita, ja teoreettiselta ja metodiselta otteeltaan se liittyy Suomessa pitkälle kehitettyyn nuorgrammaattiseen traditioon. Tämä sama linja on jatkunut sittemmin laitoksessa tehdyissä pro gradu -tutkimuksissa, joista ensimmäinen oli Terttu Myllylahden vuonna 1982 valmistunut Kalajoen murteen erityispiirteitä käsittelevä työ. Tähän tutkimusperinteeseen on liittynyt sittemmin 14 pro gradu -työtä, joissa on tutkittu lähinnä keski- ja peräpohjalaisia murteita. Keskipohjalaisista murteista on tutkittu Kälviän, Kannuksen, Sievin, Kalajoen ja Oulaisten murretta, etelämpää savolaiskiilasta on tutkittu Vimpelin ja Lappajärven murretta, ja peräpohjalaismurteiden alueelta kuvauksen piiriin ovat päässeet Alatornio, Keminmaa ja Salla. Lisäksi Kainuun murrealueelta on kuvattu Puolangan murretta.

Murteentutkimuksen alalta laitoksessa on tarkastettu myös yksi väitöskirja. Se on Harri Mantilan vuonna 1992 valmistunut jälkitavujen vokaalienvälisen *h:n* variaatiota peräpohjalaismurteissa kartoittava tutkimus, joka teoreettisesti ja metodisesti poikkeaa edellä mainituista ja soveltaa myös sosiolingvistiikan tutkimustapoja. Tekeillä on Marketta Harju-Auttin Rovaniemen murretta käsittelevä väitöskirjatutkimus. Laitoksessa on oltu kiinnostuneita myös peräpohjalaismurteiden synnystä ja Peräpohjolan ja Lapin varhaisimmista itämerensuomalaisista murrekontakteista, ja alalta on ilmestynyt muutamia artikkeleita.

Murteiden äänne- ja muoto-opin lisäksi laitoksessa on tutkittu murteiden sanastoa ja jonkin verran syntaksiakin. Sanaston puolelta ensimmäinen pro gradu -työ oli Eija Tähden *hän-* ja *se-*pronomiinien käyttöä suomen murteissa käsittelevä työ (1978). Sittemmin on tutkittu esimerkiksi Oulun koululaisslangia, Ou-

nasrinteen sairaalan henkilökunnan slangia sekä varsinaisen murreosanaston puolelta suomuraimen ja harmonikan nimityksiä. Yksi keskeinen tutkimusaihe murreosanaston puolella on ollut kansanrunojen sanaston levikkisuhteiden selvittäminen. Nämä työt ovat kiinnostavia myös kansanrunouden tutkimuksen kannalta, koska runojen erityissanaston levikkien perusteella on pystytty valottamaan runotoisintojen kulkeutumista seudulta toiselle. Töiden materiaali on poimittu Suomen kansan vanhat runot -teoksesta, ja tähän mennessä ovat valmistuneet tutkimukset (valmistumisjärjestyksessä) Hailuodon, Nivalan, Ylivieskan, Kauhavan, Kiuruveden, Reisjärven, Kärämäen, Sotkamon, Kestilän ja Oulun läänin Pyhäjärven runoista sekä Koillismaalta kerätyistä loitsuista.

Murteiden syntaksia käsittelevistä pro gradu -töistä ensimmäinen oli Maarit Sihvomaan tutkimus monikon persoonamuotojen käytöstä suomen murteissa (1977). Myöhemmin on tutkittu esimerkiksi Pajalan murteen kaasussyntaksia. 1990-luvulla laitoksessa oli lehtori Irmeli Pääkkösen johdolla käynnissä hanke, jossa selviteltiin murteiden relatiivilauseita, erityisesti pronominiin *joka* ja *mikä* valintaa. Hankkeesta ovat valmistuneet tutkimukset Oulun seudun sekä perä- ja keskipohjalaisten murteiden relatiivilauseesta. Yksi tutkimus käsittelee kansanrunojen relatiivilauseita. Murteita on lähestytty vielä monin muinkin tavoin. Erikseen kannattaa vielä mainita kaunokirjallisuuden murteenkäyttöä koskeva tutkimus. Tämän alan esikoinen on Ritva Toropaisen tutkimus Ilmari Kiannon teosten vienalaispiirteistä (1975). Myöhemmin on tutkittu muiden muassa Teuvo Pakkalan, Jaakko Tervon ja Rosa Liksomien kieltä. (Pohjoisten murteiden ja puhekielen tutkimuksen historiaa laitoksessa vuoteen 1986 saakka on esitelty Marjatta Haipuksen samana vuonna toimittamassa raportissa sivuilla 16–18.)

Puhekielen muutos ja variaatio

1970-luvulla Suomessa alkoi puhutun suomen kielen sosiolingvistinen tutkimus. Vanhojen kansanmurteiden ajateltiin tuolloin olevan tasoittumassa rajun

kaupungistumisen seurauksena. Ajateltiin, että oli syntymässä uusi yleispuhesuomi ja että toisaalta oli syntymässä uusia sosiaalimurteita. (Esitutkimusraportti 1976: 11–12.) Suomen Akatemian rahoituksen turvin perustettiin vuonna 1975 projekti Nykysuomalaisen puhekielen murros, jossa näitä asioita haluttiin selvittää. Hankkeessa olivat mukana Turun, Tampereen ja Jyväskylän yliopistot. Suunnitteluvaiheessa myös Oulu oli mukana, ja Matti Pääkkönen toi tämän tutkimussuuntauksen tuoreeltaan myös Ouluun. Tästä tulikin sittemmin se puhutun kielen tutkimuksen laji, jota Oulussa on eniten harrastettu, ja samoin kuin perinteisemmänkin dialektologian tutkimuksessa kohteena on ollut pääasiassa juuri pohjoisessa puhuttu suomi eli lähinnä keski-, pohjois- ja peräpohjalaiset murteet sekä Kainuun murre. Joitain yksittäisiä töitä on tietysti tehty myös muiden alueiden puhekielestä.

Puhekielen muutosta ja variaatiota kartoittavista opinnäytteistä on ensimmäinen Heleena Kiviojan vuonna 1979 valmistunut pro gradu Äänne- ja muoto-opillisia havaintoja eri-ikäisten nivalalaisten puhekielestä. Kaikkiaan puhuttua suomea sosiolingvivistisestä näkökulmasta käsitteleviä pro gradu -töitä on tähän mennessä valmistunut jo 37 kappaletta. Lisensiaatintöitä on tarkastettu kaksi (Mantila 1987, Zaman-Zadeh 1996). Näistä tutkimuksista suurimmassa osassa on tarkasteltu puhekielen muutosta näennäisaikamenetelmän avulla, eli niissä on verrattu toisiinsa eri ikäryhmien käyttämää kieltä. Toisena keskeisenä muuttujana on ollut sukupuoli. Kielenoppaiden määrä on Oulussa ollut suurempi kuin muissa yliopistoissa tehdyissä töissä. Haastateltavia on yleensä ollut 30, kahdessa pro gradu -tutkimuksessa jopa 60 (Häyhä 1991, Zaman-Zadeh 1995). 1990-luvun loppupuolelta lähtien kielenopasmääriä tosin on pienennetty.

Professori Matti Pääkkönen vastasi pohjoisen puhekielen tutkimuksesta aina eläkkeelle siirtymiseensä saakka (1994). Tutkimusta on kuitenkin Pääkkösen viitoittamalla tiellä jatkettu innokkaasti. Puhekielen muutosta ja variaatiota kartoittavien töiden tuloksista on koottu vuonna 1997 tutkimusraportti Pohjois-suomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio (toim. Seija Makkonen ja

Harri Mantila). Siinä on paitsi koottu yhteen Oulussa saadut tutkimustulokset myös verrattu niitä muualla saatuihin tuloksiin. 1990-luvun kuluessa puhekielen tutkimuksen näkökulmat ovat laajentuneet, ja uusia haasteita ovat olleet esimerkiksi reaaliaikaisen muutoksen kartoittaminen ja erilaiset murteisiin ja puhekieleen liittyvät asenteet.

Puhekielen reaaliaikaisen muutoksen tutkimiseen alkaa nykyään olla hyvät mahdollisuudet, koska vanhimmat nauhoitteet ovat 1960-luvun lopusta. Neljäkymmentä vuotta voidaan kielen elämässä pitää jo sellaisena ajanjaksona, jonka kuluessa monia muutoksia voidaan havaita. Laitoksessa onkin valmistunut jo neljä sellaista pro gradu -tutkimusta, joiden aineistoksi on nauhoitettu 1990-luvun lopussa puhekieltä sellaisilta alueilta, joilta on ollut käytettävissä myös 1960-luvulla kerättyä aineistoa. Näistä vanhin on Marianne Atsingin työ Sodankylän murteen muuttumisesta (1997). Lisäksi reaaliaikaista muutosta on tutkittu Sotkamon, Kalajoen ja Pyhäjoen aineistoista. Näissä töissä on noussut esiin aivan uusia haasteita puhutun kielen muutoksen tutkimukselle. Aiemmin nimittäin tutkittiin murteiden tasoittumista, ja näkökulma oli aina sellainen, että ajateltiin yleiskielen ja muutamien muiden yleistyvien puhekielisyyksien valtaavan alaa murteen omilta piirteiltä. Reaaliaikaista muuttumista koskevat tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että murteissamme tapahtuu koko ajan edelleen myös sellaisia muutoksia, jotka ovat riippumattomia yleiskielestä tai puhekielen muuttumisen yleisistä tendensseistä. Näiden tutkimus on tulevaisuudessa erityisen tärkeää, ja laitoksessa onkin tekeillä yksi väitöskirjatyö tältä alalta. Se on Hannu Heikkisen Kajaanin ja Oulun seudun puhekielen reaaliaikaista muuttumista koskeva tutkimus.

Murteen tiedostaminen ja sen suhde murteen käyttöön ja säilymiseen on Seija Makkosen pro gradu -tutkimuksen aihe (1997). Tämä työ on merkinnyt myös uuden näkökulman avaamista pohjoisen suomen tutkimukseen. Puhekielen muuttumisen tendenssit näyttävät nimittäin entistä selvemmin liittyvän erilaisiin identiteetti- ja asenneseikkoihin, ja näiden tutkimukseen onkin viime aikoina laitoksessa panostettu. Mainittujen alojen lisäksi on tietysti ollut monia muita-

kin aiheita ja suuntauksia. On tutkittu esimerkiksi Ouluun muuttaneiden eteläpohjalaisten ja tornionjokivartisten opiskelijoiden kielellistä sopeutumista ja tervehdysfraasien tilanne- ja käyttäjävariaatiota.

Pohjoiset vähemmistökielet

2000-luvun alku on merkinnyt uusia näkökulmia myös pohjoisen suomen kielen tutkimukselle. Ennen suomen kielen peräpohjalaiseksi murteeksi nimitetty meänkieli on vuoden 2000 huhtikuusta saakka ollut yksi Ruotsin virallisesti tunnustetuista vähemmistökielistä. Myös Pohjois-Norjan kveenit ovat saaneet etnisen vähemmistön statuksen ja ovat meänkielisten tavoin alkaneet tuottaa omakielistä kirjallisuutta. Laitos on viime vuosina hakeutunut aktiivisesti yhteistyöhön näiden uusien kirjakielten kehittäjien ja tutkijoiden kanssa. Näkyvin saavutus tällä alalla on ollut Pohjoismaiden ministerineuvoston rahoittama hanke *Networking in peripheral language research and higher education between the Nordic countries and the neighbouring states*, jossa mainittujen uusien kirjakielten lisäksi on tutkittu inkerinsuomea, karjalaa, vepsää, eteleäviroa, liiviä ja ruotsinsuomea. Oulun yliopiston suomen kielen jaos koordinoi hanketta, ja vastuullisena johtajana toimi professori Helena Sulkala. Hankkeesta on ilmestynyt laitoksen sarjassa kolme tutkimusraporttia (Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 15, 18 ja 20). Professorit Sulkala ja Mantila ovat viime vuosina julkaisseet monia artikkeleita vähemmistökielten suunnittelun alalta, pari gradua on valmistunut ja jatkotutkimushankkeita on viireillä.

Pohjoisten vähemmistökielten tutkimus on johtanut myös yhteistyöhön Oulun ja Lapin yliopistojen yhteisen tutkijakoulun kanssa. Monitieteinen Pohjoisen hyvinvoinnin, terveyden ja sopeutumisen tutkijakoulu on toiminut vuoden 2002 alusta lähtien, ja tällä hetkellä siinä on viisi opetusministeriön rahoittamaa tutkijankoulutuspaikkaa. Suomen kielen jatko-opiskelijoista Niina Määttä valmistelelee väitöskirjaansa tässä tutkijakoulussa. Hänen aiheensa on vienankarja-

lan kielen muutos ja variaatio. Näin laitoksessa aiemminkin vähin harrastettu vianantutkimus saa jatkoa.

Raija Matikaisen kveenien kielikontakteja selvittelevä väitöskirjatyö etenee myös tiiviissä yhteydessä Pohjoisen hyvinvoinnin, terveyden ja sopeutumisen tutkijakoulun kanssa. Suomen ja saamen kielen kontaktia ei ole paljon tutkittu, vaikka saamen kieli ja saamelaiskulttuuri on vuodesta 1970 ollut laitoksessa oppiaineena. Marjut Aikion vuonna 1988 tarkastettu väitöskirja Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä kuitenkin käsittelee Vuotson porosaamelaisten kielenvaihtoa vuosina 1910–1980.

Kirjoitettu kieli

Pohjoinen suomi ei tarkoita pelkästään puhuttua kieltä. Jo varhaisnykysuomen kaudella ilmestyi nimittäin Oulussa maamme kolmanneksi vanhin suomenkielinen sanomalehti Oulun Wiikko-Sanomia (perustettiin 1829). Sen kieltä on tarkasteltu tähän mennessä kolmessa pro gradu -työssä. Myös Rantsilan kapalaisen Christfrid Gananderin sanakirja on viime aikoina ollut kiinnostuksen kohteena. Elina Palola valmistelee paraikaa väitöskirjaa Gananderin kansanrunojen loppu-*k*:sta. Tietyllä tavalla pohjoisen kirjoitetun suomen vaiheisiin liittyy myös oululaissyntyisen Carl Niclas Keckmanin elämäntyöhön kohdistuva tutkimus. Keckman oli maamme yliopistolaitoksen ensimmäinen suomen kielen lehtori. Emeritalehtori Irmeli Pääkkönen on tähän mennessä julkaissut jo kaksi Keckmania käsittelevää monografiaa.

Oma lukunsa kirjoitetun pohjoisen suomen tutkimuksen historiassa on Lassi Kujanpään vuonna 1997 tarkastettu väitöskirja Kristillinen saarna, joka on funktionaalis-historiallinen analyysi Pohjoisen suuren herättäjän Lars Leevi Laestadiuksen saarnoista. Jonkin verran pohjoisuusnäkökulma on vielä ollut esillä laitoksessa tehdyissä kriittistä tekstintutkimusta edustavissa töissä. On tutkittu esimerkiksi paikallislehtien puhekielisyksiä ja pohjoisuuden ideolo-

giaa. Tämän alan töitä on ohjannut yliassistentti Markku Varis.

Paikannimet

Laitoksessa on harrastettu myös onomastiikkaa, ja alalta on valmistunut 16 opinnäytettä. Ensimmäinen on Jouko Vahtolan sivulaudaturtyö Tornionjoen saarennimet vuodelta 1978, ja pro gradujen esikoinen on Marketta Harju-Auttin Simojärven vesistönnimet vuodelta 1982. Menetelmänä oululaisessa paikannimistön tutkimuksessa on käytetty Eero Kiviniemen kehittämää luokittelumallia, ja tutkimusalueena on tässäkin ollut lähinnä Oulun ja Lapin läänin alue, mutta muutamia töitä on tehty sekä etelämpää (Humppila, Pietarsaaren maalaiskunta) että pohjoisempaa (Yykeä). Tutkimusalueet ovat olleet mainittujen lisäksi (valmistumisjärjestyksessä) Kuhmon Lentiira, Oulun Sanginjoki, Nivalan Nivalankylä, Haapajärven Ylipää, Vihannin Kuusirati, Vaalan Oterma, Taivalkosken Metsäkylä, Rovaniemen kaupunki, Suomussalmen Hossa, Pudasjärvi, Rantsila ja Kittilän Sirkka. Paikannimien lisäksi on tutkittu esimerkiksi Oulun ja Raahen ravitsemisliikkeiden nimiä. Tekeillä on Ritva Toropaisen väitöskirjatutkimus Oulun kaavanimistöstä.

Lopuksi

Pohjoista suomea on tutkittu Oulun yliopistossa jo lähes neljänkymmenen vuoden ajan. Lähestymistavat ja materiaalit ovat vaihdelleet ajan suuntausten mukaisesti. Tuloksia on syntynyt paljon, ja nykyään oululainen murteiden ja puhutun kielen variaation tutkimus on kansallisesti tunnettua ja tunnustettua. Tulevaisuuden haasteita alalla on paljon, mutta tässä esitetystä katsauksesta käy ilmi, että Pohjois-Pohjanmaan, laitoksen kotimaakunnan, murteen tutkimusta ei Pääkkösen jälkeen ole juurikaan tehty. Tämä onkin varmasti yksi niistä alueista, joilta tulevaisuudessa on odotettavissa opinnäytteitä ja muutakin tutkimusta. Tällä hetkellä ovat ajankohtaisia monet sellaiset seikat, jotka tekevät pohjoisen

suomen tutkimuksesta entistäkin olennaisempaa. Näitä ovat murteiden arvostus ja yhä laajeneva kirjallinen käyttö sekä pohjoisen suomea lähellä olevat kieli-vähemmistöt, jotka etsivät oikeuksiaan omaan kieleen ja identiteettiin. Pohjoisen suomen kieli kaikissa muodoissaan pysyy tulevaisuudessa vankasti laitoksen tutkimusohjelmassa.

Lähteet

Esitutkimusraportti 1976: Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimus.

Tutkijaryhmä Heikki Paunonen, Aila Mielikäinen ja Matti Suojanen.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kotisivut.

(www.kotus.fi/aineistot/nimiarkisto/)

Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen kotisivut.

(www.oulu.fi/suosalo/)

Oulun yliopisto, suomen ja saamen kielen laitos 1986. Toimittanut Marjatta Haipus.

Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio 1997. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Toimittaneet Seija Makkonen ja Harri Mantila.

Karjalan kielten tutkimus Oulun yliopistossa

Niina Kunnas

Artikkelini alussa luon katsauksen karjalan kielten tutkimuksen alkuvaiheisiin ja yleiseen tutkimushistoriaan. Tämän jälkeen selvitän Oulussa tehtyä karjalan kielten tutkimusta. Esittelen myös siirtokarjalaisten kieleen keskittyvät opin- näytteet, vaikka niissä tutkimuksen kohteena ovatkin suomen murteet – kie- lenoppaat ovat kuitenkin kotoisin luovutetun Karjalan alueilta. Lopuksi pohdin, mikä merkitys karjalan kielten tutkimuksella on nykyisin.

Juhlaseminaarin päiväsankarit, emeritusprofessorit Pauli Saukkonen ja Matti Pääkkönen sekä emeritalehtori Irmeli Pääkkönen, ovat kaikki osoittaneet työs- sään kiinnostusta karjalan kieliä ja niiden tutkimusta kohtaan.

Pauli Saukkonen (1956) tarkastelee pro gradu -tutkielmassaan suomen murtei- den ja muiden itämerensuomalaisten kielten ohella karjalan kielten nominikan- taisen *myö*-sanueen merkitys- ja muoto-oppia. Saukkonen on nauhoittanut kymmeniä tunteja kannakselaismurteita ja kirjoittanut artikkelin **Raudun mur- teen piirteistä**. Kaksiosaisessa väitöskirjassaan Saukkonen (1965, 1966) tar- kastelee muiden itämerensuomalaisten kielten ohella karjalan kielten tulosijain- finitiivirakenteiden historiaa.

Matti Pääkkönen on kirjoittanut arvostelun Karjalan kielen sanakirjan ensim- mäisestä osasta (1971) ja Pertti Virtarannan teoksesta **Vienan kyliä kiertä- mässä** (1980). Pääkkönen (1990) on myös käsitellyt artikkelissaan tyypillistä karjalan kielen piirrettä, passiivin käyttöä monikon 3. persoonan funktiossa. Pääkkönen on nauhoittanut lukuisten muiden murteiden ohella Koiviston mur- retta.

Irmeli Pääkkönen on esitellyt legendaarisilla Kalevala-kursseillaan Karjalasta kerättyjen runojen syntysijat perinpohjaisesti. Lisäksi hän on kirjoittanut artikkelin Suomen merkittävimmän karjalan kielten tutkijan, akateemikko Pertti Virtarannan elämäntyöstä (I. Pääkkönen 1997).

Taustaksi mainittakoon, että olen kirjoittanut kandidaatin- ja pro gradu -tutkielmani vienalaismurteista (Määttä 1998 ja 2000a). Tutkimukseni kohteena molemmissa opinnäytteissä ovat jälkitavujen A-loppuiset vokaaliyhtymät ja niiden kehitys. Olen myös julkaissut artikkelin **Jälkitavujen A-loppuisten vokaaliyhtymien kehitys vienalaismurteissa morfologisen diffuusion kannalta** (Määttä 2000b), ja paraikaa valmistelen samasta aiheesta väitöskirjatutkimusta.

1. Karjalan kielten tutkimuksen juuret

1700- ja 1800-lukujen taitteessa Henrik Gabriel Porthan kehotti nuoria tutkijoita tekemään tutkimusmatkoja itäisiä sukukieliä puhuvien kansojen pariin. Porthan uskoi, että sukukielet häviäisivät pian ja niiden puhujat assimiloituisivat venäläisiin. Taustalla vaikutti kansallisromantiikka ja pyrkimys selvittää Suomen kansan menneisyys. Sukukielten tutkimus tähtäsi ennen muuta suomen kielen alkuperän paljastamiseen, ja sen ajateltiin herättävän suomalaisten kansallisen itsetunnon, minkä taas nähtiin olevan ehdotonta kansakunnan säilymiselle. Sukukieliin kohdistunutta tutkimusta rahoitti usein Pietarin tiedeakatemia, koska suomalaisten kansallisen herätyksen katsottiin kääntävän suomalaiset pois ruotsalaisuudesta. (Saarinen 1993: 15–16, 18.)

1.1. Tutkimusmatkailijoita ja Karjalan kielen sanakirja

Muun muassa Eino Leskinen (1937) ja Eila Sassi (1994) ovat kirjoittaneet kattavasti karjalan kielen tutkimuksen historiasta, joten tyydyn tässä esittelemään

vain tärkeimmät Karjalassa liikkuneet tutkimusmatkailijat ja **Karjalan kielen sanakirjan** synnyn.

1800-luvulla ja 1900-luvun alussa useat suomalaiset kielentutkijat tekivät tutkimusmatkoja nykyiseen Karjalan tasavaltaan ja Sisä-Venäjälle karjalan kielisaarekkeisiin Tverin ja Tihvinän alueille. 1800-luvun tärkeimpiä tutkimusmatkailijoita Karjalassa oli E. V. Ahtia, jonka keräämät valtavat sanakokoelmat kattavat lähes puolet Karjalan kielen sanakirjan aineistosta. Tärkeitä sanakirjan kannalta ovat myös K. F. Karjalaisen kokoelmat muun muassa Uhtualta ja Juho Kujolan kokoelmat Sisä-Venäjän kielisaarekkeista. (Kotus.) Arvid Genetz teki 1800-luvulla tutkimusmatkoja Vienassa ja Aunuksessa, ja matkojen tuloksena syntyi kaksi merkittävää karjalan kielen tutkimusta: **Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä** (1880) ja **Tutkimus Aunuksen kielestä** (1884).

Tärkeintä karjalan kielen murre-sanakirjaa, Karjalan kielen sanakirjaa, alettiin laatia nykyisennimisellä vuonna 1930 Eino Leskisen johdolla. Sotien aiheuttaman tauon (1940–1955) jälkeen sanakirjatyö aloitettiin uudelleen vuonna 1955, jolloin Pertti Virtarannasta tuli päätoimittaja. (Sassi 1994: 51.) Matti Pääkkönen työskenteli Karjalan kielen sanakirjassa ajanjakson 1.10.1958–31.12.1963 ja kirjoitti muun muassa sanakirjan ensimmäisen osan (A–J) *f*-alkuiset sana-artikkelit yhdessä Eero Kiviniemen kanssa (KKS 1968: LXXV, LXXVII). Karjalan kielen sanakirjan viimeisen osan on määrä ilmestyä vuoden 2004 lopussa.

1.2. Raja sulkeutuu

Lokakuun vallankumouksen (1917) jälkeen Venäjän raja suljettiin suomalaisilta karjalan ja muiden sukukieltemme tutkijoilta. Suomessa alettiin keskittyä kerättyjen aineistojen julkaisemiseen. (Saarinen 1993: 21.) 1900-luvun alkupuolella karjalan kielistä tehtiin useita tärkeitä tutkimuksia, muun muassa Heikki Ojansuun **Karjalan äänneoppi** (1905), **Karjalan kielen opas** (1907) ja **Karjala-aunuksen äännehistoria** (1918) sekä E. V. Ahtian **Karjalan kie-**

lioppi (1938). Lisäksi Virittäjässä ja muilla foorumeilla julkaistiin karjalan kielen sanastoa käsitteleviä artikkeleita (ks. Sassi 1994: 52).

Venäjän ja Suomen välinen raja oli suljettu tutkijoilta yli 70 vuotta. Sinä aikana suomalaiset kielentutkijat keräsivät aineistoa muun muassa Suomen Raja-Karjalasta. Jatkosodan aikana (1941–1944) ilmaantui jonkinlaisia mahdollisuuksia kenttätutkimuksiin Neuvosto-Karjalassa. Tällöin Aulis J. Joki ja Viljo Nissilä nimestivät tuhansia nimilippuja, Helmi Helminen sanasti eteläkarjalan puhuma-alueilla ja Aulis Ojajärvi aunukselaismurteiden alueella. Aarni Penttilä kartutti Karjalan kielen sanakirjan kokoelmia keräämällä sanastoa karjalaisilta sotavangeilta. (KKS: LX–LXII.)

Pertti Virtaranta palveli sotien aikana Seesjärven tienoilla eteläkarjalan puhuma-alueella. Lomillaan hän kierteli polkupyörällä karjalaiskylissä ja keräsi tutkimusaineistoa lyijykynä, pyyhekumi ja paperi työvälineinään. 1960-luvulla Pertti Virtaranta vaimoineen teki useita tutkimusmatkoja ”kiellettyihin” karjalaiskyliin. Tämän mahdollisti Virtarannan luomat hyvät suhteet neuvostovirkamiehiin. (Markkanen 1997.) Pertti Virtaranta kirjoitti kymmeniä karjalan kieltä ja kulttuuria käsitteleviä teoksia ja artikkeleita, jotka on esitelty muun muassa [www-sivuilla www.tie.to/virtaranta/](http://www.sivuilla.www.tie.to/virtaranta/). Suppeampi luettelo on Pekka Laaksosen (1999) artikkelissa.

Toisessa maailmansodassa Suomi menetti Neuvostoliitolle Karjalankannaksen, Laatokan Karjalan ja Raja-Karjalan. Luovutetuilla alueilla asunut, niin aunukselaismurteita kuin suomen kielen savolais- ja kaakkoismurteitakin puhuva väki sijoitettiin ympäri maatamme. Sotien jälkeisinä vuosikymmeninä siirtokarjalaisien kieltä tallennettiin paljon.

2. Tutkimushistoria Oulun yliopistossa

2.1. Tutkimus vuosina 1975–1991

Ensimmäinen Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksessa valmistunut karjalan kieltä käsittelevä opinnäytetyö on Ritva Toropaisen pro gradu -tutkielma **Ilmari Kiannon Viena-kuvausten karjalaisista piirteistä** (1975). Työssä tarkastellaan kirjailijan tuotannossaan viljelemiä karjalaisia piirteitä. Laajan tutkimuksen kohteena ovat äänne- ja muotorakenteen piirteiden lisäksi sanasto ja nimistö. Työssä todetaan, että Kiannon vienalaismurre on kirjavaa ja että murteen kirjoittamisessa on epäjohdonmukaisuutta yhdenkin teoksen sisällä. Tutkielma heijastaa luonnollisesti syntyäikansa käsityksiä murteista. Vielä 1960- ja osittain 1970-luvullakin Suomessa murteiden ajateltiin olevan ”puhtaita” ja staattisia. Tämä näkyy työssä muun muassa suhtautumisessa äännerakenteen variaatioon. Jälkitavujen *ä*-loppuisten diftongien käsittelyn yhteydessä todetaan Kiannolla olevan ”yhden kerran -- **virheellinen *üä*** karjalan *eä*:n tai *öä*:n asemesta, esim. *Elkyä sitä pölästykkö!*”¹ Esimerkkivirkehän osoittaa, että vienankarjalan äännerakenteessa on 1800- ja 1900-lukujen taitteessa(kin) esiintynyt normaalia puhekielen variaatiota ja Kianto on pyrkinyt kirjoittamaan niin kuin on Vienan kansan kuullut puhuvan.

Siirtokarjalaisten kielestä on tehty Oulussa kolme pro gradu -työtä. Ensimmäinen on Eila Hulkkosen tutkielma **Oulun seudun sortavalaisten kieli, tutkimus murteen muuttumisesta** (1979). Työssä tarkastellaan, missä määrin Pohjois-Pohjanmaalla asuvat siirtokarjalaiset ovat säilyttäneet puheessaan Sortavalan seudun murteiston äänne- ja muotorakenteen piirteitä sekä sanastoa. Murteen säilymistä tarkastellaan 22 variaabelin valossa. Nopeasti väistyviä piirteitä ovat ensi tavun pitkän *A*:n diftongiutuminen (*poan, teälä*), *loi*-monikko (*järvilöistä*) ja eksessiivi (*kotonta*). Hyvin säilyviä piirteitä ovat odotuksenmukaisesti kaakkoismurteiden yleiskielen mukaiset piirteet, kuten *-ssA*-inessiivi (*talossa*) ja svaattomuus (*kylmä*).

¹ Lihavoinnit minun.

Sirpa Rauhasen pro gradu -tutkielma **Vpl. Pyhäjärven siirtokarjalaisten murteen muuttuminen Huittisissa** valmistui vuonna 1989. Työssä tarkastellaan idiolekteittain itäkannakselaismurteen muuttumista neljän kielenpiirteen perusteella. Kielenoppaat on jaettu vanhan kotimurteen käyttäjiin, uuden asuinpaikan murteen omaksujiin ja yleispuhekielen käyttäjiin. Parhaiten vanhasta kotimurteesta ovat säilyneet jälkitavujen *OA-* ja *UA-*loppuisten vokaaliyhtymien pitkävokaaliset edustukset (*maitoo*, *lippuu*), mikä on odotuksenmukaista. Muotojen säilymistä tukee se, että jälkitavujen *A-*loppuisten vokaaliyhtymien assimiloituminen (*maitoa* > *maitoo*) on rajusti yleistynyt puhekielen piirre Suomessa (ks. Mantila 1997: 16).

Toini Kauppinen vuonna 1997 valmistunut pro gradu -työ on nimeltään **Soanlahden siirtokarjalaisten murteen muuttuminen Nivalassa**. Soanlahden murre lasketaan kuuluvaksi savolaismurteiden itäiseen ulkoryhmään, vaikka se muistuttaakin läheisesti kaakkoismurteita (Kauppinen 1997: 26). Pro gradun tulokset osoittavat, että siirtokarjalaisten kielessä säilyvät parhaiten Nivalan ja Soanlahden murteiden yhteiset piirteet eli Ø *t:n* heikon asteen vastineena (*ei tahottu*) ja *ht* yleiskielen *ts-*yhtymän vastineena (*mehtijä*). Myös persoonapronomini *mie* on säilynyt melko hyvin. Väistyvät piirteet ovat samoja kuin Hulkosenkin (1979) tutkimuksessa: ensi tavun pitkän *A:n* diftongiutumisen (*poan*, *teälä*), *loi-*monikko (*järvilöistä*) ja eksessiivi (*kotonta*). Kaiken kaikkiaan vanhat naiset ovat säilyttäneet kotimurteensa parhaiten (Kauppinen 1997: 93), mikä on havaittu useissa muissakin tutkimuksissa (esim. Virtaranta 1968: 270–271; Mielikäinen 1988: 93; Mantila 1992: 89–90; Määttä 2000a: 98).

Eila Korpelan (nyk. Sassi) pro gradu **Karjalan kielen säilymisestä Suomussalmen vionalaiskylissä** valmistui vuonna 1991. Työssä selvitetään kahden Suomussalmen vionalaiskylän, Kuivajärven ja Hietajärven, kielen muuttumista. Murreanalyysia varten on haastateltu seitsemäätoista kylän kanta-asukasta, jotka ovat syntyneet 1950-luvulla tai sitä ennen. Tarkasteltavia kielenpiirteitä on yksitoista. Jokaiselle informantille on laskettu karjalaisuusindeksi selvittämällä karjalaisten muotojen osuus kunkin kielenpiirteen esiintymien määrästä.

Tulokset osoittavat, että Suomen vienalaiskylien kanta-asukkaiden kieli ei ole enää kovin lähellä Karjalan tasavallassa puhuttavaa vienalaismurretta. Keskimääräinen karjalaisuusindeksi on 25/100. Työssä ei ole tarkasteltu jälkitavujen *A*-loppuisten vokaaliyhtymien edustusta – ehkä siksi, että vienalaismurteissa ja Kainuun murteissa (ainakin vanhastaan) edustus on ollut samanlainen. Olen poiminut Korpelan tutkielmasta kaikki informanttien esimerkeissä olleet alkuperäiset jälkitavujen *A*-loppuiset vokaaliyhtymät. Otos on pieni (yhteensä 103 tapausta) mutta osoittaa selkeästi sen, että Suomen vienalaiskylien kielessä esiintyy samankaltaista variaatiota jälkitavujen *A*-loppuisissa vokaaliyhtymissä kuin rajan toisellakin puolella (ks. Määttä 2000a). Kuivajärvellä ja Hietajärvellä vienalaismurteiden (ja toisaalta Kainuun murteiden) mukaiset muodot ovat säilyneet parhaiten alkuperäisissä *ää*- ja *iä*-yhtymissä (*selvitteä*, *kilometrie*). Vähiten diftongiutuneita muotoja on alkuperäisessä *aa*-yhtymissä (*ruokoa*), joista 42,9 % on jo suomen yleiskielen mukaisia (*perunaa*). Tulos on odotuksenmukainen, sillä myös oman pro gradu -työni (Määttä 2000a) tulokset osoittavat, että vienankarjalassa jälkitavujen *oa*- ja *ua*-diftongit pyrkivät monoftongiutumaa nopeammin kuin *eä*- ja *öä*-diftongit. Samanlaisia havaintoja ovat tehneet Eila Hulkkonen (1979: 55) ja Heikki Leskinen (1981: 88) siirtokarjalaisten kielestä sekä Aila Mielikäinen (1994: 61) Etelä-Savon murteista. Ilmeisesti *oa*-diftongi koetaan leimaavammaksi kuin *eä*-diftongi. *oa*-diftongin nopeampaa monoftongiutumista selittänee myös se, että *oa*-diftongin ensi komponentti on labiaalinen ja toinen illabiaalinen. *eä*-diftongissa taas molemmat komponentit ovat illabiaalisia, joten artikulatoriset syyt monoftongiutumiselle ovat vähäisemmät. (Leskinen 1981: 88–89; Palander 1987: 33; Määttä 2000a: 100.)

2.2. Viimeaikainen tutkimus

Nykympolven oululaisten suomen kielen (jatko-)opiskelijoiden kiinnostus karjalan kieliä kohtaan on paljolti professori Helena Sulkalan ansiota. Sulkala solmi ensimmäiset kontaktinsa karjalaisiin opiskelijoihin vuonna 1972 Petroskoissa

Suma ry:n ekskursiolla. Kymmenisen vuotta myöhemmin hän ystäväystyi karjalan kielten johtavien tutkijoiden Ljudmila Markianovan ja Pekka Zaikovin kanssa. Kun 1980-luvun loppupuolella Neuvostoliiton kansalaiset pääsivät vapaammin liikkumaan maansa ulkopuolella, Zaikov ja vepsän kielen johtava tutkija Nina Zaitseva kävivät Oulussa pitämässä karjalan ja vepsän kielen lyhytkursseja. Vuonna 1992 solmittiin Petroskoin valtionyliopiston itämerensuomalaisen tiedekunnan ja Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen välinen vaihtosopimus. Petroskoista Ouluun alkoi vilkas vaihto-opiskelijaliikenne, ja karjalaiset tutkijat kävivät 1990-luvulla laitoksessamme pitämässä vienan, aunuksen ja vepsän kielen kursseja. (Sulkala 2003.) Eräät Petroskoissa opintonsa aloittaneet karjalaisopiskelijat ovat jääneet Suomeen, ja jaokses- samme on valmistunut kaksi karjalaisen tekemää opinnäytetyötä: Olga Haurisen kandidaatintutkielma *Myö äšken kävimä vaššauksessa ja vaštua šaima. Vienankarjalan klusiilien astevaihtelu* (2002) sekä Olga Stepanovan pro gradu -tutkielma *Kesälahden ja Vitelen pitäjien talonnimet* (2002)².

Koska Oulusta Petroskoihin lähteviä vaihto-opiskelijoita oli vähemmän kuin Petroskoista Ouluun tulevia, päätettiin vuonna 1995, että suomalaisopiskelijat voivat osallistua Petroskoin valtionyliopiston järjestämille ja osittain rahoittamille kielentallennusmatkoille Karjalaan. (Sulkala 2003.) Kesällä 1996 oululaisopiskelijat olivat keruumatkalla Aunuksessa, heinäkuussa 1997 Vienan Karjalassa ja elokuussa 1999 Vepsänmaalla. Olin itse mukana vienankarjalan keruumatkalla vuonna 1997 ja käytin nauhoittamiamme haastatteluja aineistona opinnäytetöissäni. Kielentallennusmatkat olivat monessa mielessä merkittäviä. Paitsi että laitoksemme arkisto täydentyi kymmenillä uniikeilla sukukielinai- hoitteilla, myös opiskelijat heräsivät ymmärtämään, millaisissa oloissa kie- lisukulaisemme elävät: jokapäiväinen hengissäpysymistaistelu vie usein huo-

² Stepanovan (2002) mielenkiintoisesta tutkimuksesta ilmenee, että talonnimijärjestelmä Aunuksen Karjalassa on varsin erilainen kuin Suomessa. Aunuksen Vitelessä kaikki talonnimet ovat yhdyksimiä, joissa on omistajaa ilmaiseva nimenosa (+ etunimi) + appellatiivi (*Fedulinkodi*, *Hil'kan Iivanankodi*). Suomen Kesälahdella puolestaan on eniten yhdistämättömiä nimiä (*Haavikko*) ja yhdyksimienkin yleisin tyyppi on sijaintia ilmaiseva nimenosa + appellatiivi (*Pellonmäki*).

mion kielikysymyksestä (ks. myös Pasanen 2001: 86–87).

Vuonna 1999 jaoksessamme käynnistettiin seitsemän yliopiston yhteinen vähemmistökieliprojekti **Networking in peripheral language research and higher education between the Nordic countries and the neighbouring states**. Projektin tarkoituksena on ollut edistää pohjoisten vähemmistökielten tutkimusta, käyttöä ja kehitystä itsenäisiksi kirjakieliksi. Tutkittavia kieliä ovat vienankarjala, aunus, vepsä, võro, seto, liivi, saame, meänkieli, kveeni, ruotsinsuomi, inkerinsuomi ja karjalansuomi. Kun hanke sai rahoitusta Pohjoismaiden Ministerineuvostolta (vuoden 2001 loppuun), järjestettiin eri vähemmistökielten puhuma-alueilla seminaareja, joissa keskusteltiin vähemmistökielten tutkimuksen aukkokohtista sekä yhteisistä ongelmista ja niiden ratkaisemisesta.

Vähemmistökieliprojektin myötä Helena Sulkala alkoi Oulussa tarjota opiskelijoilleen pienten vähemmistökielten kirjakielten luomiseen sekä kielelliseen identiteettiin liittyviä tutkielmien aiheita. Tähän mennessä on valmistunut yksi karjalaista vähemmistöidentiteettiä käsittelevä opinnäytetyö: Maria Tynin kandidaatintutkielma *Olkah oma kieli kaikista kaunehin, parahin ta kallehin. Vähemmistöidentiteetin kielellinen ilmentyminen vienankarjalaisissa oppikirjoissa* (2000). Helena Sulkala on itse kirjoittanut useita tieteellisiä artikkeleita, joissa hän tarkastelee muiden vähemmistökielten ohella karjalan kielten revitalisaatiota sekä kielellistä identiteettiä ja sen ilmentymistä teksteissä (esim. Sulkala 2000a, 2000b, 2001). Sulkalan johdolla laitoksessamme on toimitettu kolme vähemmistökielten tutkimusraporttia, jotka sisältävät tutkielmia myös karjalan kielistä (Määttä–Sulkala 2000; Mikkonen–Sulkala–Mantila 2001; Määttä–Sulkala 2001). Vuonna 2002 Petroskoin pedagoginen yliopisto myönsi Helena Sulkalalle kunniadiplomin kiitoksena pitkäaikaisesta yhteistyöstä.

3. Karjalan kielten nykytila ja tutkimuksen merkitys

Karjalan kielten puhujia on arvioitu olevan Karjalan tasavallassa sekä Tverin,

Tihvinän ja Valdain alueella yhteensä noin 60 000–100 000. Vuonna 2002 Venäjällä suoritettiin uusi väestönlaskenta, mutta sen tulokset eivät ole vielä selvinneet. Uudessa laskennassa ei aiemmasta poiketen ole kysytty lainkaan ihmisten äidinkieltä vaan ainoastaan sitä, osaavatko he venäjää ja mitä muita kieliä he osaavat. Näin uudesta väestönlaskennasta ei ilmene, kuinka suuri osa karjalaisista pitää karjalaa nykyisin äidinkielenään. (Pasanen 2003: 8.)

1980- ja 1990-lukujen taitteesta alkaen aunuksen-, vienan- ja tverinkarjalaa on kehitetty itsenäisinä pieninä kirjakielinä, koska murre-erot ovat niin suuret. Karjalan kieliä opetetaan kouluissa ja yliopistoissa. Nykyisin Kalevalassa (ent. Uhtua) toimii kaksi vienankarjalan kielipesääkin. Karjalankielisiä lehtiä (mm. *Oma Mua*, *Vienan Karjala*, *Karielan shana*) ilmestyy, ja karjalan kieliä kuulee Karjalan radiossa ja televisiossa. Tilanne kuulostaa periaatteessa hyvältä, mutta sellainen se ei kaikilta osin ole. Karjalan kielillä ei ole virallista asemaa, ja on hankala ajaa kielten virallistamista, kun kirjakieliä on kolme. Voi olla, että josain vaiheessa yhteinen, useat rinnakkaismuodot salliva karjalan kirjakieli on luotava, jos kielen virallistamista todella halutaan. Venäjän duuma päätti vuoden 2002 lopussa, että kaikkia Venäjän virallisia kieliä tulee kirjoittaa kyrillisin kirjaimin. Nähtäväksi jää, miten päätös vaikuttaa karjalan kielen kehitykseen ja kielen virallistamispyrkimyksiin. (Torikka 2003.) Nähdäkseni tällä hetkellä ovat käsillä kriittisimmät hetket karjalan kielen säilymisen kannalta. Avainasemassa ovat yhtäältä lapset, joilla on vähintään passiivinen karjalan taito, ja toisaalta sellaiset aikuiset, jotka voivat vielä välittää kielensä seuraaville sukupolville. Totuus on, että ellei karjalan kielen käyttöalaa nopeasti lisätä, lapsia on vaikea motivoida oppimaan esivanhempiansa kieli.

Oikeus omaan äidinkieleen on ihmiselle tärkeämpi asia kuin usein ajatellaan – se vaikuttaa ihmisen terveyteenkin. Useissa tutkimuksissa on todettu vähemmistöaseman olevan ihmiselle taloudellinen, sosiaalinen ja terveydellinen riski. Monet kielelliseen vähemmistöön kuuluvat sairastavat huomattavasti enemmän ja myös kuolevat nuorempina kuin enemmistön edustajat. (Kunnas, tulossa.) Näin on myös Karjalan tasavallassa: 1990-luvun alussa karjalaisten odotettu

elinikä oli huomattavasti alhaisempi kuin venäläisten (Lallukka 1992: 13). Oulun yliopistossa toimii tällä hetkellä Pohjoisen hyvinvoinnin, terveyden ja sopeutumisen tutkijakoulu, jonka yksi tutkimusala on ”hyvinvointi pohjoisessa”. Tutkijakoulun yhtenä tavoitteena on jouduttaa pohjoisten vähemmistökielien – muun muassa meänkielen, kveenin ja vienankarjalan – tutkimusta, koska kielellisten ihmisoikeuksien palauttamisen ymmärretään edistävän myös ihmisten hyvinvointia. Vähemmistökieliä tutkimalla niiden statusta voidaan nostaa ja kirjakielien kehitystä edistää. Mitä enemmän vähemmistökielten arvostus nousee, sitä enemmän ihmiset käyttävät omaa kieltään.

Suomalaisten harjoittaman sukukielten – myös karjalan – tutkimuksen motiivit ovat muuttuneet merkittävästi parin vuosisadan aikana. Enää sukukielten kielentallennusmatkoille ei lähdetä itsekkäistä tai jopa poliittisista syistä vaan usein auttamisen halusta. Oulun yliopistossa vuosikymmenten aikana tehty karjalan kielten tutkimus on liittynyt lähinnä dialektologian, onomastiikan ja kriittisen tekstintutkimuksen tutkimusperinteisiin. Jatkossa olisi mielenkiintoista tutkia karjalan kielten revitalisaatioprosessia, kirjakieliasiaasta käytyä keskustelua sekä kielellisten ihmisoikeuksien ja ihmisten hyvinvoinnin välistä suhdetta. Oulun yliopiston emeritusprofessorit Pauli Saukkonen ja Matti Pääkkönen sekä emeritalehtori Irmeli Pääkkönen ovat luoneet hyvät perinteet karjalan kielten tutkimukselle. Tätä perinnettä on ilo olla jatkamassa.

Lähteet

Karjalan kielen sanakirja 1968–1983: Karjalan kielen sanakirja I–III. *Lexica Societatis Fenno-ugricae* XVI 1–3. Helsinki.

KKS = Karjalan kielen sanakirja.

Kotus = Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. www.kotus.fi/aineistot/karjalan-aineisto.html.

Kunnas, Niina 2003 [tulossa]: Revitalization of minority languages as a way to promote well-being in the north. – *International Journal of*

Circumpolar Health.

- Laaksonen, Pekka 1999: Akateemikko Pertti Virtaranta Karjalan tutkijana. – Tie Vianaan. Akateemikko Pertti Virtarannan elämäntyölle omistettu muistojulkaisu (toim. Marjatta Heikkinen ja Reijo Heikkinen). Lönnrot-instituutti, Kajaani.
- Lallukka, Seppo (toim.) 1992: Venäjän uralilaisten kansojen tilastoa. Julkaisusarja A 16. Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti, Helsinki.
- Leskinen, Eino 1937: Karjalan kieleen kohdistuneesta tutkimuksesta ja harrastuksesta. – Akateemisen Karjala-seuran vuosikirja 1/1937. 237–273.
- Leskinen, Heikki 1981: Wie verschwindet ein Dialekt? Beobachtungen zur heutigen Umgangssprache der karelischen Umsiedler. – Heutige Wege der Finnischen Dialektologie. 67–91. Studia Fennica 24. SKS, Helsinki.
- Mantila, Harri 1992: *Ei tääläkhän senthän jokhaishen sanhan hootakhan panna*. Jälkitavujen vokaalienvälisen h:n variaatio peräpohjalaisissa murteissa. SKST 572. Helsinki.
- 1997: Johdanto. – Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio (toim. Seija Makkonen ja Harri Mantila). 1–23. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja nro 8.
- Markkanen, Kristiina 1997: Nykypäivän Lönnrot kokosi suomen murteet. – Helsingin Sanomat 12.7.1997.
- Mielikäinen, Aila 1988: Naiset puhekielen säilyttäjinä ja uudistajina. – Isosuisen nainen (toim. Lea Laitinen). 92–111. Yliopistopaino, Helsinki.
- 1994: Etelä-Savon murteiden äännehistoria II. Vokaalit. SKST 599. Helsinki.
- Mikkonen, Miia–Sulkala, Helena–Mantila, Harri 2001 (toim.): Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivirantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti II. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja nro 18.
- Määttä, Niina 1998: *A kysykyä työ mitä se pitäis kertuo!* Vienan jälkitavujen vokaaliyhtymien variaatio ja yhtymäkohdat suomen murteissa.

Kandidaatintutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.

- Määttä, Niina 2000a: Jälkitavujen A-loppuisten vokaaliyhtymien kehitys vienalaismurteissa ja paralleelit suomen murteissa. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.
- 2000b: Jälkitavujen A-loppuisten vokaaliyhtymien kehitys vienalaismurteissa morfologisen diffuusion kannalta. – Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti I (toim. Niina Määttä ja Helena Sulkala). 145–156. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja nro 15.
- Määttä, Niina–Sulkala, Helena 2000 (toim.): Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti I. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja nro 15.
- Määttä, Niina–Sulkala, Helena 2001 (toim.): Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti III. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja nro 20.
- Palander, Marjatta 1987: *aa:n* ja *ää:n* diftongiutumisen sekä *e:n* labialisaatio nykysavossa. – *Folia fennistica & linguistica*. Kirjoituksia kansanmurteista ja kirjakielestä (toim. Kari Nahkola). 21–60. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14.
- Pasanen, Annika 2001: Kielipesä – pienen kielen pelastusrenkas. – Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti III (toim. Niina Määttä ja Helena Sulkala). 85–99. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja nro 20.
- 2003: Kielipesä ja revitalisaatio. Karjalaisten ja inarinsaamelaitosten kielipesätoiminta. Pro gradu -tutkielma. Suomalais-ugrilainen laitos.

Helsingin yliopisto.

- Pääkkönen, Irmeli 1997: Pertti Virtaranta 20.5.1918–9.7.1997. – Virke. Äidinkielen opettajain liiton jäsenlehti 4/1997. 6–7.
- Pääkkönen, Matti 1971: Ein grossangelegtes Wörterbuch wird fertig. – Finnisch-ugrische Forschungen 39. 81–88.
- 1980: Vanhan Vienen vesireiteillä. – Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti 84. 75–76.
- 1990: Passiivimuotoja monikon 3. persoonan funktiossa. – Laatokan piiri. Juhlakirja Heikki Leskisen 60-vuotispäiväksi 10.10.1990 (toim. Helena Suni). SKST 60. Helsinki.
- Saarinen, Sirkka 1993: Uralilaisten kielten tutkimushistoria Suomessa. – Uralilaiset kielet tänään. Mikko Korhosen muistosymposium 14.10.1992 esitelmät (toim. Tapani Salminen). 15–23. Snellman-instituutin julkaisuja A 13/1993. Kuopio.
- Sassi, Eila 1994: Karjalan kielen tutkimuksesta Suomessa. – Kielitieteellisiä muistoonpanoja 7 (toim. Harri Mantila). 47–55. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 38.
- Saukkonen, Pauli 1956: Nominikantaisen *myö*-sanueen merkitys- ja muoto-opia. Pro gradu -työ. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1965: Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa I. Johdanto. Adverbaali infinitiivi. Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 137. Helsinki.
- 1966: Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa II. Adverbaali infinitiivi (täydennys), adnominaali infinitiivi, absoluutti infinitiivi, elliptinen infinitiivi. Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 140. Helsinki.
- SKS(T) = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura(n toimituksia).
- Sulkala, Helena 2000a: Keel, identiteet ja ühiskond. – Õdagumeresoomõ piirisüameg (toim. Karl Pajusalu ja Jüva Sullõv). 11–26. Võro Instituudi Toimõndusõq 10. Võro.
- 2000b: Vähemmistökieliset tekstit vähemmistön identiteetin luojina ja vahvistajina. – Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivin-

- rantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti I (toim. Niina Määttä ja Helena Sulkala). 10–29. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja nro 15.
- Sulkala, Helena 2001: Pienten itämerensuomalaisten kirjakielten syntybuumi. – Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti III (toim. Niina Määttä ja Helena Sulkala). 182–194. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja nro 20.
- 2003: Haastattelu 19.3.2003 Oulun yliopistossa.
- Torikka, Marja 2003: Karjala. – Kielikello 1/2003. 14–20.
- Virtaranta, Pertti 1968: Suomussalmen karjalaiskylien kielioloista. – Separatum: Fenno-Ugrica. Juhlakirja Lauri Postin kuusikymmenvuotispäiväksi 17.3.1968. 255–275. SKST 145. Helsinki.

Teurastuksen tabut

Markku Varis

Onko poronhoidossa omia tabuja samaan tapaan kuin riistaeläinten metsästyksessä ja kotieläinten teurastuksessa? Jos on, ilmenevätkö ne sanaston kiertoilmauksissa? Voisiko mahdollisia kiertoilmauksia käyttää pohjoisen kulttuurin olemuksen määrittelyssä?

Seuraavassa esityksessäni yritän vastata esittämiini kysymyksiin tutkailemalla poronhoitoon sisältyviä affektipitoisia sanoja. Ensisijaisena kiinnostukseni kohteena ovat teurastukseen viittaavat sanat, mutta tämän ohessa käsittelen myös leksikkoa, joka läheisesti liittyy poron tappamisen yhteydessä havaittaviin ilmiöihin. Aineistonani on edesmenneen Erkki Tiesmaan poronhoitosanastoa käsittelevän väitöskirjan käsikirjoitus.

1. Teurastuksen taikoja

Vanhastaan tiedetään, että metsästys ja tapettavan eläimen teurastus ovat kuuluneet muinaiskulttuurin vahvimpiin tabuihin – kiellettyihin tekoihin tai puheenaiheisiin (ks. Nirvi 1944; Varis 1998). Koska saalistus ja eläimen tappaminen ovat kuitenkin olleet välttämättömiä toimintoja, on kieliyhteisö tarvinnut toimiakseen erilaisia kiertoilmauksia, jotka vieläkin elävät esimerkiksi ’karhun’ monina synonyymisinä niminä: *otso*, *ohto*, *mesikämmen*, *metsänkuningas*, *pöppö*, *mömmö*, *mörko*, *kontio*, *kouko*, *nalli*, *pekka* ja niin edelleen.

Niin kuin Matti Pääkkönen (1971: 166) huomauttaa, entisvanhaisessa taloudessa riistanpyynnin ja kotieläimen teurastuksen välillä ei ole ollut suurta eroa: sekä metsästäjä että kotieläimen teurastaja ovat käyttäneet peitekieltä, joka on

turvannut tappamisen onnistumisen. Kun siis nykyään kotieläimen teurastuksesta voidaan puhua varsin suorasukaisesti *tappamisena*, *lahtaamisena* tai *teurastamisena*, vielä 1900-luvun alkupuolella eläin *hukattiin*, *hävitettiin*, *iskettiin*, *ketistiin*, *korjattiin*, *kötistiin*, *lopetettiin*, *otettiin*, *pantiin pois*, *tehtiin lihaksi*, *valkaistiin*, *veristiin* tai *viimeistiin*. Samalla tavalla Hailuodon *hylkimiehet* käyttivät pitkillä *jääreissuillaan* erityistä *merikieltä*, jotta hylkeet eivät olisi saaneet selville jahtiporukan aikomuksia.

Poronhoidossa käytettävät tappamisen verbit ovat samoja kuin kotieläintenkin hävittämisessä. Esimerkiksi Tiesmaan kokoelmassa ei edellä esiintyvien verbien lisäksi ole mukana mitään omaperäisiä juuri poron tappamiseen viittaavia sanoja. Näin myös *lahdata* esiintyy Tiesmaan aineistossa täysin yleiskielen merkityksessä:

- a) vasat *lahathaam* peskiä ja hattuja varten
- b) porot *lahathaan* syvämheel lyömällä nykyään; vejethäär risti kalloluuhun jossa sarvek kiinnittyvät että pysyväk kaiken ikänsä poromiehinä
- c) naisekki pistäväk kuoliaaksi ja nylkeväp porot; veri juohaal *lahattaessa*; harvoin on syöty liha raakana
- d) kesäsyännä ei *lahata*
(Tiesmaa s.v. *lahdata*)¹

Suomenkielisestä poronhoidosta poiketen toimii saamen kieli, jossa tunnetaan verbi *njuovvat* 'nahkoa', joka siis kirjaimellisesti tarkoittaa juuri nahan poistamista poron ruhosta mutta käytännössä viittaa teurastustapahtumaan (FT Tuomas Magan antama suullinen tieto 5. kesäkuuta 2003). Suomessa hieman samankaltaisia ovat verbit *jäsentää*, *kauloa* 'tehdä nylkyviillokset', *paloitella*, *pilkkoa*, *raajoa* (< vrt. *raaja*) ja *roiskia* 'raajoa', jotka viittaavat ruhon nylkemiin ja pienimiseen.

Jossain määrin kiertoilmauksena voidaan pitää myös suomessa tunnettuja tappamisen tekotapaan viittaavia sanoja *pistaa*, *ampua* tai esimerkiksi kanojen

¹ Kaikissa esimerkeissä (ks. b ja c) Tiesmaan aineisto ei noudata murteiden säännönmukaisuuksia (vrt. *nykyään* : *nykyhään*; *kuoliaaksi* : *kuolihaaksi*). Jälkitavujen *h*:n käytöstä ks. Mantila 1992.

tappamiseen liittyvä *katkaista pää*. Lehmien teurastusta on edellisten lisäksi kierretty ilmoittamalla, että eläin *viedään korkealaitaiseen* tai *Karjapohjolaan*. Nykyään *viedä*-verbiä ehkä voitaisiin käyttää myös poronhoidon yhteydessä, koska poroja enää vain harvoin teurastetaan aidalla. Sen sijaan eläimet viedään rekka-autoissa erityisille teurastamoille, joita paliskunnat ovat rakentaneet pitkien poronhoitoalueita. Tässä mielessä myös poronhoitosanasto saattaa muuttua aiempaan verrattuna.

Poronhoitosanaston mahdollinen muutos johtuu siitä kiertoilmauksille ominaisesta ilmiöstä, että ennen pitkää vanha kiertoilmaus kuluu käytössä ja tarvitaan uusi eufemistinen kiertosana, joka paremmin palvelee tabun peittelyä. Tästä tietysti seuraa, että vähitellen kielen absoluuttinen sanamäärä kasvaa (ks. esim. Hakulinen 1979: 423). Näin teurastuksessakin varsin laajalle on jo levinnyt verbi *lahdata*, alkujaan 'teurastuksen' eufemismina pidetty ruotsalaislaina (mr. *slakta*, nt. *slagte* 'tappaa, teurastaa'); vieras, tarkkamerkityksinen sana on vaikuttanut vanhoihin tunnepitoisiin ilmaisuihin verrattuna vaarattomalta (Pääkkönen 1971: 166).

Itse teurastusverbien ohessa varsin laaja ja välittömästi tappamiseen liittyvä synonyymisanasto on muodostunut *verelle*, jota ei ole ollut sopivaa käyttää tulevien teuraiden kuullen. Sen sijaan tilalle otettiin kiertoilmaisuja, esim. *leppä*, *punainen*, *uusi*, *tuore* ja *ruoka*. (Pääkkönen 1971: 166; huom. että veri on tabu myös neutraaleissa metaforisissa nimissä, esim. *leppärousku* 'veren värinen rouskusieni'.)

Myös poronhoitosanastossa nimenomaan veri näyttäisi keskeiseltä tabulta, sillä esimerkiksi 'verileipää' ei yleensä ole nimetty *veri*-muodossa vaan *kampsuna* ja *punaskakkuna*. Eräänlainen 'verimakkara' puolestaan on nimetty *pylsyksi*:

- a) *pylsyt* tehääv vattapaithaan; sisäle ruisjauhoja ja kuuta ja pistethään ilmareikiä tikulla
- b) perna kans halkasthaan ja juomasuohleen ja peräsuohleenki *makkaroita*
- c) *pylsy* ov vattanahkasta; suolhiin hienommat tehtääv verestä; naiset

- tekkee
 d) *pylsy* ov vattanahasta ja verisyömys jauhot ja sakia velli sisäle
 (Tiesmaa s.v. *pylsy*)

Juuri kampsuista ja pylsyistä² puhuttaessa mielenkiintoista edelleen on, että niiden raaka-aineena käytettävä suolisto on saanut joitakin peitenimiä: *kepura*, *kinniöiset* ja *rillisuoli* 'ohutsuoli' sekä *tunka* 'paksusuoli'. Myös 'pötsi' vaikuttaa affektipitoiselta, sillä sitä nimitetään hieman halveeraavasti *rapavattaksi*. Toisaalta elintarvikkeiden valmistuksessa on *rapavattan* asemesta puhuttu *maalavatsasta* ja *punasvatsasta* 'verivatsasta', joka puhdistettuna ja pestynä on toiminut teurastetun eläimen veren säilöntäastianä. Kiertelemättömässä merkityksessään *veri* esiintyy lähinnä *verimakkarassa* ja *verisarvessa* 'kasvava poron sarvi kesällä; pehmeä sarvi'.

2. Sairas poro

Vaikka porolle ei edellisen perusteella olekaan kertynyt mitään omaperäistä teurastussanastoa, tappaminen ei poronhoidossakaan ole täysin affektiton puheenaihe. Sanaston valossa erityisen kiusalliselta vaikuttaisi se, kun teurastettaessa ruhosta löytyy jokin tauti, joka usein – ei aina – estää lihan käytön ravintona. Tabuksi tällainen aihepiiri leimautunee sillä perusteella, että pilaantunut liha jo sinänsä on kiusallinen miellejuonne. Kaiken lisäksi käyttämättä jäänyt poro on taloudellinen tappio, ja raha tai varakkuus puolestaan on yksi vanhimpia ja vahvimpia tabuja, josta on heijastumia myös nyky-yhteiskunnassa (ks. Varis 1998).

Tautiporojen nimityksiin kuuluu esimerkiksi *rautsa*, joka Kittilässä, Kolarissa, Muoniossa ja Posiolla on 'kituva poro'; jossain muualla merkitys on 'kivulloi-

² *Pylsy* havainnollistaa sitä poronhoitosanaston ilmiötä, että Tiesmaan aineisto sisältää sellaistaakin sanastoa, joka myös yleiskielessä on samassa merkityksessä kuin poronhoidon parissa. Tässä mielessä voidaan sanoa, että raja yleiskielen ja poronhoidon ammattikielen välillä on sumea. Nykysuomen sanakirjassa (s.v.) *pyls(s)y* määritellään höystöksi, jossa on lihaa, varsinkin naudan sisälmyksiä, keitetynä, hienoksi hakattuna ja suolattuna. Erikseen tunnetaan pylsymakkara, jonka täyte on pylssyä.

nen, sairas, kippa poro'. Vanhastaan teurastuskausi on jakaantunut siten, että lihankulutuksen mukaan kituliaat rautsat on tapettu vasta vankkojen porojen jälkeen. (Tiesmaa s.v. *rautsa*.) Tällainen toiminta selittynee sillä, että laihan poron on toivottu ainakin keinoruokinnan (jäkälän, lupon ja heinien) avulla vankistuvan kevättä kohden, minkä jälkeen otuksen lihan tuotto on ollut runsaampaa kuin syksyllä. Toisaalta heikon poron säästäminen on aina kyseenalaista, sillä varsinkin vaikeana talvena juuri heikot porot kuukahtavat ensimmäisenä.

Erityisen sairaalta vaikuttaa *liutsa* 'takapäästään, erit. -jaloistaan halvaantunut poro'. Informanttien taudinkuvauksista esimerkkinä seuraavat:

- a) *liutsassa* takajalat halpaantuu pää putoaa maahan ja takajalat on haarallaan
- b) *liutsassa* poro tulee sivuvikhaan – heivaa persepää – enimmäkseen lopetetaan semmoset; korpik kärtti siihen ku elävänä vielä päätä liikutti
- c) *liutsassa* on takapää rojahtanut maahan
(Tiesmaa s.v. *liutsa*)

Poron 'sairastamiseen' tai 'kitumiseen' ei välttämättä viitata suorasanaisesti vaan kiertelevällä *kippoa*-verbillä:

- a) poro on *kipponuj* ja teurastuksessa nähään ku sistali ja kalvoki on yhdessä telkussa
- b) ku poro *kipoo* ni joku paikka surkahtuu
(Tiesmaa s.v. *kippoa*)

Tiesmaan tulkinnan mukaan *kippoa*-verbi etymologisesti palautuisi – niin kuin useimmat muutkin poronhoitosanat – saameen ja skandinaavisiin kieliin. Tällä tavoin saamen *skihpát* 'olla kipeänä, sairastella' ja norjan *skippat* 'kipeä, kipu' olisivat äänteellisesti *kippoamisen* taustalla (ks. myös Sammallahti s.v. *skihpát*).

Tavallisin tapa viitata poron sairauksiin on muodostaa *tauti*-yhdyssanoja: *keuhkotauti*,³ *ammustauti* 'luodin aiheuttama tauti', *kuivatauti* 'nahka kuivuu liika',

³ Poronhoidon parissa *tauti*-sanan käyttö on samankaltaista kuin aikaisemmassa talonpoikaisyhteisössä. Esimerkiksi isoäitini puhui konsanaan *kuolemantaudista* silloin, kun

kuivaustauti 'liiasta ajosta johtuva kuivatauti', *naavatauti* 'liiasta naavan syönistä johtuva tauti', *luppotauti* 'naavatauti', *pernatauti* 'pernasairaudesta seuraava lihominen ja kuolema', *rampatauti* 'ontuminen' ja kirjakielinen *umpitauti* (ks. lisää Tiesmaa s.v. *tauti*). Monenlaiset ovat poroa ahdistavat sairaudet.

Poroa vaivaavien sairauksien moninaisuus on sikäli yllättävä ilmiö, että perimiltään eläin kuitenkin on puoliksi luonnonvarainen. Tuomo Immanuel Itkosen sanoin voidaankin todeta, että aikaisemmin jokainen poro on keväällä sairastanut *permujen* ja *kurmujen* eli 'toukkien' takia, joita on ollut sekä nahan alla että kurkussa (1948: 86). Pahimmillaan varsinkin 'sierainkurmut' *saulakat* pystyivät tukkimaan poron hengityksen niin, että eläin tukehtui kuoliaaksi. Vastalääkkeenä poromies yritti juottaa sairastuneelle eläimelle – muiden juomien joukossa – tupakkavettä, väkeväästä piipputupakasta keitettyä rohtoa. Rokotteet toukkia vastaan otettiin yleisesti käyttöön 1970-luvulla.

Itkosen (1948: 92) mukaan Suomen saamelaiset ovat nähneet poron terveydentilan jo eläimen silmien eloisuudesta tai sumeudesta. Niinpä jos ajokas ei valjaista riisuttuna pudistele itseään, on se sairauden ensimmäinen oire. Terve porohan pudistelee jo silloin, kun sen selkää silitetään vastakarvaan. Vastaavasti sairaan poron nousua ylös ja pudistelua pidetään parantumisen merkinä.

Sairauksien tabuun oikeastaan lopulta liittyy sekin kielto, että kuolleena löydetyn poron lihaa ei saamelaisperinteen mukaan ole saanut syödä, paitsi jos eläin varmasti on joutunut pedon tappamaksi (ks. Itkonen 1948: 368). Tämä kielto muistuttaa monia muita lihansyöntiin liittyviä uskomuksia, muun muassa hevosenlihan käyttöä ravintona. Näin myös Pääkkönen (1971: 165–166) huomauttaa, että esimerkiksi Oulun seudun pitäjissä vielä 1930-luvulla teurashevosesta otettiin talteen enintään nahka; usein juhta kuopattiin nahkoineen karvoineen. Vasta sota-ajan pula vapautti hevosenlihan ennakkoluulojen pannasta. Tuolloin alettiin syödä erityisesti kylmäsavustettua hevosenreittä – joskin sitä

kukaan ei täsmälleen tiennyt, mihin vainaja oli menehtynyt. Tässä mielessä poronhoitajan tietämys tautien alkuperästä vaikuttaa perusteellisemmalta kuin ihmissairauksien yhteydessä.

usein kaupiteltiin poronlihan nimissä.

Poronhoitoalueella sota-aika vastaavasti ilmeni siten, että myös kuolleena löydettyjä eläimiä käytettiin ravintona. Tietävästi esimerkiksi Sattasniemen paliskunnan nuoret pojat ottivat talteen ahman tappamia ruhoja sekä vaihtoivat ne muihin elintarvikkeisiin saksalaissotilaiden kanssa. Kuulemani mukaan vaihtotavaraksi oli kelvannut myös konjakki, ja kun paliskunta sodan jälkeen piti poikkeuksellisen ison erotuksen Salmurivaaran aidalla, oli kämpässä ollut kokonainen motti pinottuja konjakkipulloja. Erotus oli kestänyt monta päivää.

3. Eloa ja lihoja

Kiertoilmausten käytössä vaikuttaisi joidenkin julkisten tekstien (esim. Pietilä 1999) perusteella vallitsevan näkemys, että epäsuora sanonta olisi jotenkin tuomittavaa tai epäselvää kielenkäyttöä. Poronhoitosanaston valossa korostuu kuitenkin näkemys, että synonyymiset kiertoilmaukset ovat peittelevää sanontaa ainoastaan oudossa koodissa: omassa, alkuperäisessä koodissaan ne ovat usein hyvinkin täsmällistä sanontaa. Erityisesti tämä käy ilmi poron ruhon eri osien nimityksistä.

Selkeimmin yleiskielen merkityksestä poikkeaa poromiehen *kuu*, joka omassa poronhoidon koodissaan tarkoittaa kaikkea sellaista rasvaa, joka ei varsinaisesti ole läskiä, selkälihojen *pintaa*:

- a) poron sölässä om *pinta* ja *kuuta* om muu rasua
- b) vattasuolistosta otetaan *kuuta*, siitä kiristethäär rasva
- c) *pintaa* ja *kuuta* lähti paljom porosta
- d) punasrieskaam pannaan *kuuta*
(Tiesmaa s.v. *kuu*)

On vaikea sanoa, millä perusteella *kuu* ja *pinta* ovat tulleet poronhoitosanastoon yleiskielestä poikkeavassa merkityksessä. Todennäköistä kuitenkin on, että ainakin *kuun* käytössä on kyse metaforisesta nimeämisestä, jossa on nähty jokin

yhtäläisyys poron ruhon ja taivaankappaleen välillä. Luultavasti yhtäläisyys on ollut 'rasva'- ja 'Luna'-*kuiden* samankaltaisessa värissä: molemmat ovat joitakin kellertävän, vihertävän ja harmaan sävyisiä vaaleita entiteettejä. *Pinta* puolestaan selittyy luontevasti siitä havainnosta, että poron ruhossa juuri *pinta* on kehon ulommaisinta syötävää ainesta – se on pinnalla olevaa rasvaa.

Pinnan ja kuun tavoin poromiehen on ollut syytä nimetä täsmällisesti monia muitakin teurastuksessa paloitetavia ruhonosia. Näitä ovat esim. reisiluusta irrotettava *jorva* 'poron paisti', syömättä jätettävät *keppi(o)set* 'keuhkot', keskeisiin herkkuihin kuuluva *pokka* 'poron reisilihas', lavasta, kyljestä ja paistista muodostuva *riipi* 'poron eturuho' sekä syötäväksi kelpaamattomasta rasvasta muodostuva *risa*:

- a) *risa* on ku hermostokeskus lavassa lihan sisässä ja siinä on omituinen maku
- b) *risat* ol leukapielissä korvaam päin ja lavassa eikä oo oikein talia (Tiesmaa s.v. *risa*)

Omassa koodissaan poronhoitosanasto saattaa olla hyvinkin täsmällistä (ks. myös Rauhala 2003), sillä esimerkiksi *sydäntukku* kyllä antaa yleiskielessäkin ymmärtää, että kyse on jostakin poron sydämeen liittyvästä asiasta. Tiesmaan aineiston perusteella kuitenkin selviää, että ainakin Pudasjärvellä *sydäntukku* on ollut nimenomaan 'sydämen ja keuhkojen kokonaisuus'. Vastaavasti *tauro* on 'rasvatonta, mureaa syömälihaa'. *Kinttusuoni* puolestaan on juuri se *hukkasuoni*, johon susi ensimmäiseksi iskee kiinni.

Osa poronhoitosanastoa kiertäen ilmaisee, että poro kelpaa oikein hyvin tapettavaksi. Näin esimerkiksi *mekura* 'lihava poro' ehkä joutuu muita helpommin lihapataan. Jos taas poro kuulee mainittavan sanan *niesta*, eläimen olisi syytä paeta paikalta, sillä metsälle lähtevät poromiehet ovat tuolloin katselemassa 'matkaevääksi tapettavaa poroa'. *Pöntikkä* sen sijaan on 'vahva ja paksu ajo-poro', jolla todennäköisesti on vielä pitkälti muita kuin ravinnollisia velvollisuuksia.

Edellisten sanojen perusteella poromies todella arvostaa karjaansa ja yrittää vältellä sen tuntemusten loukkaamista. Jopa teurastustapahtumaan johtava *erotus* on siinä mielessä kaunistelevaa kiertoilmausta, että sana kätkee taakseen karun tosiasian: erotuksessa osa poroista joutuu *tappokarsinaan* lahdattavaksi. Tähän verrattuna suoranaista palvelontaa kätkeytyy *eloon* 'koko kyläryhmän tai paliskunnan porokarja'. Elosta 'elämä' (ks. Hakulinen 1979: 216) paistaa läpi sellainen ideologia, että juuri porokarja elättää omistajaansa, se on kaiken elin-ehto ja siksi erityisen arvokas eläin muiden joukossa.

4. Kulttuurin kuvia

Omalta osaltaan poronhoitosanasto tukee käsitystä, että elinkeinona poronhoito on ollut – ja osin on edelleen – hyvin keskeinen osa pohjoisuutta ja pohjoisen identiteettiä. Jo se, että Tiesmaan tutkimuksessa on mukana yli 1 200 hakusanaa, vahvistaa päätelmää.

Mielenkiintoista tässä yhteydessä on kuitenkin pohtia, miksi esimerkiksi eläimen ruumiinosille poronhoidossa on muusta kielenkäytöstä poikkeavia kiertoilmauksia mutta ei itse teurastustapahtumasta. Miksi itse tappaminen oikeastaan vaikuttaa poronhoidossa olevan jopa vähemmän tabu kuin kotieläinten lahtaaminen? Miksi taas eläimen sairaudet ja ruumiinosat saavat hyvinkin omaperäisiä nimityksiä?

Nähdäkseni vastausta kannattaa etsiä ensisijaisesti siitä havainnosta, että vaikka voimme puhua kulttuurista, ei se sulje pois osakulttuurien olemassa oloa. Näin esimerkiksi karhu on tabu ainoastaan joillakin suomalaisen ja uralilaisen kulttuurin alueella – jossakin muualla saman kulttuurialueen vaikutuspiirissä susi valtaa samanlaisen pelottavan ja kammottavan tabun asema (ks. tarkemmin Varris 2001). Vastaavasti poro teuraseläimenä on leimallisesti niin pohjoinen ilmiö, että kyseessä ilman muuta on omaperäinen osakulttuuri, joka poikkeaa muusta suomalaisuudesta ja sen elinkeinoihin liittyvistä tavoista. Tieteellisenä haas-

teena onkin vain selittää, millä tavoin poronhoito eroaa muusta teurastukseen nojautuvasta ravinnonhankinnasta.

Mitä ilmeisimmin talonpojan ja poromiehen kulttuurin keskeisin ero on lopulta hyvin yksinkertainen: talonpoika tappaa kotieläintä, poromies villieläintä; talonpoika teurastaa kodin pihapiirissä, poromies kairassa poroaidalla. Nämä erot vaikuttavat muun muassa siten, että maatalossa lahdattavana on ollut koko perheelle tuttu eläin, joka on saattanut jopa olla perheen lasten lemmikki. Kokeemuksesta taas tiedetään, että jos lapsi on kovin kiintynyt eläimeen, hänen on hyvin vaikea hyväksyä eläimen tappamista – saati sen lihan syöntiä. Tämän vuoksi onkin usein erilaisin kielloin yritetty saada lapset pois tappopaikalta. Myös harhautuksia on tehty: lapsi on lähetetty naapuriin hakemaan *hännänveijintä*, olematonta työkalua. Tähän samaan harhautustoimintoon liittynevät myös monet teurastamisen kiertoilmaukset.

Poronhoidossa lapsen suhde eläimeen on perinteisesti ollut toinen. Poroja hoidettiin pihapiirien ulkopuolella, eikä niihin päässyt syntymään mitään tunnesuhdetta, joka olisi iljettänyt tappamista seuraavaa lasta. Näin ei myöskään ole tarvittu erityisiä peittosanoja, joiden avulla aikuiset olisivat voineet puhua lahtaamisesta. Tietävästi onkin ollut tavallista, että poroaidalla mukana olleet lapset ovat halutessaan myös saaneet seurata tappoa ja nylkemistä. Näin käy yhä nykyäänkin, kun kouluista tehdään tutustumisretkiä erotusaidalle ja opetellaan paikalliskulttuurin tuntemusta. Tosin verta nähdessään jotkut nykykouluksaat saattavat ilmaista inhoaan myös verbaalisesti.

Itse tappamiseen verrattuna kiusallisempia tunne-elämyksiä herättävät porojen sairaudet ja niistä seuraava taloudellinen tappio. Näin juuri sairaudet nousevat kiertoilmausten lukumäärässä ylitse muiden tabun kartteluna.

Tabun vaikutus synonyymiryppäiden laajentajana ei eläimen ruhonosien yhteydessä ole yhtä ilmeinen kuin sairauksissa. Sen sijaan esimerkiksi *kuu* ja *pinta* ovat kyllä metaforisia kiertoilmauksia, mutta niiden motivaatio palautunee ih-

misen kykyyn ja haluun leikitellä sanoilla silloin, kun siihen tarjoutuu analoginen mahdollisuus. *Kuun* ja *pinnan* käyttöä edistänee myös se, että ne hyvin täsmällisesti viittaavat tiettyihin kielenulkoisiin kohteisiin. Toisin sanoen osa poronhoitosanaston kiertoilmauksia lopulta edustaa erityistä ammattislangia, jargonia, joka vihdoin muodostaa oman terminologiansa. Tällaisen täsmällisen erityissanaston tarve puolestaan palautuu siihen kulttuuriseen ja taloudelliseen ideologiaan, että porosta on pyritty käyttämään hyödyksi kaikki mahdolliset ruumiinosat – jopa sarvet ja aivot.

5. Teoreettisia ulottuvuuksia

Kiertoilmauksien teoriaa poronhoitosanaston analyysi syventää ennen muuta korostaessaan täsmällisen nimeämisen tarvetta. Kiertoilmaus ei suinkaan aina ole tarkoitteen ominaisuuksia häivyttävää kommunikaatiota vaan esimerkiksi *kuun* 'rasvan' kaltaista metaforista toimintaa, joka helpottaa entiteetin ominaispiirteiden hahmottamista.

Edelleen poronhoitosanasto hyvin väkevästi todistaa, että kulttuuri ei ole yksi ja sama vaan osien kokonaisuus: jos teurastaminen on suomalaisessa talonpoikaisyhteisössä ainakin osin tabu, porometsässä lahtaaminen on hyvin arkinen tapahtuma. Toisaalta poronhoidon muuttuessa kotiruokintaan myös yleinen asenne poron tappamiseen saattaa muuttua, ja tällöin tulee uusi tarve kehittää kiertoilmauksia. Päinvastainen kehitys toisaalta on tapahtumassa poron ruumiinosien nimityksissä, kun poron teurastus on siirtynyt teurastamoihin eikä elintarvikkeeksi käytettävien lihakappaleiden tuntemus ole enää samankaltaista kuin muutama vuosikymmen sitten.⁴ Tässä mielessä tabu ei ajallisesti – eikä alueellisesti – ole vakio vaan yksi kielellisen variaation motiivi.

⁴ Samankaltainen muutos on tapahtunut suomen murteiden kiimatermistössä. Kuten Jaakko Sivula huomauttaa, keinosiemennyksen yleistymisen häivytti murteelliset kiimatermit ja jäljelle jäivät karjakkujen käyttämät eufemismit (1989: 283). Kuoleman (teurastamisen) ja kiiman kaltaiset peruskysymykset siis ovat katoamassa verbaalisesta todellisuudesta.

Viimein poronhoitosanaston analyysi johtaa tiedepoliittiseen kannanottoon: Kulttuurimme tuntemuksen kannalta esimerkiksi Ruben Erik Nirvin ja Jaakko Sivulan tapainen pragmaattinen murteentutkimus on ainakin tämän artikkelin tulosten perusteella olennainen osa fennistiikkaa. Vaikuttaa kovin hedelmättömältä ainoastaan luokitella synonyymiryppäitä ja lekseemejä ilman, että pohdittaisiin niiden yhteyttä kieliyhteisön ideologisiin ja kulttuurisiin käytänteisiin. Juuri näitä yhteyksiä tarkastelemalla voidaan lopulta ymmärtää, miksi Hailuodon kalastuskulttuuri on niin omaperäinen kuin on tai miksi poronhoito yhä jatkuvasti vaikuttaa mystiseltä toiminnalta, jota Matkailun edistämiskeskus siekailematta käyttää hyväkseen.

Lähteet

Tutkimusaineisto

Tiesmaa = Tiesmaa, Erkki: Suomalainen poronhoitosanasto. Sanasto maantieteellisine levinneisyysalueineen sekä tärkeimpine etymologioineen. Julkaisematon käsikirjoitus. Käsikirjoitus säilytteillä Oulun yliopiston suomen kielen jaoksessa.

Kirjallisuus

Hakulinen, Lauri 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.

Itkonen, T. I. 1948: Suomen lappalaiset vuoteen 1945. Toinen osa. WSOY, Porvoo.

Mantila, Harri 1992: *Ei tääläkhän senthän jokhaishen sanhan hootakhan panna*. Jälkitavujen vokaalienvälisen *h:n* variaatio peräpohjalaisissa murteissa. SKST 572. Helsinki.

Nirvi, R. E. 1944: Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuo-

- malaisissa kielissä. Riista ja kotieläintatous. SKST 223. Helsinki.
- Nykysuomen sanakirja 1966: Nykysuomen sanakirja I–III, lyhentämätön kansanpainos. Valtion toimeksiannosta teettänyt SKS. WSOY, Porvoo.
- Pietilä, Jyrki 1999: Kiertoilmaisu – ei sittenkään aivan pahasta? – Opettaja 39/1999. 28–29.
- Pääkkönen, Matti 1971: Teurastukseen liittyviä tapoja, uskomuksia ja taikoja. – Kotiseutu 4/1971. 159–166.
- Rauhala, Maarit 2003: Poronhoidon sanastoa Kittilän Kyrön paliskunnassa. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Sammallahti, Pekka 1993: Sámi-suoma-sámi sátnegirji. Saamelais-suomalais-saamelainen sanakirja. Girjegiisá Oy, Ohcejohka.
- Sivula, Jaakko 1989: Lintu soudessa sokea. Suomen murteiden kiimatermistö. SKST 504. Helsinki.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- Varis, Markku 1998: Sumea kieli. Kiertoilmauksen muoto ja intentio nyky-suomessa. SKST 717. Helsinki.
- 2001: The name of the taboo. – Congressus internationalis Fenno-Ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu. Pars VI (redegit Tõnu Seilenthal). 339–342. Tartu.

Miten saisin oppilaat innostumaan äidinkielen ja kirjallisuuden opiskelusta?

Leena Saarela

Johdanto

Suomalaislapset oppivat hyvin viimeistään koulussa mekaanisen lukutaidon, mutta sisällön ymmärtäminen ainakin koulunkäynnin alkutaipaleella on ongelmallista, minkä voi erityisen selvästi havaita kolmannen luokan alussa. Monet uudet oppiaineet ja ensimmäisen vieraan kielen aloittaminen lisäävät tuolloin oppilaiden oppimisen taakkaa.

Peruskoulun kuudennen luokan äidinkielen oppimistuloksia on arvioitu keväällä 2000. Tyttöjen ja poikien osaamisen eroista todetaan, että ne olivat arvosanojen perusteella pienemmät kuin koetulosten. Lisäksi voitiin havaita, että arvosanan 8 saaneiden oppilaiden kohdalla suorituserot olivat erittäin suuret. Syitä tuloksiin arveltiin löytyvän myös koulukohtaisten opetussuunnitelmien eroista. Oppilaiden oppimisen kannalta katsottiin tärkeäksi kaksi asiaa: mitä oppimateriaalit kykenevät antamaan oppilaille ja mitä opettaja kykenee antamaan osaamisestaan oppilaiden hyödyksi. (Korkeakoski 2001: 120–123.)

Pisa-tutkimuksessa (Välijärvi & Linnakylä 2000) Suomen koululaiset menestyivät hyvin. Suomalaisnuorten lukutaito oli korkeatasoista ja tasa-arvoista. Kuitenkin Suomessa lukutaidossa oli suurin ero tyttöjen ja poikien välillä. (Välijärvi et al. 2001: 10, 22.)

Kuinkahan monesti lienee opettaja kohdannut kysymyksen: ”Miksi pitää opiskella äidinkieltä, kun sen jo osaa?” Kieliopin ja oikeakielisyyden asiat tuntuvat turhilta, ja purnaajat ovat yleensä poikia, koska he uskaltavat olla jotakin

mieltä. Kuinka moni murrosikäinen ilmoittaa kirkkain silmin, ettei ole lukenut eläessään yhtään kirjaa, vaikka opettaja on antanut tehtäväksi?

Itse olen koko opettajanurani ajan koettanut hankkia lisätietoa opettamistani aineista. Ajatuksenani on ollut, että oppilaat voi saada innostumaan vain asiansa osaava ja innostunut opettaja. Pelkkä peruskoulun luokanopettajan tutkinto ei tuntunut riittävän tietojen lähteeksi, joten pyrin ja pääsin luokanopettajaksi valmistuttuani opiskelemaan suomen kieltä. Opiskeluani voisi kutsua elämänikäiseksi, koska vuonna 1971 alkanut suomen kielen opiskelu sai päätöksensä vasta vuonna 1997. Sen jälkeen jatkoin vielä kirjallisuuden opiskelua ja suoritin sivulaudaturin vuonna 1998.

Olen omassa oppimisessani huomannut, kuinka suuri on opettajan osuus oppimiseen kiinnostumisessa. Vain innostava ja kannustava opetus on auttanut minua jatkamaan loputtomiin. Opiskeltavan asian lisäksi ihmiset ovat pitäneet minut suomen kielen ja kirjallisuuden parissa. Ulkopuolisena on ollut mukava tulla suomen ja kirjallisuuden ystävälliseen ilmapiiriin. Professori Pauli Saukkosen kannustava suhtautuminen opinnäytetöihini antoi voimia pyrkiä uusiin suorituksiin. Innostuksen eväät sain jo koulussa silloiselta äidinkielenopettajaltani Irmeli Pääkköseltä. Sen saman innostuksen kipinän ovat kokeneet muutkin, koskapa suomen laitoksella ovat luokkatoverini Merja Karjalainen ja koulukaverini Helena Sulkala. Opettajalla on siis suuri merkitys myös murrosikäisen ja jopa aikuisen elämässä.

Tyttöjen ja poikien erot

Työssäni olen kiinnittänyt erityisesti huomioni erilaisiin oppijoihin. Poikien kiinnostus suomen kielen opiskeluun herätetään toisin kuin tyttöjen. Pojat ovat ”tietokirjaoppijoita”. He kiinnostuvat asioista tiedon kautta ja ilmoittavat usein lukevansa mielellään tietokirjoja. Tämä näkyy myös lukutunnilla: pojat ottavat tietokirjan käteensä, jos ei ole pakko lukea kaunokirjallisuutta. Pojat ovat tie-

donjanoisia ja asettavat opettajan perustelijan asemaan. Tytöt eivät yleensä epäile opettajan tietoja eivätkä välttämättä vaadi perustelua. Sen sijaan sekä tytöt että pojat analysoivat opiskeltavia asioita.

Tutkimuksessani (1991) tarkastelin neljäsluokkalaisten tyttöjen ja poikien sanaston eroja. Tutkimusaineistona käytin Oulun alueen 143 oppilaan kirjoitelmia aiheesta ”Näin aion viettää kesäni”. Poikamaisiksi piirteiksi tuli prepositioiden, käsittelyverbien ja partisiippiadjektiivien runsaampi käyttö kuin tyttöillä. Erotteluanalyysin perustella voin tutkimuksessani todeta, että tytöt olivat poikia yhtenäisempi kirjoittajajoukko. (Saarela 1991: 31–32.)

Edelleen väitöskirjassani (Saarela 1997) tarkastelin tyttöjen ja poikien eroja. Silloin kohteenani oli kirjoittajien kehittyminen, johon mittariksi valitsin sanastopohjaisen tyttömäisen ja poikamaisen kirjoittajatyypin. Tarkastelin työssäni Oulun alueen niitä oppilaita, jotka olivat mukana kaikissa toisen, neljännen, kuudennen ja kahdeksannen luokan tutkimuksissa. Tutkimuksessani totesin, että kuudes luokka on merkittävä kirjoituksen kehityksen kannalta, mikä tulee esiin, kun tarkastellaan erottelevia muuttujia (Saarela 1997: 150). Tyttöjen ja poikien väliset erot ovat kuudennella merkitseviä. Tästä tietenkin voi johtaa ajatuksen, että viimeistään kuudennella luokalla pitäisi aineenopettajan ottaa opetus hoitaakseen. Yhtenäinen peruskoulu uusine tuntijakoineen antaa tähän mahdollisuuden.

Miten siis opettaa?

Äidinkieli

Olen lähtenyt opetuksessani ajatuksesta, että oppilaiden täytyy selkeästi tietää syksyllä, mitä vuoden aikana opiskellaan äidinkielen ja kirjallisuuden tunneilla. Oppikirja ei ole opetuksessani sama kuin opetussuunnitelma. Vuonna 1994, jolloin edellisen opetussuunnitelman perusteet astuivat voimaan, kirjasimme oman koulumme opetussuunnitelmaan selkeät äidinkielen kokonaisuudet. Kie-

liopin puolelta viidennellä luokalla opetettiin ja opetetaan sanaluokat, koska ulkoa oppimisen taito on vielä tuolloin hyödynnettävissä. Olen painottanut oppilaille, että sanaluokat ovat äidinkielessä samassa asemassa kuin kertotaulu matematiikassa. Niinpä oppilaat asennoituvatkin sanaluokkien opiskeluun aikuismaisen tunnollisesti. Kuudennella opetellaan lauseenjäsennyksen pääasiat. Sekin tehdään aikuisten menetelmillä. Käytössämme on muun muassa **Hyperkielioppi**. On mielenkiintoista katsoa, kun oppilaat puurtavat sanaluokka- ja lauseenjäsennysharjoitusten parissa ihan tosissaan. Usein syntyy jopa kilpailua oikeiden ratkaisujen nopeasta löytämisestä. Tässä erityisesti pojat ovat mieli-
puhassaan.

Murteita olemme opiskelleet Hyperkieliopin ja **SKS:n murrevideon** avulla. Hyperkieliopin ääni, kuva ja teksti tuovat oppilaiden silmien eteen ja kuultavaksi eri alueiden puhetavat. Aluksi ihmetys purkautuu jopa nauruna, mutta pian alkaa todellinen piirteiden erottaminen ja ymmärtäminen.

Lähisukukieliin tutustumisessa olen käyttänyt mallitekstinä professori Helena Sulkalalta saamiani vianan, vepsän ja Petroskoin alueen karjalan kielen luku-
kirjoja. Olemme lukeneet Pikku Prinssiä viroksi, ja unkarista olen esittänyt helppoja lauseita malliksi. Toisinaan koulussamme on ollut myös oppilaita, joiden äidinkieli on viro, ja heitä olen käyttänyt elävänä esimerkkinä ja kielen opettajana. Lisämateriaalia olen hakenut kaupungin kirjastoista ja olenpa sitä saanut viron kielen lehtori Heli Laanekaskeltakin. Kaikki ohi kirjan tuleva materiaali vaikuttaa selvästi oppilaisiin niin, että he ottavat aikuismaisen otteen opiskeluun. Siihen ei tarvitse kehottaa.

Kirjallisuus

Kirjallisuuden opiskeluun on jo nykyoppikirjoissa kiinnitetty erityistä huomiota. Yhtenä kokonaisuutena opetuksessani ovat satujen ja lastenrunojen eri lajit. Lisäksi oppilaat perehtyvät pikaisesti lastenkirjallisuuden historiaan. Jonkin verran käsitellään kuudennella vielä folklorea ja poplorea. Nämä asiat tule-

vat muun kirjallisuuden opiskelun lisäksi.

Kirjallisuustunnilla kuudennella luokalla oppilaat tekevät kaksi työtä: kirja-analyysin ja kirjailijasalkun. **Analyysi** tehdään tavanomaisen kaavan mukaan:

1. Tiedot kirjailijasta.
2. Kirjan sisältö:
 - a) tapahtumapaikka ja -aika
 - b) henkilöt: pää-, sivu- ja taustahenkilöt, joista päähenkilöiden luonnetta analysoidaan.
 - c) tapahtumat (juoni)
 - d) aihe eli lähtökohta teoksen kirjoittamiselle
 - e) symbolit
 - f) tema(t)
3. Tulkinta: teeman esille tuomista esimerkein.
4. Arviointi: teoksen arvo, asema, merkitys ja oma mielipide.

Tuotokset käsitellään seminaarimaisesti opponentin ja respondentin keskusteluna, johon kuulijat ottavat osaa.

Kirjailijasalkku tehdään parityönä seuraavasti:

1. Valitse itsekseksi tai parisi kanssa kirjailija, jonka teoksia luet.
2. Kirjoita kirjailijan elämäkerta.
3. Tee kirjoista lyhyt raportti ja analysoi teoksia jonkin verran. Miten kirjat poikkeavat toisistaan, ja mitä yhteistä niillä on? Voit tehdä myös ideakarttoja kirjoista, henkilöistä, juonesta jne.
4. Raportoi käymianne keskusteluja.
5. Kirjoita kirjailijalle asiapitoinen kirje, jossa otat kantaa hänen kirjoihinsa.
6. Laadi runo tai tee kirjailijan tapaan lyhyt teksti. Kirjailijan kirjoitustyyli olisi hyvä tulla tekstissäsi esiin.
7. Arvio työtäsi ja työskentelyäsi (itsearvio).
8. Tee alkuun sisällysluettelo ja loppuun lähdeluettelo.

Miten innostaa lukemaan?

Jo vuonna 1994, jolloin koulut saivat tehdä omat opetussuunnitelmansa, kirjassimme Hintan koulun opetussuunnitelmaan koulumme käytännön: oppilaat

opiskelevat kirjallisuutta yhden viikkotunnin joko viidennellä tai kuudennella luokalla. Rinnakkaisvalintana on ilmaisutaito. Aluksi valinnan saattoi tehdä jopa kahdeksi vuodeksi, mutta nykyään opetussuunnitelmamme mukaan kirjallisuuden lisäkurssi tulee jokaisen eteen kuudennella luokalla.

Opetushallituksen **Koulun ja kulttuurin -yhteistyöhankkeessa** vuosina 1998–2000 kirjallisuustyöryhmä teki lukuinnostuksen lisäämiseksi Ouluun **kirjallisuusdiplomin** (Grönholm 2003: 32). Työryhmään kuului ja kuuluu edelleen eri kouluasteiden opettajia ja kirjastotyöntekijöitä. Kirjallisuusdiplomi on kolmiportainen: 1.–6. luokan oppilaat suorittavat kunakin vuonna viisi teosta eli yhteensä kolmekymmentä, 7.–9. luokan oppilaat 24 teosta ja lukiolaiset 18 teosta. Suorittaminen on tietenkin vapaaehtoista. Teoslistat on laadittu sitä silmällä pitäen, että myös pojat innostuisivat lukemisesta. Kirjalistat sisältävät eri genreen kuuluvia teoksia jokaisessa suoritusvaiheessa. Luettavat teokset vaikeutuvat vuosiluokittain, ja samalla valinnan mahdollisuus kasvaa. Diplomi ei ole läpihuutojuttu, vaan antaa suorittajalleen haasteen kasvaa länsimaisen kulttuurin ymmärtäjäksi, rakentaa identiteettiään ihmisenä ja tutustua eri kirjallisuuden lajeihin. Oulun kirjallisuusdiplomin innoittamana monet kunnat ovat jo rakentaneet tai rakentavat parhaillaan omaa diplomiaan. Oulun diplomiin voi tutustua kirjaston verkkosivuilla tai Oulun kaupungin koululaitoksen kulttuurisivuilla, löytyypä se myös Lukukeskuksen sivuilta.

Hintan koulussa kirjallisuusdiplomin suorittamisen lisäksi luetaan säännöllisesti resurssiopettajan (rinnakkaisopettaja samalla tunnilla samassa tai eri tilassa) johdolla kirjoja ja kerrotaan niistä. Jokaisesta luetusta ja suoritetusta kirjasta saa tarran lukupäiväkirjavihkoon. Kirjallisuustunnit pidetään koulun kirjastossa, uudessa koulussa kirjaston hiljaisessa tilassa. Näin kirjojen vaihtaminen onnistuu tunnin aikana.

Toinen kirjallisuustyöryhmän tekemä opetuksen apuväline on Ehdotus peruskoulun kirjallisuuden opetussuunnitelmaksi. Sekin löytyy koulun kulttuurisivuilta. Tämän työn sisältö on parhaillaan siirtymässä Oulun uuteen äidin-

kielen ja kirjallisuuden opetussuunnitelmaan. Kolmas työryhmän työ, **Sara Wacklin -kirjoituskilpailu**, on vielä kesken.

Uusi opetussuunnitelma ja oppimisympäristö

Uuden opetussuunnitelman mukaisesti alkaa elokuussa 2003 ensimmäisten ja toisten luokkien opetus. Kolmannesta yhdeksänteen luokkien opetussuunnitelma on vielä tekeillä. Opetussuunnitelman (OPS 2003–2004) pykälässä kuusi määrittellään oppimiskäsitys: oppiminen ymmärretään yksilölliseksi ja yhteisölliseksi tietojen ja taitojen rakennusprosessiksi, jonka kautta syntyy kulttuurinen osallisuus. Lisäksi korostetaan sitä, että oppiminen on tavoitteellista ja tapahtuu erilaisissa tilanteissa joko itsenäisesti tai opettajan ohjauksessa. Vuorovaikutusta sekä opettajan että vertaisryhmän kanssa pidetään välttämättömänä. Tietojen lisäksi korostetaan oppimis- ja työskentelytapojen merkitystä elämänikäisen oppimisen välineinä. Oppimisen tulee tähdätä päämäärään ja sisältää joko itsenäistä tai yhteistä ongelmanratkaisua. On myös kiinnitettävä erityistä huomiota oppimisympäristöön, toimintakulttuuriin ja työtapoihin (Opetussuunnitelman perusteet 2003–2004: § 6, 7 ja 8).

Uusi opetussuunnitelma on ensisijaisesti edellisen opetussuunnitelman päivitystä ja vallalla olevien käytänteiden kirjaamista. Koulut eivät ole voineet välttää muutosta esimerkiksi työtavoissa, koska tietotekniikka on kehittynyt ja tullut jäädäkseen työpaikoille ja koteihin. Kriittisyys sen sijaan on uusi piirre tiedonhaun rinnalla. Oppilaat saavat tietoa kaikkialta, mutta olennaisen ja oikean tiedon poimiminen ei ole aivan helppoa. Tiedon suohon voi upota.

Nykyään oppilaita opetetaan tiedonhakuun ja sen jäsentämiseen jo pienestä pitäen. Pienimuotoiset työt ja projektit tehdään varsinaisten tutkimusten ja julkaisujen tapaan sisällys- ja lähdeluetteloineen. Oppilaiden keskinäiseksi työverkoksi on Oulussa kehitetty **Riihi**. Riihi-ympäristössä oppilaat työstävät tutkielmiaan tai kirjoituksiaan, joita toiset kommentoivat. Vaikka Riihessä on vielä

paljon kehittämistä, on se luonut koulujen välille mahdollisuuden tehdä yhteistyötä ja yhteisiä projekteja monissa oppiaineissa.

Oppimisympäristön ja monipuolisten työtapojen kehittämiseen on Oulussa panostettu paljon. Kunnan oma projekti **Tietoyhteiskunnan koulukirjasto -hanke (TKK)** kehittää koulujen kirjastoja. Hankkeessa on mukana 14 eri kouluasteen koulua. Projektipäällikkö Eeva Kurttila-Matero johtaa kehittämistä ja opettajainformaattikko Helena Valtakorpi luokittelee ja järjestää koulujen kirjastoja. Oulun kaupungin kirjastolaitos on mukana hankkeessa mm. siten, että koululaitos saa käyttöönsä PallasPro-järjestelmän, joten kirjat voidaan sijoittaa järjestelmään kunnan kirjaston tapaan. Suuri apu on ohjelmassa olevista valmiista sanoituksista ja kirjojen tiedoista.

Hintan koulu on mukana TKK-hankkeen lisäksi Opetushallituksen **Luku-Suomi-hankkeessa**. Molemmat hankkeet tukevat oppimisympäristön rakentamista sekä fyysisenä ympäristönä että pedagogisina käytänteinä. Oulu kuntana on Pohjois-Suomen veturi Luku-Suomi-hankkeessa. Kaikkiaan Pohjois-Suomessa on kymmenen kuntaa tämän hankkeen piirissä.

Hintan koulu aloittaa lukuvuoden 2003–2004 perusparannetuissa ja lisärakennetuissa tiloissa. Entisiä ja uusia oppimiskäytänteitä tukemaan on rakennettu vanhaan liikuntasaliin **oppimistori** (Niinikangas 2002), joka sisältää kirjaston, tietokonehuokan, hiljaisen tilan äänieristeisen lasiseinän takana parvella, pienryhmäpaikat, näyttelytilan ja pienen katsomon. Entiselle näyttämölle on sijoitettu äänieristeisen seinän taakse musiikki/ilmaisutaitoluokka. Seinäkkeen saa auki, joten yleisölle voidaan esiintyä lavaluokasta. Lavaluokan ja katsomon yhteyttä tarvitaan jo entisen käytön perusteella kerran viikossa alaluokkien yhteisen laulutunnin aikana. Muutoinkin tilan ilmaisutaidollinen lisämahdollisuus tukee koulun uusiutuvaa opetusohjelmaa.

Uuden oppimiskäsityksen mukaista opiskelua varten pyrimme kouluttamaan muutamia opettajiamme opettajainformaattikoiksi. Aluksi oppimistorille ei tule

yhtä informaattikko-opettajaa, vaan jaamme tehtävät useille kirjaston ja tietokone-työskentelyn asiantuntijoille. Pysyväisvalvojana torilla on kouluavustaja, joka huolehtii oppimistorin järjestyksestä silloin, kun siellä ei ole opetusta.

Syksyn suunnitelmien mukaan ajamme oppimistorin sisään siten, että jokainen luokka-aste varaa itselleen yhden päivän viikossa. Näiden päivien aikana kehitetään suunnitelmallisesti tilan käyttöä ja pyritään rakentamaan ensimmäisestä kuudenteen luokkaan oppimispolku, jonka avulla myös itsenäinen työskentely torilla onnistuu. Tähän velvoittaa koulun tieto- ja viestinstrategiakin. Kirjallisuustunnit, projektityöt, atk-avusteinen opetus ja moni muu työskentely pääsevät oikeuksiinsa asianmukaisissa tiloissa. Tutkiva oppiminen, tiedon rakentaminen ja etsiminen tulevat entistä keskeisemmälle tilalle koulumme arjessa.

Oppilaiden ja opettajien innostusta ja työhaluja lisäävät varmasti myös uusitut ja ajanmukaistetut luokkatilat, uusi liikuntasali, asialliset erikoisluokat ja parannetut ruokailutilat keittiöineen. Kaunis ja hyvin suunniteltu pihapiiri taideteoksineen, istutuksineen ja leikki- sekä pelivälineineen luo viihtyisyyttä uudistuvaan kouluun. Valmistuupa koulun ympäristökin uusine teineen ja urheilukenttineen samaan aikaan.

Lopuksi mietteitä tulevast

Kunnan opetussuunnitelmatyön yhteydessä olen joutunut miettimään, pitäisikö äidinkielen ja kirjallisuuden auskultanttien perehtyä entistä tehokkaammin käytännön työhön ainakin peruskoulun kuudennelta luokalta alkaen. Näyttää olevan varsin epäselvää, mihin kuudesluokkalaiset kykenevät jo ajattelunsa kehitysvaiheenkin puolesta. Tulevan opetussuunnitelman perusteella äidinkielen ja kirjallisuuden tunnit jakautuvat kolmeen jaksoon: 1. ja 2. luokka, 3.–5. ja 6.–9. luokat. Tämä jo viittaisi siihen, että aineenopettajan opetettavaksi tulisivat kuudesluokkalaiset. 7.–9. luokilla on erittäin paljon opetettavaa myös äidinkielessä ja kirjallisuudessa. Osa tästä urakasta pitäisi siirtää viidennelle ja kuuden-

nelle luokalle, koska ulkoa oppimisen vaihe on vielä tuolloin hyödynnettävissä ja opiskelumotivaatio olemassa.

Lopuksi voisi todeta, että oppilaat opiskelevat innokkaasti, kun heillä on asialliset tilat, hyvä oppimisilmapiiri, turvalliset olosuhteet, innostavat opettajat ja kaunis ympäristö. Kukapa ei silloin oppisi!

Lähteet

- Grönholm, Inari (toim.) 2003: Koulun pieni kulttuurikirja. Koulun ja kulttuurin yhteistyöohjelma 1998–2001. 2. painos. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- Korkeakoski, Esko 2001: Perusopetuksen äidinkielen oppimistulosten kansallinen arviointi 6. vuosiluokalla keväällä 2000. Yliopistopainotalo, Helsinki.
- Niinikangas, Liisa (toim.) 2002: Koulukirjasto tilana. BTJ Kirjastopalvelu Oy. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- Opetushallitus 2002: Perusopetuksen opetuskokeiluissa lukuvuonna 2003–2004 noudatettavat opetussuunnitelman perusteet vuosiluokille 3–9 ja perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet vuosiluokille 1–2. Edita Prima Oy, Helsinki.
- Saarela, Leena 1991: Neljäsluokkalaisten tyttöjen ja poikien sanaston eroista. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 33. Oulu.
- Saarela, Leena 1997: Peruskoululaisten kirjoitelmien kehittyminen sanastotutkimuksen valossa. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 25, Oulu.

Koulu, kieli ja opettajan asenteet

Tuula Uusi-Hallila

Vuosi 1981

Aloitin opintoni nöyryin mielin, ehkä pelokkaanakin siitä, miten mahtaisin selvitä. Minulle sopi erinomaisesti se, että yliopiston tutkinnonuudistus oli jo toteutunut ja sain valmiin lukujärjestyksen käteeni. En joutunut pohtimaan, mitä tarkoittaa akateeminen vapaus, sillä hukkaan se olisi minun osaltani mennyt. Kuvaavaa on, että kun yhden vapun jälkeen opiskelukaverini kysyi, mitä tein vappuna, vastasin: ”Hyllyn.” Olin tosiaan nikkaroinut vappuaattona isäni avustuksella hyllykön, koska tarvitsin semmoisen. En muista, mitä juhlista toipuva ystäväni oli tehnyt.

Kaikkein lämpimimmät muistoni vievät minut Snellmanian luentosaliin S4. Olimme liikuttavan kiinnostuneita kaikesta, mitä meille opetettiin suomen kielen rakenteesta ja kehityksestä. Olimme ihmemaassa, vaikka ei ollut powerpointeja eikä aluksi tietokoneitakaan. Liitutaulu ja juhlavimmissa tapauksissa piirtoheitin riittivät mainiosti. Tandberg pyöritti murrenauhaa ketterästi. ”Kertokaapa, miten sitä riittää puitiin”, haastattelija kysyy ilmeisesti lähes kuorolta kielenoppaalta. Juuri kun Utajärven mummo on saamassa riihen lämpimäksi, Matti Pääkkönen pysäyttää nauhan, vetää suun virneeseen ja huomauttaa silminnähden onnellisena: ”Siinä se nyt tuli. Erikoisgemmaatio.”

Vuosi 1984

Opintojen kuluessa olin alkanut uskoa, että lähes mitä tahansa voidaan toteuttaa, jos halutaan. Olin lukenut opiskelukaverini kanssa opinto-opasta ja toden-

nut, että ei enempää suomen kielen kuin kirjallisuudenkaan opinnoissa käsitellä Kalevalaa. Olimme varmoja, että jos kerromme huolemme Irmelille, hän kyllä keksii ratkaisun. Niin kävikin. Irmeli suhtautui vakavasti nuorison ongelmaan ja luonnosteli tuota pikaa paperille suunnitelman, kuinka pitäisi edetä. Teimme aloitteen kurssista muistaakseni laitosneuvostolle, jossa Irmeli lupasi puoltaa asiaa. Niin sai alkunsa kurssi Kalevalan opetus, josta tuli Irmelille monivuotinen riesa, toivottavasti joskus myös ilon lähde. Ainakin ensimmäisellä kurssilla ilmapiiiri oli riemastunut, siinä oli yhdessä tekemisen iloa. Opettaja asettui opiskelijoidensa rinnalle ja ihmetteli yhdessä heidän kanssaan Lemminkäisen äidin uskoa ja Kullervon onnettomuutta. Itse hankin tuolla kurssilla pohjatietoni Kalevala-aiheisesta musiikista ja kuvataiteesta. Oli kai onnellista sattumaa, että juuri omaa esitystäni osui kuuntelemaan professori Vértes Edit, joka kutsui esittelemään Kalevalaa Unkariin. Niin meitä olikin kaksi opiskelijaa ja Irmeli tutustumassa pusta, osallistumassa kutsuille – meille opiskelijoille oli tietysti järjestetty lastenkutsut – ja luennoimassa unkarilaisille Kalevalasta keväällä 1985. Silloin elettiin jo Kalevalan juhluvuotta. Kun vuotta aikaisemmin olimme tehneet aloitteen kurssista, emme tietenkään arvanneet, kuinka ajankohtaiseksi asia vielä tulisi.

Vuosi 1992

Muutin Helsinkiin kesällä 1992. Jo ensimmäisinä päivinä minut esiteltiin professori Pertti Virtarannalle. Kun hän kuuli nimeni, hän tervehti lempeällä äänellään: ”Amerikansuomalaisen Esther Burkmanin puheen äänne- ja muotooppia. 105 sivua. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos.” Olin mykistynyt. PV oli laatimassa artikkelikokoelmaa amerikansuomesta ja oli tutustunut myös minun graduuni, joka oli tarkastettu kuusi vuotta aikaisemmin. En vieläkään ymmärrä, kuinka hän saattoi muistaa siinä Kansallismuseon portailta graduni nimen ja sivumäärän. Merkittävintä tilanteessa oli kuitenkin se, miten kunnioittavasti Virtaranta kohtasi silloin vielä itselleen vieraan ihmisen.

Ihmisen kunnioittamisesta tässä tarinassa on koko ajan kyse. Olin ollut kesällä 1984 laitoksessa kesätöissä. Siinä tehtävässä olin innostunut nauhoittamaan kielikeskuksen englannin opettajani äitiä, joka oli kolmannen polven amerikkansuomalainen ja oli tullut tapaamaan poikaansa Suomeen. Äidin suomen kieli oli minusta äärimmäisen kiehtovaa. Matti oli silloin laitoksen esimies ja tokaisi: ”Teeppä siitä gradu.” Muistan, kuinka intohimoisesti suhtauduin työhön. Rakastuin siihen omintakeiseen kieleen, jonka Esther Burkman oli perinyt sata vuotta aiemmin Ranualta lähteneiltä isovanhemmiltaan ja jota hän oli Minnesotassa maustanut englannin sanastollaan.

Kun ensimmäisessä työpaikassani Kastellin lukiossa joskus annoin oppilaiden kuunnella näytettä amerikkansuomesta, pysäytin nauhan ja kysyin: ”Huomasitteko, miten hän sanoi ’televisön’?” Oppilaat olivat ihmeissään, miksi he eivät saaneet kuulla, mitä mieltä amerikkalaisrouva oli television väkivaltaviihdestä, vaan opettaja takertuu sanan painotukseen. Ymmärsin, että minussakin asuu pieni matti.

Vuosi 1995

Pauli Saukkonen oli opiskeluaikani ollut vierailevana professorina Lontoossa ja Göttingenissä. Tutustuin häneen oikeastaan vasta sitten, kun päätin tehdä lisen-siaatintyön ja hänestä tuli Leena Kirstinän ohella työni ohjaaja. Aiheeni kumpusi koulumaailmasta. Aineistoaine tuli pakolliseksi osaksi äidinkielen ylioppilastutkintoa, ja ryhdyin selvittämään, miten tekstit keskustelevat oppilaiden aineissa. Pauli ohjasi lähteiden äärelle. Kesän 1994 ja vielä alkusyksyinkin olin Oulussa tekemässä työtäni ja nauttimassa laitoksen kannustavasta ilmapiiristä. Nyt oltiin jo Linnanmaalla. Tuo kausi on jäänyt mieleeni erityisen auvoisana aikana. Tunsin olevani lomalla. Tunsin palanneeni kotiin. Jatkoin työtäni omaan tahtiini, kunnes käsikirjoitus alkuvuodesta 1995 oli luovutuskunnossa. Pauli Saukkonen oli tullut Helsinkiin Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen johtajaksi. Oli juhlavaa käydä luovuttamassa hänelle käsikirjoitus. Olin aloitta-

nut suomen kielen opintoni Snellmanian toisen kerroksen luentosalissa S4, jossa lattia natisi ja katto vuoti. Nyt katselimme Sörnäisten rantatiellä elämää ylimmästä kerroksesta yli pääkaupungin kattojen, kauas merelle. Jokin oli tullut valmiiksi. Tiesin, että en enää kirjoita tutkimusta.

Vuosi 2001

Olin saanut työparini kanssa Kulttuurirahaston apurahan Aleksis Kiven elämästä ja tuotannosta kertovaa tietokirjaa varten. Istumme Kalastajatorpalla illallisten jälkitunnelmissa, kun pöytäni kävelee Pauli Saukkonen, joka satojen vieraiden joukosta ja kokonaan toiselta puolelta rakennusta oli etsinyt minut tullakseen vain sydämellisesti onnittelemaan apurahasta. Se tuntui huomattavalta huomionosoitukselta.

Jonkun mielestä tämä on vain hyvää käytöstä. Niin ehkä myös onnitelija ajatteli, mutta minulle viesti oli paljon painavampi. Siinä avoimuudessa ja arvostuksessa oli muistuma Oulun hengestä: juuri niin minua oli hoidettu ennenkin.

Tulosten tarkastelua

Minkälaisen opin SSKL antoi? Tietojani minun on päivitettävä kaiken aikaa, mutta asenteeni kieleen ja kielenkäyttäjiin olen omaksunut yliopistosta. Nopassa on kuusi sivua, niin myös minun kielinopassani. Niistä viisi on näkyvillä.

Suhteeni kieleen on ensinnäkin realistinen, todellisuutta jäljentävä ja totuuteen pyrkivä. ”Tunsiko Minna sanaa betoni? Sanoiko hän yritys vai bolag?” oppilaat huutelevat, kun kirjoittavat kirjettä Minna Canthille. Irmelin kielenhuoltokursin ohjeiden mukaisesti yritän saada oppilaani keräämään esimerkkejä ja aineistoja, tekemään havaintoja teksteistä ja suhtautumaan niihin kriittisesti. Tämä puoli nopastani on esillä myös silloin, kun arvostelen sensorina ylioppi-

lasaineita ja osoitan niistä virheitä ja ilmaisun heikkouksia.

Suhtaudun kieleen ja sen opettamiseen valistushenkisesti: on uskottava jatkuvaan kehitykseen. Harjoittelu tuottaa tulosta. Yksilön on kyettävä tekemään havaintoja kielestään ja löydettävä omin puhujan ja kirjoittajan laatunsa. Rohkaisua tähän antoivat Hilikka-Liisa Matihaldin proseminaari-istunnot: yksityiskohtainen palaute pani kyllä yrittämään. Edelleen oman tekstin hiominen hipoo välillä mielipuolisuuden rajoja. Samaan aikaan tiedän, että mitään arvokkaampaa tuskin voin tehdä kuin yrittää käsittää itseäni kieleni läpi.

Ilman romanttista suhtautumista kieleen ja kielenkäyttäjiin ei nuorten ihmisten eteen edes saisi mennä. Elävä kieli kantaa mukanaan ihmiselämän ja -kulttuurin koko kirjon, myös tunteet. Kun kohtaan rikkinäisen tai sulkeutuneen nuoren, yritän muistaa, miten epäluuloiset isännät saatiin puhumaan siitä, miten sitä aita oikein tehtiin.

Kieli herättää nostalgisia tunteita, kaipuun kotiin, alkukotiin. Olin taannoin illallisella marilaisen vieraan kanssa. Ruokalistalla oli peuraa. Vieras kysyi, onko peura sama kuin poro. Selitin, että peura on villi poro. Tästä avautui yhteinen ymmärrys, sillä marin kielen poro merkitsee 'hyvää'. Marilainen vieras vakuutti, että hänen äidinkielessään poro merkitsi aluksi peuraa mutta on laajentunut merkitsemään kaikkea hyvää; poro on hänen kulttuurissaan joka tapauksessa hyvä asia. Realisti minussa pani etsimään asian todenperäisyyttä lähde-oksista – ja pettymään. En löytänyt luotettavaa todistetta merkityksen muutoksesta. Oppilailleni kerron tästä vain romanttisen version. Koko etymologian maailma hivelee romantiikan kaipuutani.

Se, mikä Matin sukukielten kurssilla oli lujaa uskoa vaativaa teoriaa, on muuttunut eläviksi havainnoiksi, kun yhteydet itään ja idästä ovat avautuneet. Niissä kohtaamisissa on juhannusruusun tuoksua.

Noppani neljäs sivu arvostaa modernia kielenkäyttäjää. Hän kokeilee erilaisia

ratkaisuja, on avoin ja salliva, hän leikkii kielellä ja joskus järkyttääkin. Näin teimme aikoinaan Täppää. Nyt yritän taluttaa esseetä kirjoittavat oppilaani kädestä pitäen jyrkänteen reunalle, opettaa heidät sulkemaan silmänsä ja heittäytymään tuntemattomaan. Sitten kun on mätkähtänyt maahan, voi tutkia, miten kävi. Useimmat haluavat kokeilla uudelleen. Kirjoittaminen on minun ääriharastukseni.

Moderni suhde kieleen ei olisi mahdollinen, ellei sen vastapuolella olisi nopan humaani sivu. Se on arvokkainta, mitä suomen ja saamen kielen laitos minulle opetti elämästä ja suhteesta kieleen. Onnittelen itseäni, jos edes silloin tällöin kykenen sellaiseen rajoja ylittävään opetukseen kuin Irmeli Kalevala-kurssillaan. Renessanssihenkinen asenne merkitsee kyltymätöntä tiedonjanoa, uskallusta ja rohkeutta. Se on toiminnan ja älyn vapautta. Se on ihmettelyä kielen ilmiöiden äärellä. Se merkitsee oikeutta mutta myös velvollisuutta kehittää omia lahjojaan. Memento vivere! Muista, että elät!

Jälkeenpäin ajateltuna viisi aktiivista opiskeluvuotta olivat kovin lyhyt aika. Silti ne vuodet laskivat perustan koko myöhemmälle työlleni ja identiteetilleni. Näistä vuosista olen laitokselle ja sen opettajille kiitollinen.

Entä nopan kuudes sivu? Se on aina piilossa. Se on kielen salaisuus. Tutkimaton, tavoittamaton.

Voiko relatiivilauseisiin rakastua

Omistettu Irmeli Pääkköselle

Satu Inkala

Ensi tapaaminen

Ensimmäinen merkittävä kohtaamiseni relatiivilauseiden maailmassa tapahtui Irmeli Pääkkösen pitämällä relatiivilausekurssilla. Irmelin innostunut asenne ja pohtiva tapa opettaa innostivat minuakin tutustumaan aiheeseen syvemmin. Kurssiin liittyen tein ensimmäisen työni relatiivilauseista Hailuodon murteessa. Työ sinänsä oli melko vaatimaton ja joiltakin osin aika järkyttäväkin, mutta kiinnostukseni aiheeseen kyllä heräsi jo silloin ja kipinä syttyi.

Aloin pohtia kielen ja maailman suhdetta ja sitä, millä tavalla pelkkä rakennekin voi kantaa semanttisia merkityksiä. Työtäni varten kuuntelin hailuotolaisten kielenoppaiden puhetta erilaisista asioista ja huomasin, että voidakseen määrittää relatiivilauseen tyyppejä eli sitä, onko kyseessä lisäävä vai rajoittava (ks. Pääkkönen: 1988) lause, pitää tuntea myös kyseinen asia. Siksipä jouduinkin kyselemään aiheista mm. äidiltäni. Äitiä vähän hämmästyttivät kysymykseni vanhoista työvälineistä ja omat kommenttini tietoja saatuani hämmästyttivät sitäkin enemmän.

Suhteeni relatiivilauseisiin syveni, kun Irmeli Pääkkönen pyysi minua keräämään aineistoa Debrecenin Fenno-Ugristikonferenssissa pitämäänsä esitelmää varten (1990: 46–51). Pääkköstä kiinnosti erityisesti tekijännimijohtimen käyttö, ja hän käsittelikin sitä Debrecenin artikkelissaan. Asiaa ei ollut tutkittu kovin paljon, ja hänen epäilyksensä olikin, että juuri tässä rakenteessa voisi piillä jotain mielenkiintoista.

Aineistonkeruutyön jälkeen aloin olla jo vakuuttunut siitä, että teen pro gradu -työni relatiivilauseista. Päätin laajentaa tutkimukseni koskemaan myös partitiippiattribuutteja ja ottaa mukaan myös tekijännimijohtimella muodostetut ilmaukset. Aineistoksi päätin valita kansanrunouden, koska Pääkkönen arveli, että sieltä voisi löytyä nykykielessä jo harvinaisempaa tekijännimijohtimen relatiivilauseen omaista käyttöä. Graduni oli osa Pääkkösen alulle panemaa projektia, jonka tarkoitus oli valottaa relatiivilauseiden käyttöä suomen murteissa. (Inkala 1993: 1–2.)

Mukana olevia rakenteita havainnollistaakseni tein mallilauseet, joiden avulla lähdin etsimään rakenteita Suomen Kansan Vanhat Runot -kokoelmista. Rakenteet ovat seuraavat: *mies, joka nylkee hirveä, hirveä nylkevä mies, nyljetty hirvi, nyljettävä hirvi, miehen nylkemä hirvi, nylkemätön hirvi ja hirven nylkijä mies*. Tutkimusongelmaksi muodostui pohtia eri rakenteiden merkityseroja, ja halusin selvittää, mitkä ovat ne seikat, jotka saavat kielenkäyttäjän valitsemaan juuri kyseisen rakenteen. Minua askarrutti myös, mihin relatiivilauseetta ja näitä muita rakenteita ylipäänsä tarvitaan ja miten ne poikkeavat muista rakenteista. (Inkala 1993: 6–7.)

Noituutta ja taikaa

Vähitellen näistä rakenteista alkoi tulla mielessäni jotenkin erityisiä: relatiivilauseet ja niitä vastaavat rakenteet poikkesivat muista. Niissä tuntui olevan jotain kummaa taikaa. Kun Irmeli kehotti minua tutustumaan Chigagossa pidetyn relatiivilausekonferenssin papereihin, huomasin, että tilaisuuden otsikkona olikin The Chigago Which Hunt, ja minulle tulivat heti mieleen noitavainot. Koin olevani itseäni arvokkaammassa seurassa, kun tivasin Lehmannin (1984) massiivista tutkimusta relatiivilauseista ja etsin tietoa vanhoista kieliopista. Tutuiksi tulivat Setälä, Ahlqvist, Corander, Genetz jne. Aineistonikin vilisi kuuluisia runonlaulajia: Arhippa Perttunen, Ontrei Malinen, Larin Paraske, Simana Sissonen, jota kutsuttiin myös noita-Sissoksi. Siinä se noituus taas oli! Simana

Sissosen laulamasta runosta löytyikin lopulta aineistoni kaunein ja tyylipuhtain esimerkki tekijännimijohtimen käytöstä.

Minulla oli tapana käydä esittelemässä aineistolöydöksiäni Irmelille ja kysyä hänen mielipiteitään rajatapauksista. Eräällä kerralla minulla oli taas mukana nippu epäselviä tapauksia. Olin löytänyt myös yhden esimerkin, joka oli ko-lahtanut minuun aika lailla, ja ajattelin näyttää sitäkin Irmelille. Säästin sen viimeiseksi, vähän kuin sokeriksi pohjalle. Esimerkkilause on Simana Sissosen laulamassa Lemminkäisen virsi -runossa. Runossa Lemminkäinen varoittaa muita tekemästä pahaa syyttömille ja kuvaa, millainen osa heille on varattu Tuonelassa. En koskaan unohda Irmelin reaktiota, kun ojensin hänelle seuraavan esimerkin:

Täällä on teille tila tietty
 Tuonen mustassa joessa,
 Manalan ikipurossa.
 Tila tietty, sänky sääty
 sänky kuumista kivistä,
 palavista paateroista.
***Peitto pantu sängyn päälle
 maan mustista maoista
 pistäjistä käärmehistä.***

Hän huudahti reiteensä lyöden: ”Minä olen aina tiennyt, että kansanrunoudessa on varmasti jotakin, ja tällaista sieltä sitten löytyy.” Saman tien kun aineiston laajentamisessakin oli vähän ongelmia, Irmeli tarttui puhelimeen ja soitti Matti Kuuselle. Opiskelijana olin kovin otettu Irmelin tavasta paneutua ohjaamiseen ja osoittaa avoimesti innostuneisuuttaan.

Lemminkäisen virsi

Sissosen esimerkin kautta päädyin mielenkiintoisimpiin tutkimustuloksiini tekijännimijohtimen käytöstä ja merkityksestä. Juuri tämä osuus gradustani puhuttelee minua eniten vielä vuosienkin jälkeen. Partisiippiattribuutin, finiittiver-

billisen relatiivilauseen ja tekijännimijohtimella muodostetun ilmauksen vertaileminen keskenään tuotti tietoa rakenteiden kantamasta semanttisesta sisälöstä.

Ystävänikään eivät välttyneet pohdinnoiltani. Kyselin heiltä partisiippiattribuutin ja tekijännimijohtimen merkityseroja ja pyysin heitä vertailemaan *istuvia härkiä* ja *istujahärkiä* ja pohtimaan, miksi haukea sanotaan *lihavaksi liikkujakalaksi*. Poikkeuksetta kaikki vastasivat, että eri rakenteilla on merkityseroja. Runossa, jossa ilmaus *liikkujakala* esiintyy, puhutaan hauesta ja liikkuvuus tuntuu olevan juuri haulle luonteenomaista. Siksi ilmaus *liikkujakala* tuntuu sopivan erityisen hyvin tähän yhteyteen. Jos taas käytetään ilmausta *liikkuva kala*, merkitykseen tulee väliaikaisuuden tunnetta: kyseessä voisi olla mikä tahansa kala, joka ehkä pyydystämishetkellä liikkui. (Inkala 1993: 82.)

Esimerkkipari *itkijänainen – itkevä nainen* havainnollistaa ilmausten merkityseroa hyvin. Esimerkkiparin valossa näyttää siltä, että kyse on aikaperspektiiviin ja jatkuvuuteen liittyvästä merkityserosta. Ilmauksen valintaan vaikuttaa siis se, onko tekeminen jatkuvaa, toistuvaa vai väliaikaista tai kertaluonteista. Toisaalta tekijännimijohtimella muodostettu ilmaus kertoo, että on kysymyksessä tekijään liittyvä suhteellisen pysyvä ominaisuus tai tekemisen ammattimaisuus. (Inkala 1993: 83–84.)

Lemminkäisen virsi -runon esimerkki käärmeistä vahvistaa aikaisempia päätelmiä hyvin. Ero *pistäjäkäärmeen* ja *pistävän käärmeen* välillä tuntuu selvältä. *Pistävä käärme* voisi olla mikä tahansa käärme, joka pistää, mutta *pistäjäkäärmeellä* tarkoitetaan nimenomaan Tuonelan käärmeitä, joiden tehtävä on pistää ja tehdä olo Tuonelassa mahdollisimman vaikeaksi, varsinaisia ammattikäärmeitä. (Inkala 1993: 84.)

Tekijännimijohtimen käyttöön on kiinnitetty huomiota jo vanhoissa kieliopeissa, jotka osoittautuivatkin parhaimmiksi lähteiksi tässä asiassa. Muun muassa Knut Kannelin (1888: 49), Salu Latvala (1899: 59) ja Arvid Genetz

(1880: 178) antavat esimerkkejä tekijännimijohtimen käytöstä. Genetz toteaa-kin, että *-jA*-päätte merkitsee usein pysyvää ominaisuutta. Corander tuo esiin myös ammattimaisuuden ja tilapäisyyden merkitykset esimerkkiparissa *kirkon rakentaja mies – kirkkoa rakentava mies* (1861: 47–48).

Nykykielessä tekijännimijohtimen käyttö on harvinaisempaa ja jotenkin kiteytynyt tietyntyyppisiin yhdyssanailmauksiin, kuten *laulajapoika* tai *tekijämies*. Käyttö alkoi tarttua korvaani, ja kuulin sitä mm. Raimo Häyrisen jääkiekkoselostuksissa. Tämän tyyppiin ilmauksiin tuntuu liittyvän vahva myönteinen konnotaatio ja kiittämisen tai kehumisen ilmaiseminen. (Inkala 1993: 31–32.)

Aineistossani oli myös Ontrei Malisen laulama finiittiverbillinen muoto Tuonella käynti -runosta, jossa on kysymys samasta asiayhteydestä kuin Simana Sissosen laulamassa Lemminkäisen virsi -runossa. Tämä tietenkin houkutteli vertaamaan tekijännimijohdinta myös finiittiverbilliseen relatiivi-ilmaukseen. Esitän runot vierekkäin asian havainnollistamiseksi:

Täällä on teille tila tietty
Tuonen mustassa joessa,
Manalan ikipurossa.
Tila tietty, sänky sääty
sänky kuumista kivistä,
palavista paateroista.
**Peitto pantu sängyn päälle
maan mustista maoista
pistäjistä käärmeistä.**
(Sissonen)

Sielläpä miestä pietih,
urosta uron tavalla
syötettiin, juotettiin,
noilla keärmeiden kähyillä,
tsisiliskon päillä noilla.
**Vieläpä miestä moate pantih
sänkyllä säterisellä,
joka oli keärmeiden kähyistä.**
(Malinen)

Tekijännimijohdin ja finiittiverbillinen relatiivilause esittävät asian täysin erityyppisesti. *-jA*-ilmaus on tiivis, ja siinä on paljon informaatiota pakattuna suppeaan muotoon. Ilmaus kertoo ensinnäkin käärmeistä ja toisaalta peitosta. Ilmauksella on kaksisuuntainen viittaussuhde. Sana *pistäjä* määrittää pääsanaansa *käärmeitä*, ja koko ilmaus määrittää hallitsevan lauseen objektia, *peittoa*. Asiaa voi havainnollistaa seuraavalla nuolikuviolla (Inkala 1993: 85):

Peitto pantu sängyn päälle *pistäjistä käärmeistä*.

Ontrei Malisen toisinnossa finiittiverbillinen relatiivilause kertoo saman asian toisella tavalla. Siinä puhutaankin käärmeenmyrkystä (*kähy*). Viittaussuhde muodostuu eri tavalla. Relatiivilause viittaa pelkästään *sänkyyn*, ja pistämisen elementti on korvattu myrkyllä. Tuntuu siltä, että tarvitaan kaksi peräkkäistä finiittiverbillistä relatiivilausetta, jos haluttaisiin kertoa täsmälleen sama asia kuin Sissosen ilmauksessa. Virkkeen voisi muodostaa esimerkiksi seuraavalla tavalla (Inkala 1993: 85–86):

Vieläpä miestä moate pantih *sänkyllä, joka* oli käärmeistä, *jotka* pistävät.

Kaksi alisteista sivulausetta tekee ilmauksesta kuitenkin kömpelön, eikä sellaista tiiviyyttä ja ilmaisuvoimaa ole kuin tekijännimijohtimella muodostetussa ilmauksessa. Tekijännimijohdin toimiikin joskus kiilalauseen omaisesti, mutta ilmauksen tiiviyyden takia virkkeestä ei tule raskasta ja kömpelöä. (Inkala 1993: 86.)

Jo näiden esimerkkien valossa voidaan nähdä, että eri tavoin muodostetuilla lähes samaa tarkoittavilla ilmauksilla on merkityseroja. Rakenne kantaa semanttista merkitystä, ja puhuja valitsee kulloinkin parhaan mahdollisen ilmauksen riippuen siitä, mitä hän haluaa korostaa ja mikä on puhujan mielestä olennaista. (Inkala 1993: 87.) Kielellinen ilmaus ei välitä tietoa pelkästään ulkomaailmaa koskevista asioista, vaan ilmauksen mukana kulkee informaatiota puhujan tarkoituksista, suhtautumisestaan kuulijaan ja siihen tietoon, jota hän on välittämässä (Leino: 1987: 26).

Mielenkiintoinen aspekti rakenteiden eroihin on myös suomen kielen relatiivilausesysteemin kehityksessä. Arvokkainta tietoa tästä sain Kazuto Matsumuran (1981) tutkimuksista. Hänen mukaansa prenominaalinen relatiivilause on alkuperäisempi rakenne suomen kielessä ja postnominaalinen finiittiverbillinen relatiivilause on myöhempi laina indoeurooppalaisista kielistä. Myöhemmin postnominaalisen relatiivilauseen käyttö laajeni ja sitä alettiin suosia kielitypo-

logisen muutoksen yhteydessä. (Leino 1982: 210–211; Matsumura 1981: 78–81.) Tämä ehkä voisi selittää sitä, miksi *pistäjä käärme* -esimerkki tuntuu niin luontevalta ja ilmaisuvoimaiselta. Se on alkuvoimaista suomen kieltä parhaimmillaan.

Lumoa ja ihastusta

Kansanrunous, taitavat laulajat ja kiinnostavat, nerokkaat rakenteet kiehtoivat minua ja uppouduin työhöni niin, ettei tämän artikkelin otsikko ole liioittelua. Gradutyöskentelyni loppuvaiheessa runonlaulajien elämäkin alkoi kiinnostaa, ja kun sain tietää, ettei Neoviuksen kirjaa Larin Paraskesta ole saatavissa muualla kuin Helsingin yliopiston kirjastossa, minun piti tehdä ristiretki Helsinkiin. Sitteen istuin kirjaston lukusalissa ja hipelöin kirjaa. Olinhan minä toki kopiot siitä jo lukenut. Aloin ymmärtää bibliofiilejä. Kirjastosta on lyhyt matka Ateneumiin, ja siellä tuijottelin ”Kullervon kirousta” ja ”Lemminkäisen äitiä”, joka kokoili poikansa rippeitä ”Tuonen mustasta joesta, Manalan ikipurosta”. Minut oli lumottu!

En varmasti olisi koskaan innostunut gradustani niin paljon enkä saanut niin merkittäviä tuloksia, ellei Irmeli olisi rohkaissut ja kannustanut omalla asenteellaan. Yhteinen kiinnostuksemme ja rakkautemme relatiivilauseisiin ajoi minua työssäni eteenpäin. Yksi elämäni hämmäntävimmistä hetkistä oli se, kun Irmeli sanoi minulle, ettei voi enää auttaa minua, koska olen jatkanut pohdintaani jo niin pitkälle, että täytyy selviytyä yksin ja jatkaa eteenpäin sillä tiellä, jonka olin valinnut.

Tekijännimijohtimella muodostetut ilmaukset tarttuvat vieläkin korvaani, ja olenpa ostanut kirjoja pelkästään sillä perusteella, että niiden nimessä on jotain tekijännimijohtimeen viittaavaa. Uusin löytöni on *murhaajakirjakauppias* (Perez-Reverte 2002: 182). Jotenkin tulee mieleen, ettei tainnut jäädä yhteen murhaan. Kaiken huipuksi tämäkin ilmaus on käännetty espanjan kielestä, ku-

ten *puhujamies*, josta kirjoitan gradussani, ja kysyin kääntäjältäkin, miten hän oli rakenteeseen päätenyt (Vargas Llosa 1990: 98; Inkala 1993: 32–33).

Nykyisessä työssäni kansanopiston äidinkielen opettajana en juurikaan voi hyödyntää graduani, sillä relatiivilauseita tulee opetettua melko suppeasti. Siitä huolimatta en voi aina vastustaa kiusausta pyytää opiskelijoita vertailemaan relatiivilauseita, partisiippiattribuutteja ja tekijännimijohtimella muodostettuja rakenteita keskenään. Sitten pohdimme merkityseroja yhdessä. Irmeliäkin ajattelen aina silloin tällöin työpaikallani Tuusulanjärven rantatontilla, E. N. Setälän entisissä maisemissa, sillä tiedän, että näitä Luther-opiston pihapolkuja on Irmelikin astellut. Irmelin jalanjalkia on ollut hyvä kulkea ja kukapa tietää, mihin ne vielä johtavat. Artikkelia kirjoittaessani tekijännimiasia alkoi taas kiinnostaa minua.

Lähteet

- Cannelin, Knut 1888: Tutkimus Kemin kielenmurteesta. SKS, Helsinki.
- Corander (Koranteri), A.G. 1861: Utkast till finsk satslära. Wiborg.
- Genetz, Arvid 1880: Tutkimus Venäjän karjalan kielestä. Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi. SKS, Helsinki.
- Inkala, Satu 1993: Relativointistrategiat kansanrunoudessa. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto suomen ja saamen kielen laitos.
- Latvala, Salu 1899: Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta. Suomi III: 7. SKS, Helsinki.
- Lehmann, Christian 1984: Der Relativsatz. Typologie seiner Strukturen; Theorie seiner Funktionen; kompedium seiner Grammatik. Language Universals Series; Vol. 3. Gunter Narr Verlag, Tübingen.
- Leino, Pentti 1982: Suomen kielen lohkolause. Suomi 124: 2. SKS, Helsinki.
- Matsumura, Kazuto 1981: Two types of Relative Clauses in Finnish. – Gengo Kenkyu. Journal of the Linguistic Society of Japan 81. 60–82.
- Perez-Reverte, Arturo 2002: Yhdeksäs portti. Katja Kallio (suom.). Like.

Otava, Keuruu.

Pääkkönen Irmeli 1988: Relatiivisanan valinta. SKST 481. SKS, Helsinki.

_____ 1990: The Finnish Relative Clause. – Congressus septimus internationalis Fenno-Ugristarum Debrecen 27.VIII–2.IX.1990. Sessiones sectionum dissertationes linguistica (redigunt Láslo Jakab, Láslo Kereztes, Antal Kiss, Sándor Maticak). Debrecen. 46–51.

Vargas Llosa, Mario 1990: Puhujamies. Kirjalainen, Erkki (suom.). Otava, Helsinki.